

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**MAKEDONYA'DA YAŞAYAN GENÇLERDE
DİNİ ŞÜPHELERİN KAYNAKLARI VE ETKİLERİ
(KALKANDELEN ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Midjit OSMANİ

BURSA - 2014

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**MAKEDONYA'DA YAŞAYAN GENÇLERDE
DİNİ ŞÜPHELERİN KAYNAKLARI VE ETKİLERİ
(KALKANDELEN ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Midjit OSMANİ

**Danışman:
Prof.Dr. Hayati HÖKELEKLİ**

BURSA - 2014

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimler
Din Psikolojisi Anabilim/Anasanat Dalı,
M. DJIT OSMANI Bilim Dalı'nda 701721027 numaralı
genclerde dini sapmalar kaynakları ve etileri (Kollondaroneği)
" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile
ilgili tez savunma sınavı, 23.07/2014 günü 14.00 - 16.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan
sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı
(başarılı/başarısız) olduğuna iyliirdiği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati HÖKELEKÇİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. İbrahim AKSES

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Lütfi KARADAĞ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

23.07/2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Midjit Osmani
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xv + 199
Mezuniyet Tarihi	: / / 2014
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Hayati Hökekleli

MAKEDONYA'DA YAŞAYAN GENÇLERDE DİNİ ŞÜPHELERİN KAYNAKLARI VE ETKİLERİ (KALKANDELEN ÖRNEĞİ)

Ergenlik dönemi, çocukluk ile yetişkinlik dönemi arasında psikolojik açıdan önemli problemleri olan bir gelişim dönemidir. Bu bağlamda söz konusu dönem için din de ayrı bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla ergenin dini gelişimi, sabit değil, tam aksine iniş çıkışların olduğu en belirgin dönemidir.

Din psikolojisi üzerine yapılan ve bir alan araştırması olan bu yüksek lisans tezinde sosyo-psikolojik metot ve tekniklerden faydalanarak, Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yaşayan Arnavut gençlerin dini şüphelerin kaynakları ve etkileri neler olduğunu üzerine etkisi incelenip çalışmamızın asıl konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kalkandelen arnavut gençlerin, dini şüphe yaşıyor yaşımadıklarını, hangi yaşlarda başladıklarını, hangi etkilerden dolayı ortaya çıktığını, bu etkilerin hangi nedenlerden kaynaklandığını, dini şüphelerden kurtulmak için nelere başvurduklarını, konumu araştırmamızın temel sorusudur. Aynı zamanda araştırmamız gençlerde, dini eğitimi aldıklarında kullanılan metodlar, aile-ergen ilişkileri, dini inanç ve davranışlar gibi dini tutumları ele alıp dini şüphe üzerinde incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Makedonya, Kalkandelen, Gençler, Din, Dini şüphe, Dini gelişim, Kaynak, Etki, Psiko-Sosyal değişim.

ABSTRACT

Name and Surname	: Midjit Osmani
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Main Discipline	: Division of Philosophy and Religious Sciences
Discipline	: Psychology of Religion
Characteristic of Thesis	: Master Degree Thesis
Page Number	: xv + 199
Degree Date	: / / 2014
Supervisor (s)	: Prof. Dr. Hayati Hökelekli

TE CAUSES OF RELIGIOUS DOUBTS AND EFFECTS IN MACEDONIAN YOUTH

(TETOVA EXAMPLE)

Adolescence, the period between childhood and adulthood is a period, which contains important problems regarding psychological development. In this context, the religion has a particular importance for this period. Hence the religious development of the adolescent is not fixed, but on the contrary, this is the period of most obvious ups and downs.

This thesis is based on field study which is compiled using socio-psychological methods and techniques. The aim of this thesis is the research on religious doubts sources and the effect at Albanian teenager living in Tetovo/Macedonia. Therefore at the beginning I have examined if religious doubt exists or not and if yes what ages they started, what effects did they had, what were the reasons and eventually what measures have been taken to get rid of these doubts.

As basic principles for the examination of the religious doubts, are some foundations, which play an important role. These foundations contain the methods used during the religious education, parent-adolescent relationships, religious beliefs and religious behaviors and the attitude towards religion.

Keywords: Macedonia, Tetova, Youths, Religion, Religious doubt, Religious evolution, Source, Effect, Impact, Psycho-Social changes.

ÖNSÖZ

Her toplumda gençlik problemleri, çok yönlü araştırmalara konu olmaktadır. Şüphesiz ki gençlik üzerine yapılacak araştırmalar toplumun geleceği için en verimli çalışmalar olma özelliği taşımaktadır. Toplumun en duyarlı, dinamik ve yeniliklere açık bir kesimi olan, aynı zamanda, sosyal ve kültürel değişime en yoğun bir şekilde açık olan gençliğin, çok boyutlu ve karmaşık problemleri vardır. Gençlerin bu problemlerinin önemli bir boyutunu da dini konular oluşturmaktadır.

Dolayısıyla Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yaşamakta olan farklı kültürel, dini bilgi, eğitim vs. gibi özelliklere sahip olan gençlerin, dini yetiştirme ve gelişme sorunlarından kaynaklanan dini şüphelerinin incelenmesi bizim temel ilgi alanımızı oluşturmaktadır. Bu tür şüphelerin ortaya çıkış nedenleri, kaynakları, sebepleri ve etkileri ve bundan kaynaklanan sonuçların farklılıklarını ortaya koyma arzusu, bizim için önemli bir fırsat sunmaktadır. İşte bu düşünceler bizi, "*Makedonya'da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları Ve Etkileri (Kalkandelen Örneği)*" isimli bir alan araştırması yapmaya sevk etti. Bu konu hakkında şu ana kadar böyle bir alan araştırması yapılmamış olması, bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşan bir araştırma olarak düzenlenmiştir. Giriş bölümü, araştırmanın konusu, amacı, önemi, hipotezleri, varsayımları, sınırlılıkları ve konuyla ilgili önceki çalışmaları içermektedir. Birinci bölümde, Makedonya ile Kalkandelen şehri hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, teorik ve kavramsal çerçevede kullanılan temel kavramlar (ergenlik, kişilik, kimlik, benlik, ahlak ve bilişsel gelişim, din ve dini şüpheler vb.) açıklanmıştır. Üçüncü bölüm, metod, araştırmada model, evren, örneklem, işlem ve analizlere ilişkin bilgileri kapsamaktadır. Aynı zamanda Kalkandelen'de yapılan alan araştırmasından elde edilen bulgular ve bunlara ait değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde hiçbir desteğini esirgemeyen, fikirleriyle konuya farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan ve büyük emeği geçen hocam ve danışmanın Prof.Dr. Hayati Hökelekli'ye, bulgularla ilgili çalışma esnasında emeği geçen Doç.Dr. Musa Musai'ye, Prof.Dr. Vejdi Bilgin'e, Doç.Dr. İbrahim Gürses'e, Mr. Nasir Recepti'ye ve anketleri ciddiyle cevaplandıran gençlere teşekkür ederim.

Midjit OSMANİ - Bursa/2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
EK TABLolar LİSTESİ.....	xv

GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Önemi.....	2
4. Araştırmanın Hipotezleri.....	3
5. Araştırmanın Varsayımları.....	4
6. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
7. Makedonya'da Araştırma Konusuyla İlgili Önceki Çalışmalar.....	5

I. BÖLÜM

MAKEDONYA'NIN VE KALKANDELEN'İN DEMOGRAFİK YAPILARI

A. MAKEDONYA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	8
1. Makedonya'nın Coğrafi Konumu	8
2. Kısaca Makedonya'nın Tarihi.....	9
3. Makedonya'nın Nüfusu	12
4. Makedonya'nın Etnik Yapısı	14
5. Makedonya'da Faaliyet Gösteren En Büyük Dinler	16
5.1. Ortodoks Hıristiyanlık.....	17
5.2. İslam.....	18

5.3. Katolik Hıristiyanlık ve Yahudilik	21
B. KALKANDELEN HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	22
1. Kalkandelen'in Coğrafi Konumu Ve Kısaca Tarihi	22
2. Kalkandelen'in Nüfusu	25
3. Kalkandelen'in Etnik Yapısı.....	27
4. Kalkandelen'in Dini Yapısı	29

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

A. ERGENLİK DÖNEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	32
1. Ergenlik Kavramı	32
2. Tarihsel Açıdan Ergenlik Anlayışı	33
3. Ergenlikte Gelişim Dönemleri	35
3.1. İlk Ergenlik Çağı ve Özellikleri - Erinlik.....	35
3.2. Orta Ergenlik Çağı Ve Özellikleri.....	37
3.3. Son Ergenlik Çağı Ve Özellikleri.....	38
B. ERGENLİKTE PSİKOLOJİK GELİŞİM.....	39
1. Kişilik Gelişimi	39
1.1. Benlik Gelişimi	40
1.2. Kimlik Gelişimi.....	43
2. Bilişsel Gelişim	46
3. Duygu ve Heyecan Gelişimi	48
C. AHLAK GELİŞİMİ	50
1. Ahlak Gelişim Kuramları.....	50
2. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu	52
Ç. ERGENLİKTE SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞİM	54
1. Aile-Okul-Ergen İlişkisi	55
2. Arkadaş-Grup-Ergen İlişkisi	58
D. ERGENLİKTE DİNİ GELİŞİM.....	60
1. Dini Şuurun Uyanışı.....	61

2. Dini Şüphenin Ortaya Çıkışı	63
3. Dini Tutumların Netleşmesi	64
E. ERGENLİKTE DİNİ ŞÜPHE	65
1. Dini Şüphenin Tanımı Ve Gelişim Süresi	66
2. Dini Şüphenin Kaynakları	69
2.1. Dini Şüphelerin Psikolojik Yapısından Kaynaklananlar	69
2.2. Dini Şüphelerin Sosyo-Kültürel Ortamından Kaynaklananlar	71
3. Dini Şüphelerin Konuları ve Çeşitleri	73

III. BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

A. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	77
1. Metod	77
1.1 Araştırmanın Modeli	77
1.2. Evren ve Örneklem.....	78
2.Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri	78
3. Ölçme Aracı: Anket	86
4. Anketin Hazırlanma ve Uygulanması	87
5. İşlem ve Analiz	88
B. BULGULAR VE YORUMLAR	89
1. Allah'a İnancı İle İlgili Bulgular.....	89
2. Dini Bilgi Seviyeleri İle İlgili Bulgular.....	91
3. İnanç ve İbadet Alanlarında Bulgular	93
4. Suçluluk Ve Günahkarlık Duyguları, Dini Tutumlar, Ülkede Dini Eğitimi Boyutları	101
4.1. Ergenlerde Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu ilişkisi	105
4.2. Dini Uygulamaların Ergenler Üzerindeki Etkisi	107
4.3. Makedonya'da Din Eğitim Dersleri İle İlgili Görüşler	107
C. DİNİ ŞÜPHE VE TEREDDÜTLERLE İLGİLİ BULGULAR.....	109
1. Ergenlerde Dini Şüphe ve Tereddüt Olayı	109
2. Dini Şüphelerin Eğitim Seviyelerine Göre İlişkisi	111

3. Dini Şüphelerin Cinsiyetle İlişkisi	113
4. Dini Şüphelerin Yaş İle İlişkisi	116
5. Dini Şüphelerin Ailenin Ekonomik Seviyesine İle İlişkisi.....	119
6. Dini Şüphelerin İlk Dini Eğitimde Uygulanan Metodla İlişkisi.....	121
7. Anne-Baba-Ergen Arasında Dini Tutum Ve Aile İçi İlişkilerin Dini Şüpheyile İlişkisi.....	124
D. DİNİ ŞÜPHELERİN UYANMASINDA ETKİN OLAN PSİKO-SOSYAL FAKTÖRLER ..	126
1. Dini Şüphelerin Kaynaklanmasında Sebep Olan Faktörler.....	126
2. Dini Şüphelerin Kapsamı	133
3. Dini Şüpheyeye Sebep Olan Konular	136
4. Dini Şüphe Konularinin Ardındaki Nedenler.....	142
5. Dini Şüphelere Karşı Tercih Edilen Çözüm Yolları ve Elde Edilen Sonuçlar	145
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	153
BİBLİYOGRAFYA.....	161
EK TABLOLAR.....	171
ÖZGEÇMİŞ.....	199

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 2002 Yılın Sayımına Göre Nüfuzun Yaş Aralarına Göre Dağılımı	14
Tablo 2. 2002 Yılın Nüfuz Sayımına Göre Makedonya'nın Etnik Gruplara Göre Dağılımı	15
Tablo 3. 1994 İle 2002 Yılın Nüfus Sayımına Göre Makedonya'da Dini Gruplara Göre Dağılımı	17
Tablo 4. 2002 Yılın Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresinde Nüfuzun Yaş Aralarına Göre Dağılımı	26
Tablo 5. 2002 Yılın Sayımına Göre Kalkandelen ve Çevresinde Nüfuzun Cinsiyete Göre Dağılımı.....	27
Tablo 6. 2002 Yılın Nüfus Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresindeki Belediyelerinde Etnik Gruplara Göre Dağılımı	28
Tablo 7. 2002 Yılın Nüfuz Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresindeki Belediyelerinde Dini Gruplara Göre Dağılımı	29
Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Yaş Durumlarına Göre Dağılımı	79
Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetine Göre Dağılımı.....	79
Tablo 10. Araştırmaya Katılan Gençlerin Eğitimlerine Göre Dağılımı	80
Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Hayatlarındaki En Uzun Dönemi Nerede Geçirdiklerine Göre Dağılımı	80
Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Durumlarına Göre Dağılımı	81
Tablo 13. Araştırmaya Katılanların Anne-Baba Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı	81
Tablo 14. Anne-Baba-Genç İsteklerinde Çatışma Durumunda Gencin Takındığı Tavırlarına Göre Dağılımı	82
Tablo 15. Ailenin Dini Yaşayış Durumları	83
Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Dini Yönde Gelişme Yaşayıp-Yaşamadına Göre Dağılımı.....	84
Tablo 17. Araştırmaya Katılanların İlk Dini Öğretim Ve Eğitimlerini Nerede Aldıklarına Göre Dağılımı	85
Tablo 18. İlk Dini Eğitim ve Öğretimde Uygulanan Metoda Göre Gençlerin Dağılımı.....	85
Tablo 19. Allah'ın Varlığına İnanç Durumu.....	89
Tablo 20. Araştırmaya Katılanların Dini Bilgi Konular Hakkındaki Birikimleri	91
Tablo 21. Dini Bilgi Konular Hakkındaki Birikimleri Eğitim Seviyelerine Göre Dağılımı	92
Tablo 22. Gençlerin Dinin Esaslarına Ne Kadarına İmandıklarına Göre Dağılımı.....	94
Tablo 23. İman alanındaki yaşayan değişiklikler.....	96
Tablo 24. İman Alanındaki Yaşayan Değişikliklerin Okul Türlerine Göre Dağılımı	97
Tablo 25. İbadet Alanındaki Yaşayan Değişiklikler	98
Tablo 26. İbadet Alanındaki Yaşayan Değişikliklerin Okul Türlerine Göre Dağılımı	99
Tablo 27. Suçluluk Ve Günahkarlık Duyguları, Dini Tutumlar Ve Ülkede Dini Eğitim Derslerin Uygulanma İsteği Boyutlarının Ölçeği Faktör Analiz Sonuçları.....	101

Tablo 28. Eğitim Gördükleri Okul Türlerine Göre, Boyutların T-Test Sonuçları	102
Tablo 29. Cinsiyetlerine Göre Boyutların T-Test Sonuçları	103
Tablo 30. Yaş Aralarına Göre Boyutların T-Test Sonuçları	104
Tablo 31. Dini Şüphe Olayını Geçirip Geçirmediklerine Göre Dağılımı.....	110
Tablo 32. Okul Türüne Göre Dini Şüphe İle İlişkisi Dağılımı	111
Tablo 33. Dini Şüphe ve Tereddütler Cinsiyete Göre Dağılım	113
Tablo 34. Okul Türlerine Göre Dini Şüphe Yaşayanların Cinsiyete Göre Dağılımı	114
Tablo 35. Dini Şüphelerin Başladığı Yaşlar.....	117
Tablo 36. Dini Şüphelerin Cinsiyete Göre Başladığı Yaşlar.....	118
Tablo 37. Dini Şüphelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	119
Tablo 38. Dini Şüphelerin Yaşanması Aile Gelirlere Göre Dağılımı.....	120
Tablo 39. Dini Şüphe İle İlk Din Eğitiminde Uygulanan Metod Arasındaki İlişkiler	121
Tablo 40. İlk Dini Eğitimin Etkilerinin Okul Türlerine Göre Dağılımı	123
Tablo 41. Anne-Baba-Ergen Arasında Dini Tutum ve Aile İçi İlişkilerin İle Boyutların Ölçeği ve Faktör Analiz Sonuçları	124
Tablo 42. Aile İçinde Dini Tutum ve Ergen İlişkisinin Okul Türüne Göre Dağılımı	125
Tablo 43. Dini Şüphelerin Uyanmasında Etkin Olan Psiko-Sosyal Faktörler	127
Tablo 44. Dini Şüphelerin Etkili Olan Faktörlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı	128
Tablo 45. Gençlerde Dini şüphelerin kapsamı	133
Tablo 46. Dini Şüphelerin Kapsamı Okul Türlerine Göre Dağılımı	134
Tablo 47. Dini şüpheyeye sebep olan en belirgin konular	136
Tablo 48. Dini Şüphe Konuları İle Gençlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı.....	138
Tablo 49. Dini Şüphe Konularının Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenler	142
Tablo 50. Dini Şüphe Konularının Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı	143
Tablo 51. Dini Şüphelere Karşı Çözüm Yolları.....	145
Tablo 52. Dini Şüphelere Karşı Çözüm Yolları Okul Türlerine Göre Dağılımı	147
Tablo 53. Dini Şüphelerden Çözüm Arayışlarında Ulaşılan Sonuçlar.....	150
Tablo 54. Dini Şüphelerden Kurtulmak İçin Çözüm Arayışları Ve Sonuçlarının Okul Türlerine Göre Dağılımı	151

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.tz.	: Adı geçen tez
ANOVA	: Analyses of Variance
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.D.	:Ankara Üniversite Dergisi
b.	: Basım
B.A.D.	: Balkanlar Araştırma Dizisi
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
edt.	: Editör
İ.Ü.E.F.Y.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
Matb.	: Matbaa
M.C.	: Makedonya Cumhuriyeti
M.C.D.İ.E.	: Makedonya Cumhuriyeti Daire İstatistik Enstitüsü
MEB.	: Milli eğitim Bakanlığı
md.	: Madde
M.S.	: Milattan sonra

M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları
M.Ö.	: Miladi öncesi
No.	: Numara
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.Y.	: Türk Tarih Kurum Yayınları
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.V.Y.	: Tarih Vakfı Yayınları
U.Ü. İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi
v.d.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık

EK TABLOLAR LİSTESİ

Ek Tablo 1. "Allah'ın Varlığına Ve Birliğine Kesin Olarak İnanıyorum Ve Bu Konuda Delille İhtiyaç Hissetmiyorum" Okul Türlerine Göre Dağılımı	171
Ek Tablo 2. "Gerçek İnanç, "Allah'ın Ve Peygamberlerin Sundukları Her Şeyi Kabullenip Doğrulamaktır" Okul Türlerine Göre Dağılımı.....	172
Ek Tablo 3. Dini konular hakkında bilgi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz Sorusuna Yaş Aralarına Göre Dağılımı	173
Ek Tablo 4. Gençlerin Dine İnanç Bakımından Durumları Okul Türlerine Göre Dağılımı.....	174
Ek Tablo 5. Dini Easlarına Ne Kadarına İmandıklarına Cinsiyete Göre Dağılımı.....	175
Ek Tablo 6. İbadet Ve İman Alanında Değişikliğin Yaşlara Göre Ortaya Çıkışı	175
Ek Tablo 7. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Okul Türlerine Göre Dağılımı	176
Ek Tablo 8. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Cinsiyete Göre Dağılımı.....	176
Ek Tablo 9. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Yaş Aralarına Göre Dağılımı.....	177
Ek Tablo 10. "Namaz, Oruç, Dua Gibi Dini İbadetlerimi Yerine Getirmek,Bana Büyük Bir Huzur Ve Tatmin Duygusu Sağlıyor" Okul Türlerine Göre Dağılımı.....	178
Ek Tablo 11. "Gün Geçtikçe Dini Uygulamaların Zayıfladığını Hissediyorum" Okul Türlerine Göre Dağılımı	179
Ek Tablo 12. "Ülkemizde Normal Okullarda Din Dersi Verilmelidir" Okul Türlerine Göre Dağılımı	180
Ek Tablo 13. "Yeterli Ve Doğru Bir Din Eğitimi Görseydim, Dine Karşı Daha Çok Sempatik Olabilirdim" Okul Türlerine Göre Dağılımı	181
Ek Tablo 14. İlk Dini Bilgileri Aldığınızda En Fazla Hangi Metod Kullanıldığı Okul Türlerine Göre Dağılımı	182
Ek Tablo 15. İlk Dini Bilgileri Aldığınızda En Fazla Hangi Metod Kullanıldığı Yaş Aralarına Göre Dağılımı	183
Ek Tablo 16. İlk Dini Bilgileri Aldığınızda Ne Hissetiniz Yaş Aralarına Göre Dağılımı.....	184
Ek Tablo 17. Cinsiyet Ve Yaş Aralarına Göre Aile İçinde Dini Tutum Ve Ergen İlişki Boyutların Cinsiyete göre Dağılımı	184
Ek Tablo 18. Dini Şüphelerinizin Uyanmasında En Fazla Etkili Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Dağılımı	185
Ek Tablo 19. Dini Şüphelerinizin Uyanmasında En Fazla Etkili Olan Faktörlerin Yaş Aralarına Göre Dağılımı	186
Ek Tablo 20. Dini Şüphelerin Kapsamı Yaş Aralarına Göre Dağılımı	187
Ek Tablo 21. Dini Şüphelerin Cinsiyetlere Göre Kapsamı	187
Ek Tablo 22. Dini şüpheyne sebep olan konuların cinsiyete göre dağılımı	188
Ek Tablo 23. Dini Şüpheyne Sebep Olan Konuların Yaş Aralarına Göre Dağılımı	188
Ek Tablo 24. Dini Şüpheyne Konuların Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenleri Yaş Aralarına Göre Dağılımı	189
Ek Tablo 25. Dini Şüphelerle İlgili Çözüm Yolları Yaş Aralarına Göre Dağılımı	190
Ek Tablo 26. Gençlerin Dini Kitap, Dergi Veya Farklı Yayınlar Okuyup Okumadıkları Okul Türüne Göre Dağılımı	191

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Dinin kendini kabul ettirici ve vazgeçilmez çekiciliği karşısında ergenin, uyumlu ve bütüncü bir psikolojik yapı oluştururken, dini değerlere karşı geliştirdiği şüpheli ve tenkidci tutumunun, tezimize konu olabilecek esaslı bir öneme sahip bulunduğu inanıyoruz. Bu anlamda, Makedonya'nın Kalkandelen şehrinin Arnavut gençlerin, dini hayatın karakteristik bir yönü olarak dini şüphelerinin ardında yatan kaynaklar, konular ve etkiler çalışmamızın temel öğeleri olacaktır.

Bu çerçevede özellikle gençlerin din konusundaki tutum, davranış ve bilgilerini tespit etmek hedeflenmiştir. Ayrıca gençlerin dini şüphelerle ilgili demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim seviyeleri, aile içinde ilişkiler ve ekonomik gelirler, yaşadıkları yerler) arasındaki ilişkilerin tespit ve tahlili bu araştırmanın çerçevesi içerisinde yer almaktadır. Bunların yanında, bu belirtilen özelliklerin gençlerin dini eğilimleri üzerinde önemli bir etkide bulunup bulunmadıkları sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmamızı gerçekleştirebilmek için değişik yazılı kaynaklardan yararlandık. Tezimizde mümkün olduğu kadar farklı yazarlardan ve düşünürlerden bilgi aktarılmış ve 6 dilde kaynak kullanılmıştır. Aynı zamanda yukarıda dile getirilen konular etrafında geçerli bilgileri ortaya çıkarmak için anket geliştirdik ve bir örneklem grubu (Kalkandelen'de yaşayan Arnavut gençlerin) üzerinde uygulanmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın en önemli amaçlarından biri Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yaşayan Arnavut gençlerin, dini şüphelerle ilgili olan durumlarını ortaya koymak, bu şüphelerin konuları, kaynakları ve sebeplerini tespit ve tahlil etmektir. Bunların yaş, cinsiyet, dini bilgi seviyesi gibi değişkenlerle olan ilişkisini anlamaya çalışmaktır. Ayrıca, dini bilgi, inanç ve tutumların, dini uygulama ve davranışların onların dini hayatlarına olan etkisini araştırmanın sınırları çerçevesinde belirlemektir.

Bu bağlamda araştırmanın en önemli amacı, Kalkandelenli gençlerin, dini şüphelerin göstergesi olarak kabul ettiğimiz dini bilgi, dini eğitim, dindarlık, aile içinde ilişkiler, aile gelirleri, dini inanç ve davranışlarını belirlemek ve bu eğilimlerle olgusal durumlar (demografik değişkenler) arasında ilişki ve etkileşimleri incelemek olarak ifade edilebilir. Yani aynı etnik ve dini kimliğe sahip olup farklı psiko-sosyal ve kültürel çevrelerde yaşayan Kalkandelenli gençlerin, dini şüpheleri bulunup bulunmadığını, dini şüphelerle ilgili görüşlerini tespit etmek ve bunları değerlendirip yorumlamaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Günümüzde Makedonya'nın özellikle Kalkandelen şehrinde yaşayan gençlerin, farklı kültür, etnik ve dini eğitim seviyeleri göz önünde tutulursa, gençlerin oldukça farklı sorunlarla karşılaştıklarını görebiliriz. Sadece Kalkandelen'de değil, özellikle Balkanlar'da yaşayan Müslümanların dini psiko-sosyal hayatındaki karmaşık şartlar ve dini sorunları eklersek o zaman bu tür araştırmanın önemi ve ele alınacak konuların ne kadar zor bir çalışma olduğu anlaşılacaktır.

Geleceği kuran ve yaşayan gençlerdir. Dolayısıyla her topluluk için gençler ayrı bir öneme sahiptir. Toplumun, şimdiki ve gelecekteki durumları gençlerin yaşantılarına bağlıdır. Bu nedenle gençler üzerinde ve özellikle gençlerin dini hayatları üzerinde yapılan araştırmalar büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, bir toplum için iyi bir gelecek tasavvuru her şeyden önce gençlerin yetişme şartlarını dikkate alan bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Çünkü gençlik çağı güç, enerji, idealizm ve değişimin imkanlarının en fazla içinde barındıran bir zaman dilimi olup, bu dönemde şekillenen düşünce ve zihniyet, toplumun geleceğinin inşasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Bu anlamda bu alan araştırması gençlerin dini şüpheleri hakkında bilgi sunacak ve onların dini yaşantılarıyla dini şüpheler arasındaki ilişkiyi de görme imkanı verecektir. Bu çalışmanın bir diğer önemi de ileride bu ve buna benzer konularda araştırma yapacak olan araştırmacılara ön ayak oluşturmaktır. Aynı zamanda bu çalışmanın hem psikolojik hem sosyolojik hem de din eğitimi konusunda atılacak adımlara katkıda bulunacağını da ümit

ediyoruz. Daha da önemlisi Kalkandelen'in gençleriyle ilgili olan bu çalışma yeni bir literatürün kazandırılması yanı sıra önemli bir kaynak da olacaktır.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotezler, teste tabi tutulmamış, doğrulanmamış veya yanlışlanmamış geçici önermelerdir. Önermenin hipotez olabilmesi için doğru olup olmadığının bilinmemesi gerekir. Hipotez araştırmacıyı araştırmanın amacına ulaştıran kılavuz rolü oynar, yani bir nevi araştırmanın pusulasıdır.¹

Bu çalışmada, Kalkandelen ve çevresinde yaşayan gençlerin dini şüpheleri ve bu dini şüphelerin demografik özelliklere (cinsiyet, yaş, eğitim seviyeleri, yaşanan yer, aile ekonomik seviyesi) göre farklılık gösterip göstermediği araştırılıp değişkenler arasındaki hipotezler test edilecektir. Araştırmanın temel hipotezi; "Kalkandelen ve çevresinde yaşayan gençlerin güçlü bir dini şüphe eğilimine sahip oldukları" şeklindedir. Buna göre araştırmanın alt hipotezleri de şunlardır:

1.- Kalkandelen'deki gençlerin dini şüphelerinin oluşumu, büyük ölçüde dini bilgi ve dini eğitim yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır.

2.- Dini şüpheleri yaşama konusunda Kalkandelen'li gençler arasında kızlar erkeklere göre daha güçlü eğilimler göstermektedir.

3.- Dini şüphelerin başlama yaşı 11-12 olup, 13-14 yaşlarında bu şüpheler zirveye ulaşmakta daha sonra ise giderek azalma eğilimi göstermektedir.

4.- Liseli gençlerde dini şüphelerin oranı üniversiteli gençlere göre daha yüksektir.

5.- Özel üniversitede okuyan öğrenciler devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere nazaran dine karşı daha şüphecidirler.

6.- Dini şüpheler, aile gelirleri yüksek olan gençlerde daha yüksek olup, sosyo-ekonomik seviyenin düşmesiyle dini şüphelerde de azalma eğilimi görülmektedir.

¹ Zeki Aslantürk, **Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, 6.b., Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2004, s.43

7.- Anne-Baba ile ilişkileri daha çok çatışmalı olan gençlerde dini şüphe oranı daha yüksektir.

8.- Korku, baskı, şiddet gibi maddi ve manevi cezalara maruz kalan gençlerde, dini şüphelerin daha yüksek oranda ortaya çıktığı görülür.

9.- Dini şüphelerden kurtulmak için gençlerin sıkça Allah'a sığındıkları, dini otorite ve kurumların yardımına başvurdukları yaygın bir eğilimdir.

10.- Makedonya'daki farklı mezhep görüşleri ve anlayışları, gençlerdeki dini şüphelerin artmasında önemli bir faktördür.

11.- Dini şüphelere sebep olan faktörlerden en önemlisi liseli gençlerde ders kitaplarında veya öğretmenlerin açıklamalarında yer alan dini esaslara ters bilgiler, üniversiteli gençlerde ise seküler, batı tipi hayat tarzına zorlayan sosyal çevre ortamıdır.

5. Araştırmanın Varsayımları

Varsayım, deneyle kanıtlanmamış fakat kanıtlanabilir dercede doğru olduğu kabul edilen, varsayılan, hipotezlere kaynak olan, araştırmaya ışık tutan genel ilkelerdir.² Araştırmada belirli sonuçlara ulaşmak için bazı varsayımlar getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın varsayımları şunlardır:

1 - Araştırmaya katılan 940 deneğin verdiği cevapların samimi nitelikte cevaplar olduğu kabul edilmiştir.

2 - Araştırmada kullanılan ölçme araçları, araştırma problemleriyle ilgili doğru ve geçerli bilgiler toplanacaktır.

3 - Araştırmanın amaçları ve hipotezleri doğrultusunda kullanılan analiz teknikleri, konulara uygun ve yeterlidir.

² Suat Cebeci, **Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997, s.2.

6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız psiko-sosyal ve dini şüpheler gibi geniş ve kapsamlı konular ele alınırken bazı sınırlamalar yapılmıştır. Aynı zamanda alanın sınırlandırılması ve konunun sınırlar çerçevesinde derinliğine işlenmesi yöntem açısından bir gereklilik arz etmektedir. Sınırlamaları şöyle sıralayabiliriz:

1 - Araştırmaya katılanlar, "Araştırmaya Katılanların Nitelikleri" başlığı altında olarak verilen 940 katılımcının oluşturduğu bir örneklem grubu ile sınırlıdır.

2 - Araştırmaya katılanlar, Makedonya'nın Kalkandelen ve çevresinde yaşayan Arnavut gençlerle sınırlıdır.

3 - Araştırmaya katılanlar 14-23 yaş aralığıyla sınırlıdır.

4 - Araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.

5 - Araştırmaya katılanların, sorulara verdikleri cevaplar ve ayrı olarak belirttikleri düşünceleriyle sınırlıdır.

6 - Araştırma aynı zamanda, Kalkandelen'de yaşayan gençlerin, farklı psiko-sosyal faktörlerden kaynaklanan dini şüphelerini tespit etmekte, gençlerin içinde buldukları dini şüpheleri ne derecede tecrübe ettiğini ortaya koymaktadır.

7. Makedonya'da Araştırma Konusuyla İlgili Önceki Çalışmalar

Makedonya'da araştırma konumuzla bağlantılı bir takım çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Makedonya'da bulunan tüm dinleri ve ırkları kapsamaktadır. Burada bu araştırmaların bazıları hakkında bilgi verilecektir.

Musa Musai tarafından "*Integrimi i Fesë Dhe Identitetit Te Muslimanët E Ballkanit*" (Balkan Müslümanlarında Din Kimlik Bütünleşmesi) eserinde Kosova, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya'da yaşayan müslmanlar katılmıştır. Bu araştırmaya katılan deneklerin en yüksek ortalamaları, inançlara bağlılık boyutunda elde ettikleri bulgulanmıştır. Bu bulgu, Balkan müslümanları arasında dini inancın çok sağlam olduğunun işareti olarak kabul

edilmiştir.³ Musa Musai'n bir diğler çalışması olan "*Perceptimi İ İdentitetit Kombetarë dhe fetarë Te shqiptarët E Turqisë Dhe Të Maqedonisë*" (Türkiye'li Ve Makedonya'lı Arnavutların Sosyal Ve Dini Kimlik Algılamaları) da konumuzla ilgilidir. Bu çalışmada Makedonya'da ve Türkiye'de yaşayan müslümanlara yer verilmiştir. Bu araştırmaya katılan deneklerin dini hayat ve ibadetlere, sosyal hayata dinin etkisi, din-dini kimlik ilişkisi, dini eğitim-dini bilgiler ve dini seviyelere olarak belirlenen başlıklar üzerinde analizler yapılmıştır.⁴

Makedonya'nın gençler üzerinde yapılan bir diğler araştırma ise Ali Payaziti'n *Maqedonia Në Periudhën E Tranzicionit Shoqëror / Rinia Universitare Dhe Religjioni* (Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversite Gençliği Ve Din Olgusu) çalışması Makedonya'nın geçiş sürecinde yaşayan üniversite gençlerinin dini üzerinde tahlileri verilmiştir. Bu çalışmada gençlerin %56 oranla Allah'a kesinlikle inandıklarını, bunlardan erkeklerin %81.4, kızlar ise %69.4 oranların sahip olduklarını belirtmişlerdir.⁵

Araştırmamızla ilgili bir diğler çalışma 2000 yılında Reyhan Neziri *Kalkandelen ve çevresinde dini sosyal hayat* adlı Yüksek Lisans tezi, çalışmamızın Kalkandelen hakkında genel bilgiler bölümüyle ilgili referans olarak alınmıştır. Bu çalışmada, Kalkandelen ve çevresinde dini sosyal hayatın nasıl var olduğunu, nasıl geliştiğini, sosyal faaliyetler, gibi konuları ele almaktadır.⁶

³ Musa Musai, **İntegrımı i Fesë Dhe İdentitetit Te Muslimanët E Ballkanit**, Erkam matb. İstanbul, 2007, s.75

⁴ Musa Musai, **Perceptimi İ İdentitetit Kombëtare Dhe Fetarë Te Shqipëtare E Turqisë Dhe Të Maqedonisë**, Logos A, Shkup, 2006, s.87

⁵ Ali Pajaziti, **Maqedonia Në Periudhën E Tranzicionit Shoqëror (1990-1997) Rinia Universitare Dhe Religjioni**, Logos A, Üsküp, 2003, s.98

⁶ Reyhan Neziri, **Kalkandelen Ve Çevresinde Dini Ve Sosyal Hayat**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), U.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000, s.48

I. BÖLÜM

MAKEDONYA'NIN VE KALKANDELEN'İN DEMOGRAFİK YAPILARI

A. MAKEDONYA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Makedonya'nın Coğrafi Konumu

Makedonya bölgesi, Balkan yarımadasında merkezi bir konuma sahiptir, stratejik ve ekonomik açılarından Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan Morava ve Vardar nehirlerinin oluşturduğu iki Makedonya vadisi, Selanik'e kadar uzanmakta olup, tarih boyunca çeşitli fetih ve istila hareketleri buralardan gerçekleşmiştir.⁷

Resim 1: Makedonya'nın bugünkü siyasi haritası

Bugün Makedonya Cumhuriyeti adıyla anılan ülke, Balkan Yarımadasının güneyinde Yunanistan, doğuda Bulgaristan, kuzeyde Kosova ile Sırbistan, batıda Arnavutluk siyasi sınırların arasında yer almaktadır. "Makedonya" kelimesi, eski Yunanca'dan alınmış olup Türkçe'de karışık, türlü, muhtelif parçalardan oluşmuş, yamalı bohça, sebze veya meyve salatası, anlamlarına gelmektedir.⁸

⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1919**, T.T.K.Y., Ankara, 1997, s.580–581; İsmet Görgülü - Veli Yılmaz- Ali Erdiç, **Makedonya**, Harp Akademileri Komutanlığı Ankara, 1993, s.7.

⁸ Tahsin Saraç, **Büyük Fransızca-Türkçe sözlük**, TDK, Ankara, 1976, s. 849.

Yunanistan'ın, kendi yoprakları içinde Makedonya'nın bir bölümü bulunması sebebiyle ülkeyi resmi adıyla tanınamaktadır.⁹ Ayrıca resmi adını tanımadığı gibi 1992'de Makedonya'nın seçmiş olduğu resmi bayrağını da kendi milli sembollerine benzediği gerekçesiyle değiştirmiştir. Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi olmasından dolayı, diğer Avrupa Birliği üyeleri de Makedonya Cumhuriyeti'ni resmi adıyla 'Republika Makedonija' değil de *Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya* (Stara Jugoslavenska Republika Makedonija - The Former Yugoslav Republic of Macedonia) olarak tanımıştır.¹⁰ Makedonya'nın yüzölçümü 25 713 km².¹¹

Makedonya'nın en önemli akarsuyu Gostivar şehrinde Vrutok köyünde doğarak başşehir Üsküp'ten ülkeyi ikiye bölen Vardar nehridir. Yunanistan'a geçtikten sonra Ege denizine ulaşan bu akarsu ülkenin adeta simgesi haline gelmiştir. Ülkenin en yüksek noktası 2733 metreye ulaşan Golem Korab zirvesidir. Ülkenin sahip olduğu irili ufaklı göller arasında sınırları üzerinde bulunan üç tanesi önemlidir. Bunlar Makedonya-Arnavutluk sınırı üzerinde Ohri gölü, Makedonya-Yunanistan sınırı üzerinde Doyran gölü ve bir kısmı Arnavutluk, bir kısmı da Yunanistan sınırları içinde yer alan Prespa gölüdür.

2. Kısaca Makedonya'nın Tarihi

Arkeolojik bulgular Makedonya'nın ilk yerli ahalisinin, Arnavutların dedeleri olan Pelazglar olduğunu öne sürmektedir.¹² M.Ö. 700'den sonra kendilerine Makedonyalı adını veren Pelazglar, Ali Akman Irmağı üstündeki yurtlarından I. Perdigkaz ve onun soyundan gelen diğer kralların yönetiminde doğuya yönelmiştir.¹³

⁹ Coğrafi açıdan baktığımızda Makedonya bölgesi günümüzde üç ülkenin sınırları arasında bulunmaktadır, bunlar: Çalışma konumuzu teşkil eden Yugoslav ve ya Vardar Makedonyası (günümüz Makedonya Cumhuriyeti), Yunan ve ya Ege Makedonyası (Yunanistan Makedonyası) ve Bulgar ve ya Pirin Makedonyası (Bulgaristan Makedonyası), yüzölçümü ise 66.563km²'miş. Bkz: Meydan Larosse, **Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Hazırlayan: Sefa Kılıçlıoğlu-Nezihe Araz-Hakkı Dev, 1.b.,C.13, Meydan Yayınları, İstanbul, 1969., s.45.

¹⁰ H.Yıldırım Ağanoğlu, **Üsküp Kitabı**, 2.b., Fide yayınları, İstanbul, 2008, s.156

¹¹ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya" md., **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V., C.27, İstanbul, 2003, s.437

¹² Nexhat İbrahimi, **İslami Nê Trojet İliro-Shqiptare Gjatë Shekujve**, Logos-A, Shkup, 1999, s.199

¹³ Makedonya'da yaşayan ilk ırkın kim olduğu konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Bazılarına göre Makedonyalılar M.Ö. 2000li yıllarda Anadolu'dan, kuzeyden Moravya istikametinden ve Rusya ile Tuna Nehri boylarından inen kavimlerin karışımı olan bir ırktı. Yunan görüşüne yakın tarihçiler de ilk Makedonyalıların Yunan asıllı olduğunu iddia etmektedirler.

Pelazglar, Kordea'yı aldıktan sonra etrafındaki kabilelerin yurtlarını ele geçirerek Edessa'yı başkent yapmışlardır. Bundan sonra M.Ö. 359 yılına kadar bu kabileden gelen yöneticiler savaşa katılmış, Yunanlılar ve İlirlerle ittifak yapmışlardır. Ancak M.Ö 359 yılında ülkenin başına Büyük İskender'in babası II. Filip geçmiş ve Filip'in zamanında krallık büyük bir varlık göstererek Balkanların büyük bir bölümünde üstün bir konum elde etmiştir. M.Ö. 338 de Atina ve Teb şehir devletlerinin koalisyon ordusunun Beoit'ya ve Heronea'da Makedonya ordusu karşısında darmadağın edildiğini ve Yunanistan'ın tamamen Kral Filibin eline geçtiğini yazar. Filip daha sonraki yıllarda Anadolu'ya Pers İmparatorluğu üzerine sefer hazırlıkları içerisinde iken öldürülmüş ve yerine oğlu İskender geçmiştir.¹⁴

Makedonya krallığı en parlak dönemini Büyük İskender zamanında yaşamıştır. Büyük İskender, M.Ö. 336 - 323 babası Filipin'in başlatmış olduğu fetihleri devam ettirerek imparatorluğun sınırlarını Hindistan'a kadar genişletmiştir.¹⁵

Büyük İskender'in genç yaşta ölümü, generallerinin ve onların torunlarının uçsuz buçaksız toprakları paylaşmak için arda arkası kesilmeyen çatışmalarına neden olmuştur. Makedonya, Büyük İskender İmparatorluğunun dağılması neticesinde ortaya çıkan irili ufaklı devletler döneminden sonra, Roma İmparatorluğu'na M.Ö. 148'de yenilerek hakimiyetine girmiştir. III. yüzyıldan itibaren Sarmat ve Cermen kavimlerinin akınlarına sahne olan Makedonya, Gotlar tarafından yağmalandı. VI. yüzyılın sonlarına doğru Slav kavimleri ve Avarlar Selanik önlerine kadar ilerledi ve Makedonya'da Slav kavimleri yerleşmeye başladı.¹⁶

Makedonya Kralı V. Phillipp'in Roma İmparatorluğu'na Karşı Hannibal ile ittifakı üzerine başlayan Makedonya savaşları sonunda Makedonya Krallığı ortadan kaldırıldı ve Makedonya Roma'nın hakimiyeti altına girdi. Roma egemenliğinden sonra, Miladi IX. yüzyılın birinci yarısında Slav istilasına uğramış ve bunu Bulgar istilası takip etmiştir. 1014'de Bizans tarafından yıkılan Bulgar İmparatorluğu ile birlikte Makedonya Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Dördüncü Haçlı seferi sırasında, 1204-1224 yılları arasında Makedonya'da Latin Krallığı kurulmuştur. Ortacağ'da Makedonya, 1230'da

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahimi, a.g.e., s. 73.

¹⁵ Aneta Şukarova, **İstoriја Na Makedonskiот Narod**, Institut za nacionalna istorija, Skopje, 2008, s.65

¹⁶ "Makedonya" (mad.), Meydan Larousse, a.g.e., s.45.; Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman-Başbüğü, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1995, s.29.

Bulgarların ve 1280’de Sırpların egemenliğine geçmiştir.¹⁷ Bu durum, XIV. yüzyılında Balkan'lara Osmanlı İmparatorluğu gelmesine kadar devam etmiştir.¹⁸

Geniş olarak Balkanlar'da özellikle de Makedonya'da Türkler iki devrede etkili olmuşlardır. Birincisi Orta Asya'dan hareketle Karadeniz'in kuzeyinden geçip Tuna boyuna ve Balkanlar'a gelen Avar, Kuman, Uz, Peçenek vs. Türk kabileleri, ikincisi ise Osmanlı devresidir.¹⁹ M.S. 500- 600 yıllarda Avar Türkleri Balkanlardaki yerli kabilelerin bir bölümünü yenerek bazı bölgelere yerleşmişlerdir. Avar Türkleri etrafında muhtelif kavimler toplanmıştır. Makedonya bölgelerine yerleşen Drugovit, Velezegit, Sagudet, Voynut ve Brizit slav kabileleri Avarların yardımı ve kılavuzluğuyla bölgeyi istila etmişlerdir.²⁰

Makedonya I. Murat zamanında 1383-1387 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'na fethedilmiştir. 1386 yılında kuzey Makedonya'nın hemen hemen tamamına sahip oldular. 6 Ocak 1392 yılında Makedonya'nın tamamı Osmanlı idaresi altına geçti. Bu fetihler I. Murat zamanında başladı. 1389'da Kosova savaşı ve 1392 yılında Sırp egemenliği Yıldırım Beyazıt zamanında Makedonya'dan tamamen atıldı.²¹ Makedonya yaklaşık beş buçuk asırlık bir dönem (1371–1912/3) Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. 1913 yılında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün dışında kalmıştır.²²

Bölge, 1878 yılında Ayastefanos Anlaşması ile Bulgaristan'a verilmiş, aynı yıl imzalanan Berlin Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'na iade edilmiştir. Bölgedeki Osmanlı hakimiyeti ise 1912 yılındaki Birinci Balkan Savaşı ile sona ermiştir. Bölge 1913 tarihli Bükreş Anlaşması ile Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında paylaştırılmıştır. Söz konusu anlaşmanın hükümleri I. ve II. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Neuilly ve Paris Anlaşmalarında da muhafaza edilmiştir. Bükreş Anlaşması ile Sırbistan'a bırakılan bölge

¹⁷ “Makedonya” (mad.), Meydan Larousse, a.g.e., s.265.; Castellan, a.g.e., s.29.

¹⁸ Osman Karatay, "Orta çağ'da Makedonya: bir siyasi coğrafyanın süreklilik öyküsü", Der. Murat Hatipoğlu, **Dünden Bugüne Makedonya Sorunu**, B.A.D., S.6, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.18–20.

¹⁹ Metin İzeti, **Balkanlar'da Tasavvuf**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 33

²⁰ Aleksanda Stojanovski, **Gradovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV. Do XVI. Vek**, Üsküp, 1981, s. 7.

²¹ Branko Panov, **İstorija**, Üsküp, 1992, s.98.

²² Ahmet Meranki, **Balkan Mezalimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1993, s.19–20. bkz.: Meltem B. Saatci, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Makedonya Sorunu”, der. Murat Hatipoğlu, a.g.e., s.45.; Nazif Mandacı-Birsen Erdoğan, **Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış**, Stratejik Araştırma Etutler Milli Komitesi (SAEMK), S.5, Ankara, 2001, s.1.

Makedonya Cumhuriyeti adıyla, 7 Mart 1945'de kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti içindeki altı cumhuriyetten biri olmuştur.²³

Modern Makedonya'nın doğuşu Balkanlar'da uluslaşma hareketlerinin en genç örneklerinden biridir ve gerek Balkan ülkelerinde gerekse Batı Avrupa'da halen tartışılmakta olan bir konudur.

1990 yılına kadar Özerk bir cumhuriyet olarak Yugoslavya Federasyonu çatısı altında yer alan Makedonya, Tito'nun ölümünün ardından parçalanma sürecine giren Yugoslavya ile yollarını ayırdı. Topraklarında yaşayan Arnavut ve Sırlara rağmen bağımsızlık kararı için 8 Eylül 1991'de referanduma giden Makedonya, %90 halk desteği ile bu kararı onayladı. Makedonya Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye'dir.²⁴

Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettikten sonra karşılaştığı en büyük iç çalkantı Slav Makedonyalılar ile Arnavutlar arasındaki etnik bölünmedir. Birinci grup kendini devletin esas ve kurucu unsuru olan bir millet olarak görürken ülkenin batısında çoğunluğu oluşturan Arnavutlar, Yugoslavya dönemindeki gibi ikinci sınıf ve yalnızca bir azınlık olmak istemiyorlardı.

3. Makedonya'nın Nüfusu

Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kuruluşu'nun vermiş olduğu bilgilere göre Makedonya'nın nüfusu 2002 nüfus sayımına göre 2.022.547'dir.

Makedonya'nın resmi nüfus sayımı son olarak 2002 yılında yapılmıştır. Makedonya'da son zamanlar nüfus sayma sorunlarıyla boğuşmaktadır. Ülkede Makedon olmayanların gerçek ve kesin sayısı ile ilgili çeşitli istatistik enstitüleri ve hükümetler tarafından yapılan nüfus sayımlarının sonuçlarını ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Çünkü bu sayımların çoğu ard niyetli olup arka planında makedonların sayısını arttırarak devletin hangi milletin devleti

²³ Hacısalıhoğlu, a.g.md., s.438

²⁴ Şukarova, a.g.e., s.337-338.

hükmedeceği ve aynı zamanda hangi etnik gruplarının azınlık statüsünde kalacağını belirlemek gibi siyasi nedenlerden oluşmaktadır.²⁵

Makedon olmayan halkın özellikle Arnavutların ve Türklerin maruz kaldığı bu haksızlıkları göz önünde tutarak, 1991 yılında Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Enstitüsü (M.C.D.İ.E) tarafından yapılan nüfus sayımını Arnavutlar boykot etmişlerdir. 1994 yılında arnavutların isteği ile uluslararası gözlemcilerin denetiminde tekrar nüfus sayımı yapılmıştır. Bu tarihten sonra son olarak nüfus sayımı 2002 gerçekleşti.²⁶ Araştırmamızda 2002'den bugüne kadar uzun bir aralık süresi olduğu için veriler kesinlikle çok değişmiş olmakla birlikte, maalesef başka resmi sayımlar olmadığından bu nüfus sayımından yararlanmak durumunda kaldık.

M.C.D.İ.E tarafından 2002'de yapılan nüfus sayımına göre Makedonya'da 2.022.547 yakın kişi yaşamaktadır. Cinsiyet bakımından ise %50.2 oranla (1015377 kişi) erkek ile %49.8 oranla (1007170 kişi) kadınlar tarafından oluşmaktadır.²⁷ Araştırmamızı gençlerle alakalı olduğunu için, Makedonya'nın nasıl bir nüfusa sahip olduğunu alt tabloda görebiliriz:

²⁵ Fauzi Skenderi, **Popullsia E Pollogut Të Poshtëm**, Kalkandelen, 2000, s.17; bkz. Kemal H. Karpat, **Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics**, Madison, London, 1985, s.50. 1904'te de Makedonya'da ilk resmi nüfus sayımı dini mensubu üzere yapılmıştır, fakat gruplar arasında tartışma çıktığını ve sonuçları kabul etmedikleri görmekteyiz. Hacısalihioğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.35

²⁶ 2002'den sonra 2010'da M.C. nüfus sayma kararı aldı fakat ilk günlerde alınan sonuçlara göre, komisyon sonuçları incelendiğinde Makedon olmayan halkın özellikle Arnavutların %40'dan daha fazla çıktığını gördüğünde, bu sonuçlar Makedon hükümeti rahatsız edeceğinden dolayı nüfus sayımı iptal ettirildi.

²⁷ **Popis Na Naselenieto, Domakinstvata i Stanovite vo Republika Makedonija** (Makedonya Cumhuriyeti Daire İstatistiki Enstitüsü), Kitap XI, Üsküp, 2005,s. 34.

Tablo 1. 2002 Yılıın Sayımına Göre Nüfuzun Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	N	%
0-9	265941	%13,2
10-14	160339	%7,9
15-19	165422	%8,2
20-24	161945	%8,0
25-29	153461	%7,6
30-34	148281	%7,3
35-44	296739	%14,7
45-55	270448	%13,4
55-64	185056	%9,1
65-74	146412	%7,2
75-85	59359	%2,9
85+	7941	%0,4
Bilinmeyen	1203	%0,1
Toplam	2022547	%100,0

Tablo 1'de, son nüfus sayımına göre Makedonya nüfus genç nüfusa sahip olduğunu diyemeyiz çünkü nüfusun %14,7 bir oranla nüfusun 35-44 yaş arası olduğunu görmekteyiz. Bir sonra ki sıra ise %13,4 oranla nüfusun 45-55 yaş arası, %13,2 oranla nüfusun 0-9 yaş araları takip etmektedirler.²⁸

4. Makedonya'nın Etnik Yapısı

Makedonya, multi-etnik bir devlet karaktere sahiptir. Ülkede, başta Makedonların olmasıyla, Arnavutlar, Türkler, Romenler, Torbeşler vd. gibi etnikler yaşamaktadırlar.

²⁸ M.C.D.İ.E., a.g.e, s.22.; Donço Gerasimovski, **Demogravski Karakteristiki Na Republika Makedonija Spored Novata Teritorijalna Podelba**, Zavod za statistika, Skopje, 1997, s.31.

Tablo 2. 2002 Yılı Nüfus Sayımına Göre Makedonya'nın Etnik Gruplara Göre Dağılımı

Etnik gruplar	N	%
Makedon	1297981	%64,2
Arnavut	509083	%25,2
Türk	77959	%3,8
Romen	53879	%2,7
Ulah	9695	%0,5
Sırp	35939	%1,8
Torbeş	17018	%0,8
Diğer	20993	%1,0
Toplam	2022547	%100,0

Tablo 2'de görüldüğü gibi, verilen istatistik sonuçlara göre Makedonya'nın etnik bakımından, Makedon etnik grubu %64,2 bir oranla çoğunu temsil etmektedir. Diğer etnik Arnavutlar %25,17, Türkler % 3.85, Sırp % 1.78 ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadırlar. Fakat ne Arnavutlar ne de Türkler bu sayımı doğru kabul etmemektedir.²⁹ 1991'deki nüfus sayımına göre Türkler nüfus oranının %5 oluşturuyordu. Bu da gösteriyor ki bu sayımların en önemli özelliği hileli olması ve Makedon hükümetinin arzu ettiği yönde yürütülüp sonuçlandırılmış olmasıdır.

Araştırmamızın örneklemini Arnavut gençleri olduğu için, bölgedeki Arnavutlar üzerinde biraz bahsedelim. Makedonya'nın genelinde, toprakları üzerinde yerleşik en eski milletin Arnavutlar olduğu iddia edilmektedir. Bölgedeki yaygın yer isimleri bunun en temel kanıtı olarak gösterilmektedir. Zira şehir ve köy isimlerinin hepsi Arnavut dili fonetik ve linguistik kurallarına uymaktadır.³⁰

Arnavutların etnografik özellikleri, kültür anlayışları ve geleneklere bağlılıkları, müslüman Arnavutların yerli bir halk olduğuna ilişkin en önemli kanıtlardan biri olarak kabul edilmektedir. Onların giyim-kuşam anlayışları, tüm Makedon topraklarında olduğu gibi Arnavutların yaşadığı diğer bölgelerle de benzerlikler göstermektedir.³¹

²⁹ M.C.D.İ.E., a.g.e, s.53.

³⁰ bkz. Jens Reuter, **Shqiptarët Në Jugosllavi**, çev. Nestor Nepravishta, Botimet Yay., Tiranë, 2003, s. 11-35.

³¹ Musa Musai, **Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 34.

Slavların Balkanlara yerleşmesiyle Arnavutlar için sıkıntılı bir süreç başlamış, bu süreçte sık sık saldırılara maruz kalmışlardır. Osmanlı'nın bu toprakları fethetmesiyle, bölgede yaşayan Arnavutlar toplu olarak İslam'ı kabul eden ilk millet olmuşlardır. İslam'ı kabul ettikten sonra Arnavutlar, Yunan ve Slav hegemonyasından büyük ölçüde kurtulmuş, böylece muhtemel bir asimilasyonun da önüne geçilmiştir.³²

1990 yılından sonra Makedonya'yı yöneten Slav Makedon yönetimi, Arnavutları yönetimden uzak tutmaya ve onlara her yönden azınlık muamelesi yapmaya çalışmışlardır. Fakat 2001 yılında Makedon devleti ile Arnavut halkı arasında vuku bulan savaştan sonra yapılan anlaşmalar sonucu, Arnavutlar, devleti oluşturan ikinci millet olarak kabul edilmiş ve Arnavutça ikinci resmi dil olmuştur.³³

5. Makedonya'da Faaliyet Gösteren En Büyük Dinler

Tarih boyunca Balkanların uygun doğal koşulları, yarımadayı insanlar için çekici bir hale getirmiştir. Çeşitli saldırı ve göçler sonucu oluşan dalgalanmalar, savaşlar ve kaoslar şimdiki Balkan topluluklarının doğmasının en belirleyici sebeplerinden biri oldu. Ülke bu kozmopolit yapıdan her açıdan ciddi şekilde etkilenmiştir. Dini açıdan farklı ibadethaneler ve farklı dinler anayasa tarafından ibadet özgürlüğü vurgulanarak garanti altına alınmaktadır. Makedonya anayasası şöyle der: "Dini itiraf özgürlüğü garantilidir. Bireysel ve ya kamusal özgürce inancını ifade etme hakkı, garanti edilmektedir."³⁴

Bu bölümde Makedonya'da hangi büyük dinlerin faaliyet göstermekte olduğu, halkın dinle ne kadar ilgili ve iletişim içerisinde olduğu ve buna benzer noktaların resmini çermeye çalışacağız.

Makedonya'da bugün en az 40 dini topluluk yaşamını sürdürmektedir, fakat bunlardan en büyüğü İslam ile Ortodoks Hıristiyanlığıdır.

³² Enes İdriz, "Üsküp'te Müslümanlar: Dini ve etnik kimlik bağlamında sosyolojik bir inceleme", U.Ü.İ.F.D., C.18, S.1., Bursa, 2009, s.595

³³ İdriz, a.g.m., s.595

³⁴ Makedonya Cumhuriyetin Anayasası, İkinci bölüm: "İnsan ve vatandaşın temel özgürlük hakları", madde 19.

Tablo 3. 1994 İle 2002 Yılı Nüfus Sayımına Göre Makedonya'da Dini Gruplara Göre Dağılımı

Dinler	Yıl 1994		Yıl 2002	
Ortodoks Hıristiyanları	1 312 089	%67,8	1 310 184	%64,8
Müslümanlar	581 203	%30,0	674 015	%33,3
Katolik Hıristiyanları	7 405	%0,4	7 008	%0,3
Protestanlar	1 205	%0,1	520	%0,026
Diğerler	33 122	%1,7	30 820	%1,5
Toplam	1 935 024	% 100,0	2 022 547	% 100,0

Son nüfus sayımına (Tablo 3'te) göre Makedonya yaklaşık %64.8 Ortodoks Hıristiyanlardan, %33.3 oranla ise Müslümanlardan, diğer kalanlar ise Katolik, Protestan ve az sayıda farklı dini topluluklardan oluşmaktadır. Yıl 1994'ü gösterdiğinde yapılan nüfus sayımına göre Ortodoks Hıristiyanları (%67.8) Müslümanlar (%30.3) takip ediyor.³⁵ Buna göre, Ortodoks Hıristiyanlıkta %3 bir düşüş oysa Müslümanlarda %3 bir artış gözüküyor.

5.1. Ortodoks Hıristiyanlık

Makedonya'da eğer Hıristiyanlıktan bahsedecek olursak aklımıza hemen Ortodoks Hıristiyanlığı gelir, çünkü bu dini grubun daha çok cemaatı olduğu bilinmektedir.

Makedonya Ortodoks Klisesi "İlk Slav Klisesi" olarak tanımlanmasını istiyor, bunu tarihe bağlayarak günlendirmeye çalışıyor. Bu irtibatın bütün Ortodoks Kliseler için ayırıcı bir özellik olduğu düşünülüyor. Vladimirr Loski'nin görüşüne göre Ortodoksluk milli kliselerin bir federasyonudur. Temelinde bir siyaset mekanizması olarak klise devleti durur. Keza amaçları bir üçgen kurmaktır: Makedonya Ortodoks Klisesi, Makedonlar ve Makedonya.³⁶

Makedonya Ortodoks Klisesinin resmi kaynaklarına göre IX. yüz yılda Ohri'li aziz Kliment tarafından kurulmuş, daha sonra Ohri'nin başpiskoposu olarak resmileşmiştir.³⁷ XI.

³⁵ M.C.D.İ.E., a.g.e, s., Kitap X., s. 332

³⁶ Slavo Dimevski, *Crkovnata Itorija Na Makedonskiot Narod*, Skopje, 1965. s.45

³⁷ Slave Nikolovski-Katin, "MPS-Trieset godini avtokefalnost", *Makedonija* (Ilustrirano spisanie na Maticnata na iselenisite od Makedonija), nr.531/VII, 1997, s.10

asrının başlarında kral Samoil tarafından kilise patriklik makamına yükseltildi fakat Vasilij bu patrikliği eski makamına döndürdü.³⁸

XIV. yüz yılda Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'ya geldiğinde, 1408'de Ohri'yi fethediyor fakat klisesin bağımsızlığını dokunmaksızın onları koruma altına alıyor.³⁹ Daha sonra 18 Mart 1767'de klise, II. Sultan Mustafa Han tarafından İstanbul Patrikliğiyle birleştirilmiştir. Fakat sadece birleşmede kalmadı, İstanbul Patrikliği olan Samoil, Ohrid klisesini faaliyetten yoketmek adına Ohri klisesi Osmanlı İmparatorluğuna karşı çalıştığı için fitne sokuyordu.⁴⁰ Bu gibi hadiseler 1958'e ta Ohri Başpiskolosuğu kurulana kadar, devam etti, ve 1967'de Ohri klisesi diğer Milli Ortodoks Kliseler gibi bağımsızlığna kavuştu. Fakat bağımsızlığına kavuşmuş olsa da Sırb Ortodoks Klisesi "klisenin iyiliğine ve kanunlarına aykırı olduğu için" bunu kabul etmedi. Bu yüzden, Makedonya Ortodoks Klisesi hala Sırb Ortodoks Klisesine bağlıdır, bağımsız değildir.⁴¹

Makedonya Ortodoks Klisesinin "bağımsızlıktan" sonra en büyük başarısı 1967'de "Aziz Ohridli Kliment" adıyla bir Lise ve 1977'de de Teolojik Fakültesi açmasıdır. Ayrıca Kutsal kitabı İncil Klise tarafında çağdaş makedonyacaya çevirilmiş olup, "Vesnik", "Voskresenie" ve "Crkoven Vesnik" adlı dergilerle periyodik olarak basılmaktadır.

5.2. İslam

İslam dininin Balkanlar'da ilk temasının ne zaman olduğuna dair kesin bir tarihin söylenmesi zordur.⁴² İslam'ın ortaya çıkışından ve Asya ortalarından Endülüs'ün kuzeyine kadar uzanan İslam Arap Devletinin kuruluşundan sonra, Araplar genellikle Balkanlarda, Makedonya yörelerine doğru ilerlemişlerdir. Müslüman Araplar IX. asrın ilk yarısında (M. 825) Girit ve Sicilya'yı fethetmişlerdir. Böylece kendilerine Avrupa iç bölgelerine ulaşma imkanını hazırlayan Adriyatik Denizi girişine kadar ulaşmışlardır. Güney İtalya'daki

³⁸ Slave Nikolovski-Katin, a.g.e., s.11

³⁹ Arhiepiskop Ohridski-Makedonski Mihail, **Naseto Sveto Pravoslavie**, MaticaMakedonska, Skopje, 1996,s.93

⁴⁰ Ohridski-Mihail, a.g.e., s.95

⁴¹ Done Ilijevski, **Smislata Na Nekoi Otpori Aftokefalnosta Na MPC**, Institut Za Naciolnalna Istoria, Skopje, 1970, s.63

⁴² Nexhat İbrahimi, **Kontaktet E Para Të İslamit Me Popujt Ballkanikë Në Periudhën Paraosmane**, Logos-A, Shkup, 1997

varlıklarını sağlamlaştırmayı başarmışlar ve Adriyatik'in batı sahili üzerindeki Bari Şehri etrafında bir Arap emirliği kurmuşlardır. Sonra Arnavutların yaşadığı doğu sahiline yönelmişlerdir. İslam Arap donanması bu sahildeki birkaç şehri fethetmekle birlikte, Rağazo (Dubrovnik) şehrinin uzun muhasarasının başarısızlığa uğramasından sonra miladi 866 yılında geri çekilmeye mecbur kalmıştır.⁴³

Endülüs Arap tüccarları, Akdeniz yoluyla, Adreatik sahillerinde yaşayan insanlarla ticari ve kültürel alışverişte bulunmuşlardır. Bu alışverişin yapıldığı en önde gelen şehirler Dubrovnik, Dıraç, Vlore, Ulcinj gibi limanlı şehirler olmuştur.⁴⁴ Bu şekilde Makedonya halkının, İslam kültürüyle bağlantılarının IX. yüz yıla kadar uzanmakta olduğu söylenebilir.⁴⁵ Fakat başka kaynaklarda, İslam Dininin Balkanlarla ilk temasının Osmanlılar tarafından olduğu görüşüne bilimsel araştırmalarda daha çok yer verildiği bilinmektedir.⁴⁶

İslam dini, Balkanlara XIV. asrın ikinci yarısında Osmanlılar vasıtasıyla girmiştir. Osmanlının bu topraklarda yayılmasıyla birlikte Arnavutlar İslam ile tanışmışlar ve bu yörelerde İslam daha önce mevcut olsa da halkın çoğunluğunun benimseyeceği biçimde İslam Dini Osmanlılar döneminde yaygınlaşmıştır. Onlardan önce Arap tacirler ve orduları yoluyla İslam oralara ulaşmıştır. Balkanlarda Arnavutların yerleşik buldukları coğrafi konumun da buna katkısı büyük olmuştur. İslam'ın bu bölgelerde var olduğuna Müslümanlara ait kabirler şahitlik etmektedir. Bu kabirlerdeki mezar taşlarının üzerlerinde bulunan isimler, devrindeki paralar ve başkaca delil sayılabilecek hususlar, Arnavutların Osmanlıların bu yöreye gelişinden daha önce Müslüman olduklarına işaret etmektedir.⁴⁷

İlk başta İslam Din, bu bölgelerde geçiciydi, ta 1386 yılından sonra (Osmanlılar tarafından Üsküp'ün fethi ile birlikte), kendisi daha sistematik bir yapı oluşturup bu bölgelerde yaygınlaştı. Osmanlının yıkılışına kadar bölgede İslamiyetin hakimiyet kurduğu bilinmektedir.⁴⁸

⁴³ Mehmed İbrahimi, **Makedonya'da İslam Kültürünün Yerleşmesi**, el-Hilal, Üsküp, 1 Ocak 1990, s.1

⁴⁴ Nexhat İbrahimi, **İslami Nê Balkan Para Shekullit XV**, 2.b. Zëri İslam, Prizren, 2000, s.45

⁴⁵ Muhamed Hadzijahiç, **İslam i Muslimani u Bosna i Hercegovina**, Saraybosna, 1997, s.20-22

⁴⁶ Pajaziti, a.g.e., s.94

⁴⁷ Hadzijahiç, a.g.e, s.24

⁴⁸ Muhamet Pirraku, **İslami Dhe Muslimanët Nê Balkan**, el-Hilal, Üsküp, 26 Mayıs 1991, s.8

Yakın tarihine bakıldığında, Makedonya, Sırp tarafından 1912 yılında ve 1918 yılında işgal edildiğinde, bölgede yaşayan Müslümanlar için kara günler başladı: baskı, haksızlık, öldürme gibi şiddetler başladığında, bölgedeki Müslümanlar Türkiye'ye göç etmeye başladılar⁴⁹ ve hala o günden bugüne kadar devam etmektedir. Bu tarihlerde bazıları Anadolu'ya, 120.000'den fazla Kosovalı ise Arnavutluğa göç etmişlerdir. 1921 senesine kadar Kosova'da 21.371 Arnavut katledilmiş, 22.110'u hapsedilmiştir. Arnavutlara ait 6.000'den fazla ev yakılmış, 10.526 ev soyulmuştur. Buna benzer çirkinlikler daha sonraki yıllarda diğer yörelerde de yaşanmıştır. İkinci Dünya Harbi esnasında 1941 yılında Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya başta olmak üzere diğer yörelerdeki Müslümanlar da bu katliama maruz kalmışlardır.⁵⁰

Eski Yugoslavya Cumhuriyetinde yaşayan Müslümanlar, dini hayatlarını, Bosna'nın başkentin Saraybosna üzerinden Diyanet İşler Başkanlığı tarafından organize edilmiştir. Fakat bu organize, Bosna'da 1992 yılına savaşın başlamasıyla son buldu.⁵¹ Bu olaylardan sonra 1994 yılında Makedonya kendi Diyanet İşler Başkanlığı kurup Saraybosna'dan bağımsızlığını ilan etti.

Makedonya'nın Diyanet İşler Başkanlığı altında 1984 yılından beri Üsküpte "İsa Bey Medresesi" İmam Hatip Lisesi faaliyet göstermektedir.⁵² Ayrıca, 1997 yılından beri yine Makedonya'nın Diyanet İşler Başkanlığı altında "İslami Bilimler Fakültesi" faaliyet göstermektedir.⁵³

"İsa Bey Medresesi" çatı altında faaliyet gösteren bir diğer medrese ise İştîp şehrinde erkeklere özel olan "Hamidiye Medresesi"dir. Tabi ki sadece erkekler için İmam Hatip Lisesi bulunmuyor. Kızlar için de Üsküp'te, Kalandelen'de, Gostivar'da faaliyet gösteren "İsa Bey Medresesi" çatısı altında İ.H.L.'de faaliyette bulunmaktadır. Makedonya'da Diyanet İşler

⁴⁹ Aleksandar Popovic, **Balkanlar'da İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.222-223.

⁵⁰ Popovic, a.g.e., s.223-226

⁵¹ bkz. Edah Becirbegovic, **Organizacija İslamske Zajednice u SFRJ**, Gazi Husrevbegova Medresa, Saraybosna, 1981.s.56

⁵² bkz. Bahri Aliu, **Medreseja Nöpër Vite**, el-Hilal, nr.31-32, Ekim-Kasım, Üsküp, 1991, s.15

⁵³ Shaqri Fetahu, **Fakulteti I Shkencave İslame, Hap Drejtë Perspektivës**, Hëna e Re, Üsküp, 9 Temmuz 1997, s.6-7

Başkanlığı haricinde, Müslüman Dindarlar Topluluğu, Bektaşiyen Topluluğu, Sunni Topluluğu gibi topluluklar da bulunmaktadır.

5.3. Katolik Hıristiyanlık ve Yahudilik

Makedonya'daki Hıristiyanlık tarihi, Roma İmparatorluk döneminde Aziz Pavlus'un 51 yılında Filippe bölgelerine gelişiyile başlamıştır. Fakat bölgede ve çevredeki yaşayan halk tarafından saldırılara maruz kalan Pavlus, o bölgeden taşınmasıyla birlikte, getirmiş olduğu ideolojik düşünceler de yok oldu. Hıristiyanlığın ikinci yayılışı ise VII. yüz yılda başlayıp IX. yüz yılda Aziz Kirli ve Metodiy zamanında tavan yapmıştır.⁵⁴

Makedonya tarihinde yaşayan Hıristiyanlara bakıldığına Ortodoks ve Katolik kesimler her zaman yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi feth etmeden önce Katolikler, Sırlar tarafından uygulanan baskı ve işkencelere maruz kalmışlardır.⁵⁵ Osmanlıların bölgeye gelişiye birlikte, çok sayıda Katolikler İslam'ı seçtiler, dolayısıyla sayıları düşmüş oldu. Bu din değiştirme olayı Katolikler'de olduğu gibi Ortodokslar'a bir kaç sayı hariçinde çokça yansımada. Nitekim Makedonya'daki Hıristiyanlığı Ortodokslar domine ederken, Katolikler her zaman varlığını göstermiştir.⁵⁶

Makedonya'daki Katolikler iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi: Etnik olarak makedon oysa dini uygulamaları ortodokslar gibi uygulayanlar. İkincisi: Batı Katolik toplumuyla bağlı olanlar. Makedonya Katolikleri Üsküp'ün ve Prizren'nin Piskoposlarıyla bağlantılıdır. Ayrıca Katoliklerin 2 yıllık önlisans okulları da bulunmaktadır.

Bazı kaynaklara Yahudilerin Makedonya toraklarında 26 asır önce yaşadıklarını, ayrıca, 1492 yılından sonra Endülüs Hıristiyanların eline geçtiğinde, Yahudilerin yavaş yavaş Makedonya'da varlığını gösterdiklerini kaydetmektedir. Yahudiler Makedonya'da çok az sayıda olmalarına rağmen kendi varlıklarını sürdürmektedirler. 1991 yılında "Makedonya Yahudiler

⁵⁴ Kiro Stojanov, **Povijesno-Pravni Razvoj Katolicki Crkve Bizantisko-Slavensko Obreda u Makedoniji**, Krscanska Sadasnjost, Zagreb, 1990, s.6

⁵⁵ Gasper Gjini, **İpeshkvia Shkup-Prizren Nöpër Shekuj**, Drita, Ferizaj, 1992, s.94

⁵⁶ Stojanov, a.g.e., s.6

Topluluğu" ilk Yahudi topluluğu kurulup, devlet tarafından hem etnik hem de dini azınlıklar olarak tanınmıştır.

B. KALKANDELEN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Kalkandelen şehri bugün Tetova adıyla bilinmektedir. Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında bulunan ve kuzeyde tepeleri 2.800 m.'yi aşan Şar Dağı, güneyde ise Suva Gora ve Jeden dağları ile çevrili Polog vadisi yer almaktadır. 1598 km² yer kaplayan Polog vadisi, Yukarı Polog (544,8km²) ve Aşağı Polog (1.053 km²) diye ikiye ayrılmaktadır.⁵⁷ Yukarı Polog Gostivar ve çevresini kapsarken, Aşağı Polog ise Kalkandelen ve çevresini kapsamaktadır.⁵⁸

1. Kalkandelen'in Coğrafi Konumu Ve Kısaca Tarihi

Bazı yerlerde Neojen devrinde göl suyunun yapabileceği tahriplere benzer işaretlerden dolayı, Polog vadisinin bir zamanlar göl olduğu inancı uyanmaktadır.⁵⁹ Jeline köyü, Baltepe ve Kalkandelen ile Leşok köyü arasında rastlanan göl teraslar (katmanlar), Polog vadisinin geçirdiği göl evresinden bize önemli veriler sunmaktadır.⁶⁰

Osmanlı öncesi döneme ait arşiv belgelerinde, bir ikamet yeri olan Kalkandelen'in adı *Htetovo* olarak geçmektedir. Bu isimle, 1453/54 yıllarına ait bir Osmanlı icmal defterinde kaydolmuş ve kendisiyle bugünkü Gostivar ve Kalkandelen'i, yani Polog'un tamamını kapsamış olan Kalkandelen nahiyesi kastolunmuştur.⁶¹

İcmal defterinde bu ikamet yeri köy (karye) olarak kaydolunmuştur. Fakat Kalkandelen'den toplanan gelirlere baktığımızda bir pazar yeri, yani Kasaba olduğu anlaşılmaktadır. Sözü geçen defterde Kalkandelen'in adı İhtetovo olarak geçmektedir. Bu adla

⁵⁷ Hamdi Mediu, *Pollogu-Thesari i Kulturës Shqiptare*, Çabej, Tetovë, 2010, s.7

⁵⁸ Skenderi, a.g.e., s.13.

⁵⁹ Nadi Bilmenoğlu, *Kalkandelen, Dün Ve Bugün*, İstanbul, 1975, s.7

⁶⁰ Kirovski Pançe, *Prirodno-Geografskite Odliki i Naselbite Vo Polog*, Skopje, 1984, s.13.

⁶¹ Neziri, a.g.tz., s.10

1468 yılına kadar anılmaya devam etmiştir. Bu tarihten itibaren, resmi kayıtlarda adı İhtetovo yerine Kalkandelen olarak kullanılmaya başlanmış ve daha sonra düzenlenmiş bütün Osmanlı defterlerinde Kalkandelen olarak geçmiştir. Bununla Kalkandelen köyden kasabaya dönmüş ve Polog'un tamamı için idari ve askeri bir merkez halini almıştır.⁶²

Yapılan arkeolojik kazılara dayanılarak Kalkandelen ve Polog vadisi etrafındaki iskanın milattan önce 5000 yılına kadar indiği anlaşılmaktadır. Avarlar'ın ve Slavların buralara VI. yüzyılın sonlarına doğru geldikleri tesbit edilmektedir. XI. yüzyılın başlangıcında Çar Samuil Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Polog vadisi ve Kalkandelen Bizans İmparatorluğu idaresine girdi. 1153 yılına ait İdrisi'nin haritalarında da bölge Polog olarak zikredilir. XII. yüzyılın 80'li yıllarında başlatılan Haçlı seferleri sırasında Sırp Kralı Nemanja tarafından Polog vadisinin Sırp topraklarına katılmış olmasına rağmen çeşitli dönemlerde Bizans ile Sırp güçleri arasında el değiştirdi. 1258-1259'da Sırp krallığı tarafından yine işgal edildi, fakat kısa sürede yeniden Bizans hakimiyetine girdi (1261).⁶³

Sırp Kralı Milutin 1282 ve 1297'-de Polog vadisini ve Kalkandelen'i tekrar aldı ve burası Osmanlılar'ın gelişine kadar Sırp Krallığında kaldı. 1371'deki Meriç savaşı sırasında Sırp Valisi Vuk Brankovi tarafından yönetilmekteydi. Kosova salnamesinde bölgeyi 792'de (1390) Timurtaş Paşa'nın fethettiği yazılı ise de Slav kaynaklarında bunun 1382 ile Üsküp'ün fetih yılı olan 1392 yılları arasında gerçekleştiği belirtilmekte ve kesin bir tarih verilmemektedir.⁶⁴

Osmanlı hakimiyeti sırasında bir kaza merkezi haline getirildi. 1450'lerde bölge İshakbeyoğlu İsa Bey'in idaresi altındaydı. Söz konusu bölge 1560 yılına kadar Paşa livasının bir kazası iken 1562'den itibaren Üsküp sancağına bağlanmıştır. Fetihten itibaren bölgeye Türkler de iskan edilmiştir. Ancak ilk dönemlerdeki iskan siyaseti Hıristiyan Sırp (Bulgarlar ve Makedonlar) ve Hıristiyan Arnavutlar'ın yaşadıkları bütün köylere kadar uzanmamıştır.

⁶² Sokolovski Metodija, **Tetovo i Tetovsko Od Paganjeto Pod Osmanskata Vlast Do Krajot Na XVII Vek**, Üsküp, 1982. s.113.

⁶³ Muhamed Aruçi, "Kalkadelen" md., **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, C.24, İstanbul, 2003, s.262

⁶⁴ bkz. Eştref Emimi vd., **Tetovo i Tetovsko Niz Historija**, Sobranija na opstinata, Tetovo, s.67-68

Ortaçağ'da ve XIV. yüzyılda Kalkandelen⁶⁵ Çar Duşan'a ait fermanlarda Htetovo köyü olarak zikredilmektedir.

Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da gelişme göstererek bir kasaba halini aldı. 1455'te burada altmış hane müslüman, 153 hane hıristiyan bulunmaktaydı. Buna göre toplam nüfus 1000 kişi dolayındaydı. 1468'e doğru Kalkandelen adıyla bir kasaba özelliği kazandı. XVI. yüzyılın ortalarında kasabada toplam 191 hane mevcuttu ve bunun doksan sekizini müslümanlar oluşturuyordu.⁶⁶

Bu rakamlara göre 1455'ten 1550'ye kadar geçen süre içinde nüfusta büyük bir artış olmadığı anlaşılır. Ancak 1582'de nüfusun üç kat artması dışarıdan kasabaya yönelik göçlerle ilgili olmalıdır. Bu tarihte 462 hane nüfusun (2300 kişi) 320 hanesini müslümanlar, 106'sını hıristiyanlar teşkil etmekteydi. Söz konusu rakamlar göçlerin daha çok müslümanlar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlangıcında Kalkandelen ile köylerinde özellikle hıristiyan Arnavutlar arasında yoğun bir İslamlaşma olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷

26 Eylül 1371 Çirmen (Meriç) yakınlarında Evreno Bey'in Sırp ordusuyla karşılaşması ve kanlı bir savaştan sonra Sırp kralı olan Vukaşin ve despot Ugleşa'nın savaş meydanında öldürülmesinden sonra artık Türklerin Avrupa kıtasına doğru ilerleyişinin önünde önemli bir engel kalmamıştı. 1392 yılında Üsküp, Türk akıncıları tarafından alınır alınmaz Evrenos Bey ve Yiğit Paşa'nın orduları batı istikametine doğru ilerleyerek kısa bir zamanda sonra Kalkandelen ve çevresini de ele geçirmişlerdir.⁶⁸

Yiğit Paşa Üsküp sancak Beyliğine tayin edilince (1392-1414) Kalkandelen Üsküp'ün bir kazası olarak kabul edildi. Bu sıralarda Makedonya üç vilayete ayrılıyordu: Selanik, Manastır ve merkezi Üsküp olan Kosova vilayeti.⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğunun son

⁶⁵ Aruçi, a.g.md., s.262

⁶⁶ Emini vd., s.70-71

⁶⁷ Aruçi, a.g.md., s.262

⁶⁸ Bilmenoğlu, a.g.e., s.29

⁶⁹ Bilmenoğlu, a.g.e., s.30-31.

zamanlarında Sırp orduları saldırılara başladı ve 30 Ekim 1912 yılında Sırp devletinin hakimiyetine girmiştir.⁷⁰

1990 yılında Yugoslavya'nın dağılmaya başlaması, Makedonya'nın da bağımsızlığını ilan etmesi ve demokratik rejimi benimsemesiyle siyasi, kültürel ve dini hayatta daha verimli günler başladı.

Kalkandelen'de bugüne ulaşan çok sayıda tarihi eser vardır. Eskicami olarak bilinen caminin Üsküp sancak beyi, sonra da Bosna Beylerbeyi İsa Bey'e veya babası İshak Bey'e ait olduğu sanılmaktadır. Çeşitli dönemlerde restore edilmiş olup halen ayakta ve yanında Kalkandelen Müftülüğü bulunmaktadır. Yine en eski camilerden biri sayılan Saat Camii avlusunda 1502 ve 1547 yıllarına ait mezar taşlarına rastlanır. Gamgam Camii'nin de yine en eskilerden biri olduğu kaydedilmektedir. Sanat eseri özelliğini bugüne kadar koruyan Alaca Camii (Paşa Camii veya Hurşide ve Mensûre Kardeşler Camii) Foça'dak Alaca Camii'ni hatırlatır. Yukarı Çarşı Camii de çeşitli dönemlerde restore edilmiştir. Kalkandelen ile Recica köyü arasındaki Harabati Baba Tekkesi bölgede önemli bir dini merkez olarak faaliyet göstermiştir, Poroy köyünde Yarar Baba, Sipkovica köyünde Koyun Baba ve Vrutok köyünde Cafer Baba tekkeleri de zikre değerdir.⁷¹

2. Kalkandelen'in Nüfusu

Kalkandelen şehri, Makedonya Cumhuriyeti nüfusunun %9,31 (189066 kişi) oranla en büyük dördüncü şehridir. Kalkandelen Belediyesi 2005'te almış olduğu kararla kendi bünyesinden 9 yeni belediyeler oluşturduğunu bildirmiştir. Fakat bu belediyeler Kalkandelen Belediyesini merkezi bir belediye algılayarak onun yelpazesinde çalışmaktadırlar. Bizim çalışma alanımız Kalkandelen ve çevresini kapsayan alanı araştırmamıza dahil ettik.

⁷⁰ Fejzulah Shabani, "Qëndrimi i ushtrisë Serbe ndaj Shqipëtarve në rrethinën e Gostivarit gjatë vitit 1913", **Kërkime Historike**, C.I., S.2., Üsküp, 1993, s.130

⁷¹ Aruçi, a.g.md., s.263

Tablo 4. 2002 Yılı Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresinde Nüfusun Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Kalkandelen	Jelino	Teaçe	Brveniça	Bogovinye	Kamenyan	Cepçište	Şipkoviça	Yegunovçe	Vratniça	Toplam	%
0-9	10697	4964	3159	2560	2561	2397	1376	1520	924	547	30705	%16,3
10-14	6414	2627	2294	1579	1460	1468	896	896	557	327	18518	%9,8
15-19	6321	2385	2212	1524	1347	1347	721	732	612	309	17510	%9,3
20-24	5986	2295	1858	1239	1219	1334	655	704	598	266	16154	%8,5
25-29	5647	2134	1631	1151	1247	1234	635	689	562	255	15185	%8,0
30-34	5338	2036	1786	1258	1260	1209	617	700	499	274	14977	%7,9
35-44	10627	3198	3713	2327	2106	2155	1222	1097	1058	531	28034	%14,8
45-54	8403	1908	2203	1560	1344	1320	709	550	920	336	19253	%10,2
55-64	5487	1377	1602	1205	974	932	558	425	601	268	13429	%7,1
65-74	4149	1019	1381	1020	728	730	379	352	584	284	10626	%5,6
75-84	1475	316	508	366	257	261	121	124	262	125	3815	%2,0
85+	227	77	70	54	36	40	18	16	47	41	626	%0,4
Bilin-meyen	70	54	37	12	16	15	12	15	3	-	234	%0,1
Toplam	70841	24390	22454	15855	14555	14442	7919	7820	7227	3563	189066	%100,0
%	%37,5	%12,9	%11,9	%8,4	%7,7	%7,6	%4,2	%4,1	%3,8	%1,9	%100,0	

Tablo 4'te, son nüfus sayımına göre Kalkandelen'in genç nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. Nüfusun en yüksek oranı %16,3 bir oranla 0-10 yaş arası olduğunu görmekteyiz. Bir sonra ki sıra ise %13,5 oranla nüfusun 35-45 orta yaş grubu olduğunu, %10,2 oranla nüfusun 45-55 yaş araları yetişkinler takip etmektedirler.⁷²

⁷² M.C.D.İ.E., a.g.e, s. 59-525

Tablo 5. 2002 Yılıın Sayımına Göre Kalkandelen ve Çevresinde Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kalkandelen	Jelino	Tearçe	Brveniça	Bogovinye	Kamenyan	Cepçište	Şipkoviça	Yegunovçe	Vratniça	Toplam	%
Erkek	35523	12335	11502	7924	7351	7285	4049	3971	3701	1842	95483	%50,5
Kız	35318	12055	10952	7931	7204	7157	3870	3849	3526	1721	93583	%49,5
Toplam	70841	24390	22454	15855	14555	14442	7919	7820	7227	3563	189066	%100,0

Tablo 5'te görüldüğü gibi, son nüfus sayımına göre Kalkandelen nüfusu cinsiyete göre ise erkekler %50,5 oranla kadınlardan %49,5 bir oranlardan oluşmaktadır. Bu verilere göre erkekler çoğunluğu temsil etmektedir.⁷³

3. Kalkandelen'in Etnik Yapısı

Kalkandelen'in etnik bakımından, geçmişte de bugün de çoğunluğunu Arnavutlar teşkil etmektedir. İkinci sırada Makedonlar yer almaktadır. M.C.D.İ.E.'nin 2002 yılında yaptığı nüfus sayımının verilerini, Kalkandelen ve çevresinin etnik yapısını tablo haline gösterebiliriz:

⁷³ M.C.D.İ.E., a.g.e, s. 59-525

Tablo 6. 2002 Yılı Nüfus Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresindeki Belediyelerinde Etnik Gruplara Göre Dağılımı

Belediyeler	Arnavut	Makedon	Türk	Romen	Ulah	Sırp	Torbeş	Diğer	Toplam	%
Kalkandelen	45316	19956	1882	2357	13	602	156	559	70841	%37,5
Jelino	24195	71	2	-	-	1	5	116	24390	%12,9
Tearçe	18950	2739	516	67	-	14	1	167	22454	%11,9
Brveniça	9770	5949	2	-	-	78	1	55	15855	%8,4
Bogovinye	14449	5	4	5	-	1	-	91	14555	%7,7
Kamenyan	13165	32	1179	-	-	-	9	57	14442	%7,6
Cepçište	7788	90	-	-	1	-	-	40	7919	%4,2
Şipkoviça	7782	7	-	-	1	2	-	28	7820	%4,1
Yegunovçe	2464	4628	4	41	-	69	-	21	7227	%3,8
Vratniça	2178	1335	-	-	-	40	1	9	3563	%1,9
Toplam	146057	34812	3589	2470	15	807	173	1143	189066	%100,0
%	%77,3	%18,4	%1,9	%1,3	%0,0	%0,4	%0,1	%0,6	%100,0	

Tablo 6'da görüldüğü üzere Arnavutlar Kalkandelen ve çevresinde tüm 10 belediyelerle birlikte nüfusun %77,3 (146057 kişi) bir oranla oluşturmaktadır.⁷⁴ Arnavutların bu kadar yüksek olması tabii artış, doğurganlık oranının yüksek olması ve teknik artış olan göç vasıtasıyla dışarıdan, özellikle Kosova'dan gelip yerleşmeye bağlıdır. İkinci sırada ise Makedonlar toplumun %18,4 (34812 kişi) bir oranla oluşturmaktadırlar. Fakat Makedonların Kalkandelendeki nüfusu giderek bir azalma eğilimi göstermektedir. Bu, doğurganlık oranının düşüklüğü ve dışarıya, özellikle Üsküp'e yapılan göçlerin sonucunda meydana gelmektedir. Kalkandelen ve çevresinin üçüncü etnik grubunu %1,9 (3589 kişi) oranla Türkler oluşturmaktadır. Kalan diğer etnik gruplar azınlık olarak görülmektedirler.⁷⁵

Özellikle Arnavutlar ile Makedonlar arasında sosyo-etnik ilişkileri genellikle ayırıcı, olumsuz sosyal süreçlerden doğan karşıtlık ve çatışma etkileşim örünleri olarak nitelendirebiliriz. Bu karşıtlık ve silahlı mücadeleye varan çatışma, dini, tarihi ve siyasi nedenlere bağlıdır. Oysa Arnavutlar, Türkler, Torbeş ve Romenler arasındaki sosyo-etnik

⁷⁴ M.C.D.İ.E., a.g.e, s.62-196

⁷⁵ Neziri, a.g.tz., s.52

ilişkileri ise bağlayıcı, birleştirici etkileşim formları olarak nitelendirebiliriz. Bağlayıcı ve olumlu süreçlerin her üç formu olan işbilgi, uyarlanma ve özümsemenin söz konusu etnik gruplar arasında gözlemlenmesi mümkündür. Bu olumlu sosyal ilişkilerin temelinde birleştirici en önemli unsur olarak din birliği faktörünün yattığı söyleyebiliriz.⁷⁶

4. Kalkandelen'in Dini Yapısı

Kalkandelen ve çevresinde yaşayan halkın çoğu iki semavi dine mensuptur: İslam ve Hıristiyanlık. Nüfusun çoğunluğu İsam dinine mensup iken, geri kalan kısım Hıristiyandır.

Tablo 7. 2002 Yılı Nüfus Sayımına Göre Kalkandelen Ve Çevresindeki Belediyelerinde Dini Gruplara Göre Dağılımı

Belediyeler	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Protestan	Diğer	Toplam	%
Kalkandelen	49927	20088	85	2	739	70841	37,5
Jelino	24210	59	12	-	109	24390	12,9
Tearçe	19508	2757	14	1	174	22454	11,9
Brveniça	9781	5933	7	-	134	15855	8,4
Bogovinye	14445	5	5	-	100	14555	7,7
Kamenyan	14365	28	5	-	44	14442	7,6
Cepçište	7789	88	1	-	41	7919	4,2
Şipkoviça	7783	6	5	1	25	7820	4,1
Yegunovçe	2511	4704	2	-	10	7227	3,8
Vratniça	2181	1374	2	1	5	3563	1,9
Toplam	152500	35042	138	5	1381	189066	%100,0
%	%80,7	%18,5	%0,1	% 0,0	%0,7	%100,0	

Tablo 7'de verilen verilere baktığımızda nüfusun çoğunluğu müslümanların %80,7 (152500 kişi) bir oranla oluşturduğunu görmekteyiz. Ayrıca müslümanların çoğunu Sünni olup Hanefi mezhebine bağlıdır. Çok sınırlı bir grup Bektaşî tarikatına mensuptur.

⁷⁶ Neziri, a.g.tz., s.54

Dini mensubiyet açısından ikinci sırada %18,5 (35042 kişi) oranla ile hıristiyanlar oluşturur. Bilindiği gibi Makedonya Hıristiyanlarının çoğu Ortodoks mezhebine bağlı olup aralarında Katolik ve çok az sayıda Protestan da vardır.⁷⁷

Din mensuplarının etnik kökenine dayalı bir değerlendirmede bulunursak Arnavutlar, Türkler, Romenler ve Torbeşlerin tamamının İslam dinine: Makedonlar, Ulahlar ve Sırlar'ın tamamının ise Hıristiyan Ortodoks mezhebine mensup olduklarını görmekteyiz.

Kalkandelen ve çevresinde yaşayan bazı etnik gruplar arasındaki sosyal ilişkilere baktığımızda dini inanç ve bağlanma konusunda etnik grupların birbirine karşı hoşgörülü ve saygılı oldukları gözlemlenmektedir. Din, özellikler İslam dini, sadece Allah ile insan arasında oluşan bir bağ değil, bir yaşam tarzı ve kültür unsuru olduğu için, Balkanların tamamında olduğu gibi, Kalkandelen ve çevresinde yaşayan etnik gruplar arasında da bir kültür bütünlüğü oluşturmaktadır.⁷⁸

⁷⁷ M.C.D.İ.E., a.g.e., s.196-470

⁷⁸ Neziri, a.g.tz., s.56

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

A. ERGENLİK DÖNEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

İnsan yaşamı bir bütündür. Yaşamı bebeklik çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi evrelere ayırmak insan yaşamının belirgin özelliklerini tanımlama inceleme ve araştırmayı kolaylaştırmak içindir. İnsan yaşamında gençlik dönemi de belirgin özellikler taşıyan bir dönemdir. Bu dönemde insan yaşamında biyolojik, psikolojik ve sosyolojik değişimler olmakta ve kişilik gelişimleri olgunlaşmaktadır. Fakat yaşamın en belirgin dönemi ve en dinamik dönemi gençlik veya diğer isimle ergenlik dönemidir.

1. Ergenlik Kavramı

Ergenlik kelimesi lantince'den "büyüme", "olgunlaşma" anlamına gelen "adolescere" fiilinin sıfatı olan "adolescens" kelimesinin anlamıdır.⁷⁹ Ergenliğin başlangıcından fizyolojik ve psikolojik değişimleri içeren çocukluk ve yetişkinlik arasında geçiş dönemidir.⁸⁰ Ergenlik, ayrıca "değişim", "dönüşüm", "başkalaşım", "metamorfoz" anlamlarını da kapsamaktadır. Çünkü insan hayatındaki en hızlı ve belki de en önemli değişimlerin yaşandığı dönem ergenlik dönemidir.⁸¹ Ergenlik kelimesi, "yetişkinliğe doğru büyüyen"⁸² anlamına gelebilir, bununla beraber gençlik kelimesi ergenlik yerine de kullanılabilir. Ergenlik döneminde bireyin gelişmesi, özellikle de ruhsal gelişmesi içinde yaşadığı sosyal koşullara da bağlıdır.⁸³ Kısaca ergenlik nedir sorusuna G. Stanly Hall'ın sözüyle cevaplayacağız, ergenlik "fırtına ve stres" zamanıdır.⁸⁴

⁷⁹ Anne Marie Rocheblave-Spenle, **Ergenlik Psikolojisi / Ergen Ve Dünyası**, çev.Bekir Onur, Maya Yayıncılık, İstanbul, 1980, s.10; Terry F. Pettijohn, **Psikologjia / Një Hyrje Koncize**, 3.b, Soros Yayınları, Tiranë, 1996, s.95

⁸⁰ Selçuk Budak, **Psikolojik Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s.258; Hayati Hökelekli, **Psikolojiye giriş**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2008, s.40; John W. Santroock, **Ergenlik**, 14.b., çev. Diğdem Müge Siyez, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s.52; Charsler G. Morris-Albert A. Maisto, **Psikologjia**, Qendra për Arsim Demokratik, Tiranë, 2008, s.331; Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 12. b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s.32.

⁸¹ Koray Karabekiroğlu, **Anne-Babalar için Ergen Ruh Sağlığı Rehberi (10-20 yaş)**, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.21

⁸² Laurence Steninberg, **Ergenlik**, çev. Figen Çok vd, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.21

⁸³ **Genel Kültür Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınevi, 1991, s.114

⁸⁴ Marry J. Gander-Harry Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, 7.b., İmge kitabevi, Ankara, 2010, s.438.

Gençlik, belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir hayat dönemidir. Ergenlik çağının organik belirtisi "bülüğ" olayıdır. Bülüğün ortalama yaşının başlangıcı kızlarda 13, erkeklerde ise 15 olduğu⁸⁵ bu sürenin 22'ye kadar uzanabildiği söylenmektedir.⁸⁶ Dolayısıyla, kızlar erkeklerden 1-2 yıl önce ergenliğe girer, büyüme ve cinsel olgunlaşmalarını 1-2 yıl erken tamamlarlar.⁸⁷ UNESCO'nun tanımlamasında gençlik çağı 15-25 yaşları arasında gösterilmektedir.⁸⁸ Ayrıca çalışmamızda bu süreci içinde kapsayan gençleri örneklem olarak alınmıştır.

Gençlik çağının başlangıcı gibi, gençlikten yetişkinliğe geçmek de farklı toplumlarda birbirinden başka kriterlere bağlı olabilir. Araştırmacılara göre ergenlik dönemini iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup belirli yaş aralıkları ile sınırlandırmayı tercih ederken, ikinci grup bu devreyi fiziki, coğrafi, kültürel, ekonomik ve sosyal etkenleri temel alarak sınırlandırmaya gitmişlerdir.⁸⁹ Bu iki grubun dışında, okul yıllarından (orta-lise) itibaren alarak sınırlama yönüne gidenler olmuşsa da bunlar hem azınlıktadırlar, hem de görüşleri ilim çevrelerince pek kabul görmemiştir.

2. Tarihsel Açıdan Ergenlik Anlayışı

Ergenlik olgusu, yapısı itibariyle tarih boyunca diğer bilim dallarının da ilgi alanı içinde olmuştur. Biyoloji, antropoloji, felsefe, sosyoloji, tarih gibi bilimler de gençlerin yapılarını, yaşadıkları yere ve döneme olan etkilerini incelemiştir.

Tarih penceresinden ergenlerle ilgili ilk görüşler bundan yaklaşık olarak 3 bin yıl önce Sokrates ile başlar. Bu dönemde gençlerle ilgili oluşan ilk düşünceler oldukça olumsuz bir bakıştır. Sokrates'in öğrencisi olan Platon ise nispeten farklı bir yaklaşım ortaya koyarak bu davranışların nedenini irdelemiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Platon ergenlerin gelişimini incelerken çıkış noktası olarak genç insanların karakterlerinin yaşam boyunca pek çok

⁸⁵ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 10. b., Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, s.266; Terry F. Pettijohn, a.g.e., s.95

⁸⁶ Steinberg, a.g.e, s. 23.

⁸⁷ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı / Ruh Sağlığı Ve Ruhsal Sorunlar**, 8. b., Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s.33

⁸⁸ Kulaksıoğlu, a.g.e., s.31.

⁸⁹ Ndue Kaza, **Adoleshenca Stina e Shpërthimeve**, Mirgeeralb Yayıncılık, Tirana, 2006. s. 12.; Edmond Dragoti, **Adoleshenti**, Alb Desing, Tirana, 2005, s.12.

değişime gebe olduğunu hatta gençlerin bu dönemde ruhsal bazı değişiklikler yaşadıklarını ve enerjilerini kontrol etmek için spor yapmalarını önermiştir.⁹⁰

Oysa Aristoteles insanın doğumdan itibaren yedi yıllık evrelerde değişim gösterdiğinden söz etmiştir. Bu dönemlerde birey hem sosyal hem zihinsel farklılık gösterir. Aristoteles erişkin dönem öncesinden geçirilmesi gereken üç dönem tanımlamıştır bunlar ise: bebeklik, çocukluk ve genç erişkinlik. Ona göre olgunluğa ulaşma üçüncü evrenin sonunda gerçekleşir.⁹¹

Ortaçağa geldiğinde, yani IV. yüzyılın sonu ile XV. Yüzyılın sonu arasındaki uzun dönemde insan anlayışı kilise egemenliğinin altındaydı. Bu dönemde, çocuk minyatür bir yetişkin olarak görülüyordu. Nitelik bakımından benzer sayılan çocuk ile yetişkin arasındaki farklılık nicelik alanında kalıyordu. XVIII. yüzyıla kadar çocuğun ve ergenin erişkinden ayrı tutulması gerektiği, ayrı haklara sahip olması gerektiği düşüncesi insan hakları ile ilgili akımlardan etkilenmiştir. Bu devirden itibaren çocuğun yetişkinden farklı olduğu inancı ile çocukluğunu yaşaması gerektiği düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.⁹²

Ergenlik dönemine ait ilk yazılar XX. yüzyılın başlarında yayınlanmıştır. 1904 yılında Granville Stanley Hall tarafından yazılan *Ergenlik: Psikolojisi ve Fizyoloji, Antropoloji, Sosyoloji, Cinsellik, Suç, Din ve Eğitimle İlişkisi* (Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education) isimli kitap ergenliğin biyolojik temellerinde devrim yapan öncül bir kitaptır. Hall, ergenleri incelerken ve ergenlik psikolojisine ait kuramını geliştirirken bilimsel yöntemleri kullananların ilkidir.⁹³ Hall, Darwin'in biyolojik evrim kuramını psikolojiye 'özünü tekrarlama' (recapitulation) kuramı olarak uygulamıştır.⁹⁴

Özünü tekrarlama kuramının sonucu olarak Hall, insanın bazı büyüme evrelerinden geçerek geliştiği kavramı ortaya çıkmaktadır. Hall birbirini izleyen dört örüntüden söz

⁹⁰ Nermin Çelen, **Ergenlik ve Genç Yetişkinlik**, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.11.

⁹¹ Karabekiroğlu, a.g.e., s.23, Çelen, a.g.e., s.11

⁹² Ergen gelişimi ile ilgili psikoanalitik kuramları için bkz. Richard Cloutier, "Ergenlik Psikolojisinde kuramlar", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, çev.Bekir Onur, c.27, s.2, Ankara, 1994, s.877-879; Santroock, a.g.e., 27-30; Kulaksızoğlu, a.g.e., 21-32

⁹³ Karabekiroğlu, a.g.e, s.23

⁹⁴ Ray C. Garrison - Karl C. Garrison, "Ergenliğin anlamı ve tarihsel gelişimi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, çev. Uğur Öner, c.16, s.1, Ankara, 1983, s.90

etmektedir: bunlar; bebeklik, çocukluk, gençlik ve ergenlik dönemleridir. Bebeklik insan yaşamının ilk 4 yılını, çocukluk 4-8 yaşları arasını, gençlik (genellikle erinlik dönemi olarak anılan) 8-12 yaşlarını, ergenlik ise 12 yaştan başlayarak fiziksel olgunluğa erişilinceye kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu olgunluğa erişme Hall'a göre epeyce geçtir ve 22 ile 25 yaşlara kadar uzayabilmektedir.⁹⁵

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk bölümü, şimdi ergenlik olarak adlandırdığımız kavramın keşfine tanık olmuştur. 1890 ve 1920 yılları arasında, bazı psikologlar, kentteki reformcular, eğitimciler, gençlik çalışanları ve psikolojik danışmanlar bu kavramı geliştirmeye başlamışlardır. Oysa son yıllarda, popüler kültür tarafından kuşaklara etiketler verilmektedir. Bunun örneği, 1980'den sonra doğan ve beliren yetişkinliğe milenyumda giren kuşağa verilen milenyum çocukları etiketidir.⁹⁶

3. Ergenlikte Gelişim Dönemleri

Ergenlik, bireyin gelişim süreci içerisinde çocukluk döneminin bitişiyle beraber sözü edilen dönemin başlangıcından fizyolojik olarak erişkinliğe ulaşmaya kadar geçen bir gelişim dönemidir olarak tanımlandıktan sonra, ergenliği üç aşamaya ayırabiliriz: ilk ergenlik çağı (erinlik), orta ergenlik çağı ve son ergenlik çağı.

3.1. İlk Ergenlik Çağı ve Özellikleri - Erinlik

Erinlik, Latince'de "pubertas" kelimesinden alınıp "yetişkin" anlamına gelen bir kelimedir. İnsanın cinsiyet yeteneklerini kazandığı gelişim dönemidir.⁹⁷ Erinliğin başlangıcında, hızlı değişikliklerin meydana geldiği döneme verilen isimdir. Erinlikte birçok fiziki ve psikolojik değişimler görülmektedir.⁹⁸ Erinlik çağı kızlarda 13-15, erkeklerde 14-15

⁹⁵ Ray C. Garrison - Karl C. Garrison, a.g.m., s.90; Karabekiroğlu, a.g.e., s.24; Steinberg, a.g.e., s.33

⁹⁶ Santrock, a.g.e., s.3-5.

⁹⁷ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, **Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım**, Nobel Yayınları, Ankara, 2001. s.2; Feriha Balkış Baymur, **Genel Psikoloji**, 19.b., İnkilap Kitapevi, İstanbul, 2011, s.65; Steinberg, a.g.e., s.40.

⁹⁸ Betül Aydın, **Çocuk Ve Ergen Psikolojisi**, 2.b., Atlas Yayınları, İstanbul, 2005, s.174.

yaş dilimlerine⁹⁹, bazen ise 10-13 yaş arasına rastlayan bir dönemdir.¹⁰⁰ Erinlikte görülen bu hızlı değişikliklerden iç salgı bezleri sorumlu tutulmaktadır. Fiziksel olarak erinlik çağı, bireyin cinsel üreme yeteneğinin ortaya çıkmaya başladığı dönemi ifade eder.¹⁰¹ Erinliğin beş temel fiziksel göstergesi vardır:

- Büyüme hızının artması, hem boyda hem kiloda geniş çaplı artışlara yol açar.
- Birincil cinsiyet özelliklerinin gelişimi, üreme organlarının (gonadların) ya da cinsiyet bezlerinin, erkeklerde erbezlerin (testislerin), kadınlarda yumurtalıkların ilerleyen gelişimini içine alır.
- Genital organlarda ya da memelerdeki değişimleri: pubik, yüz ve beden kıllarının büyümesi ve cinsel organların ilerleyen gelişimini içeren ikincil cinsiyet özelliklerinin gelişimi.
- Beden bileşimindeki, özellikle yağ ve kas miktarı ve dağılımındaki değişimler.
- Egzersiz için dayanıklılık ve toleransın artmasına yol açan dolaşım ve solunum sistemlerindeki değişimler.¹⁰²

Erinlik dönemi, biyolojik ve fizyolojik alanda hızlı gelişip büyümesi, özellikle toplum ve ailesi ile karşı karşıya getirir, uyum problemleri baş gösterir . Fiziksel gelişmeye paralel olarak ergen duyuşal açıdan son derece hassaslaşır. Erinlik döneminde, eleştiri, tenkit ve ithamlar karşısında dayanma gücü zayıflar. Bağımsız ve tek başına kararlar almak ister.¹⁰³

⁹⁹ Adem Durmuş, **Çocuğumu Gençliğe Ve Hayata Hazırlıyorum**, 3.b.,Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.33; Charsler G. Morris-Albert A. Maisto, a.g.e., 331.

¹⁰⁰ Steinberg, a.g.e., s.23; Santroock, a.g.e., s.18.; Charsler G. Morris-Albert A. Maisto, a.g.e., s.332

¹⁰¹ Betül Aydın, a.g.e., s.175.

¹⁰² Steinberg, a.g.e., s.40; Karabekiroğlu,a.g.e., s.51-52; Ayhan Aydın, **Gelişim Ve Öğrenme Psikolojisi**, 4.b., Alfa yayınları, İstanbul, 2000, s.23.; Marry J. Gander-Harry Gardiner, a.g.e, s.445

¹⁰³ Karabekiroğlu,a.g.e., s.29-30; Betül Aydın, a.g.e., s.177; Abdülkerim Bahadır, **Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1994, s.15

3.2. Orta Ergenlik Çağı Ve Özellikleri

Orta ergenlik dönemi, cinsel olgunluğun başlangıç yaşı olan 15 yaşlarında başlar 18-20'de biten dönemi kapsamaktadır¹⁰⁴. Bu dönemde ergen ne olduğu ile ilgilenmeye başlamıştır. Çünkü bir yandan büyümüştür, bedenlen artık çocuk görünüşlü değildir, ancak henüz kendini yetişkin gibi de görmez. Bu nedenle yetişkin davranışı ile çocuksu davranışı çoğu kez karıştırır.

Bu süreç, biyolojik, psikolojik hem de sosyolojik açıdan değişimlerin en yoğun ve en hassas dönemidir. Ergenlik döneminde, kişinin biyolojik yapısına bir geçiş dönemidir. Bu değişime insan ilişkilerinde, görevlerde, sorumluluklarda değişmelere neden olmaktadır. Bu koşullarda kendine, ebeveynlere, akranlara ve diğer insanlara karşı tutumlarda değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Aslında bu dönem davranışların en aşırıya kaçtığı duyguların alt üst olduğu bir çağdır.¹⁰⁵

Ergenliğin ilk döneminde büyümede bir yavaşlama vardır ve daha çok iç organ büyümeleri olmaktadır. Bu dönemde erkekler boy yönünden kızlarla aynıdır hatta onları geçerler. Ağırlık artışı da aynı şekilde olmaktadır. Erinlikteki orantısız büyümeler kaybolur, yetişkin düzeylerine ulaşır. İkincil cinsiyet özellikleri yetişkin karakterine ulaşırken, birinci cinsiyet özellikleri henüz gelişimini tamamlamamıştır.¹⁰⁶

İlk ergenlik yıllarında zihinsel hayatta önemli bir dönüm noktası yaşanır. 11-12. yaşlarından itibaren somut düşünce kabiliyetinin yerini soyut düşünceye bırakmasıyla ergen, bir taraftan soyut kavramları anlayabilme ve bunlar üzerinde fikir yürütebilme yeteneğini geliştirirken, diğer taraftan da entelektüel anlamda ilerlemeye hızla devam eder. 16-19 yaşlarında genç, zihinsel gelişim konusunda tepe noktaya ulaşmış olur.¹⁰⁷ Bu durumda birey, yaşadığı hayatı olumlu ve olumsuz yanlarıyla idrak edebilecek zihinsel bir yetkinliğe ulaşmış

¹⁰⁴ Steinberg,a.g.e., s.23; Ayhan Aydın, a.g.e., s.24; Santroock, a.g.e., s.18. Charsler G. Morris-Albert A. Maisto, a.g.e., s.331

¹⁰⁵ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy,a.g.e., s.10; Karabekiroğlu, a.g.e., s.30; Cengiz Poyraz, "Fiziksel gelişim", **Gelişim Psikolojisi**, edt. Hatice Ergin-S. Armağan Yıldız, 3.b. Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s.94.

¹⁰⁶ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy,a.g.e.,s.11; Charsler G. Morris-Albert A. Maisto, a.g.e., 331

¹⁰⁷ Bühler-Spiegel-Thomas, "Ergenlik Dönemine Toplu Bir Bakış", çev. S. Zeytinoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, der. Bekir Onur, 2.b., Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987, s. 96

durumdadır. Sosyalleşme sürecinde hayati öneme sahip üç kriter olarak kabul edilen "özdeşleşme", "özerklik" ve "sorumluluk" açısından yeterince olgunlaşması,¹⁰⁸ her şeyden çok daha önemlidir.¹⁰⁹

3.3. Son Ergenlik Çağı Ve Özellikleri

Son ergenlik dönemi, 18 yaşından sonra başlayan 22-23 yaşlarına kadar biten, dolayısıyla ergenliğin bitmesiyle yetişkinliğe ilk adımı atmış olan bir dönemdir.¹¹⁰

Bu dönemde hormonların etkisiyle değişen ve dönüşen bedenine ve beynine, dolayısıyla da duygusal, dürtüsel yoğunluğa alışmaya başlar. Fiziksel büyümenin ve değişimin yavaşladığı yıllardır. Dürtülerini bekletebilmeyi ya da sosyal ve kültürel beklentilere uygun yöntemlerle eyleme dönüştürebilmeyi öğrenir. Bu sürecin bir diğer özelliği olarak bilişsel gelişime bağlı soyut kavramlar daha iyi anlaşılır. Dürtüler, duygu ve düşünceler anlamlı bir bütün içinde yer bulabilir. Diğer bir deyişle, kimlik ve dünya görüşü iç tutarlık kazanır ve yavaş görece sabit bir yapı kazanır. Cinsel kimlik, akademik beklentiler, yaşam amacı daha net olarak ifade edilebilir hale gelen dönemdir.¹¹¹

Bu dönemde ergende, dengelilik artar, problemleri karşılama ve çözümünde daha etkilidir, yetişkinlerin müdahalesi azalır, duygusal dengesizlik yerini dengeliliğe bırakır. Artık kendinden, arkadaşlarından ve ailesinden daha gerçekçi ve makul istek ve beklentilerde bulunur, hal, hareket ve giyim ile yetişkin sembollerini kullanmaya başlar. Kısacası, kişi kendi fizik yapısını ve erkek ya da kadın rolünü kabul etmesi; ana babasından ve diğer yetişkinlerden kopup, duygusal bağımsızlık kazanması; ekonomik bağımsızlık kazanması; bir meslek seçmesi ve bu yolda hazırlanması; topluma karşı sorumlu bir davranış kazanmayı istemesi gibi davranışlarla ergen genç yetişkinliğe adım atar.¹¹²

¹⁰⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, 7.b, Evrim Basım ve Yayınları, İstanbul, 1988, s. 69-70.

¹⁰⁹ Bahadır, a.g.tz., s.16; Terry F. Pettijohn, a.g.e., s.95

¹¹⁰ Steinberg, a.g.e, s.23. Terry F. Pettijohn, a.g.e., s.95.

¹¹¹ Karabekiroğlu, a.g.e., s.31; Santroock, a.g.e., s.19.; H.B. Danesh, **The Psychology of Spirituality**, Landeg Academy, 2.b., İsviçre, 1997, s.147-149

¹¹² Cengiz Poyraz, a.g.m., s.96; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.18.; Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.12.

B. ERGENLİKTE PSİKOLOJİK GELİŞİM

Ergenlin döneminde olan gençlerin psiko-sosyal gelişmelerinin çok yönlü ortaya çıktığını görebiliriz. Bu bölümde, psiko-sosyal gelişmede en çok pay sahibi olan kişilik, benlik ve kimlik gelişmeleri ele alınacaktır.

1. Kişilik Gelişimi

Kişilik (personality) latince tiyatro oyuncularının rollerine uygun olarak yüzlerine taktıkları "maske" anlamına gelen "persona" sözcüğünden türetilmiştir.¹¹³ Kişilik, kişinin davranışlarına tutarlık ve biriciklik katan, nispeten kalıcı özellikler ve eşsiz hususiyetlerden oluşan bir kalıptır.¹¹⁴ Bir başka ifade ile "bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü" olarak da tanımlanmaktadır. Kişilik kavramı, onunla ilgili "mizaç" ya da "huy"¹¹⁵ ve "karakter"¹¹⁶ gibi kavramlarla karşılaştırılmaktadır.¹¹⁷ Oysaki aralarında fark vardır. Bi insanı nesnel ve öznel yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü olarak belirlenmektedir.

Buna göre kişilik, bireyin kendisine has ve onu başkalarından ayıran özelliklerinin bir bütünüdür. Bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, ruhsal durumların, kabiliyet ve istidatların en karakteristik bütünlüğüdür.¹¹⁸ Görüldüğü gibi "kişilik" tanımı içine bir insanın sadece günlük yaşamdaki kendine özgü davranış özellikleri girmemektedir. Bu tanıma, beden yapısı, dış gösteriş, zeka, yetenekler ve karakter özellikleri gibi kişilikte rol oynayan etmenler de

¹¹³ Özcan Köknel, **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, 11.b., Altın kitaplar Yayınlar, İstanbul, 1985, s.21.

¹¹⁴ Jerry M. Burger, **Kişilik**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.23; İbrahim Gürses, **Dindarlık ve Kişilik**, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s.19; Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, 20.b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010, s.404.

¹¹⁵ "Mizaç" ya da "huy", günlük yaşamda kişiye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir. Çabuk kızmak, sıkılmak, neşelenmek gibi bireylere göre değişen görünüm, mizaç özellikleri ya da huydur. Bkz. Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.49; Hüseyin Peker, "Olumlu şahsiyet özellikleri ve din", OMÜİFD, S.1, Samsun, 1986, s.100; Mahmut Tezcan, a.g.e., s.12; Gürses, a.g.e., s.21.;

¹¹⁶ Karakter, "kişinin içinde yaşadığı toplumun ahlaki değer yargıları ve davranış tarzları kendine mal etme, benimseme sonucu ortaya çıkan yerleşik eğilim ve davranış özellikleridir" şeklinde de tanımlanabilir. Bkz. Hökelekli, "Çocukta ahlak gelişim ve eğitimi, Çocuk gelişim ve eğitimi", İSAV, İstanbul, 1998, s.185

¹¹⁷ E. Jerry Phares, **Introduction To Personality**, 3.b., Harper Collin Publisher, New York, 1991, s.4-5.; İbrahim N. Özgür, **Ailede, Okulda, Çocuk Ve Gençin Ruh Sağlığı**, 2.b., Takıoğlu Matb., İstanbul, s.55.; Köknel, a.g.e., s.19; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.106; ; John W. Santrock, a.g.e., s.153.

¹¹⁸ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç Aile Psikolojisi Ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s.52.

girmektedir. Ayrıca ilgiler, tutumları da içine alan karakteri de kapsayan geniş bir kavramdır.¹¹⁹

Kişiliği oluşturan başlıca öğeler, duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum, davranıştır. Bu öğeler, insanın görünüşü, hareketleri, jest ve mimikleri ve çevreye uyumuyla dışarıya yansır. Her insanın, diğerlerinden farklı özellikleri vardır. Bu özellikler, kişiliğin belli öğeleriyle bağlantılıdır ve bunların dışarıya yansımalarıdır. Örneğin iyi ve güzel konuşma, çabuk öfkelenme, çok duygulanma, kararsızlık vb insanların birbirlerinden farklı özellikleridir.¹²⁰ Kısacası kişilik, bütün bedensel özelliklerin, içgüdülerin, dürtülerin eğilimlerin, kazanılmış deneyimlerin bütünüdür.¹²¹

Kişilik ile dini hayat arasında küçümsenmeyecek bir ilişki bulunmaktadır. Dini hayat, bireyin kişiliğini etkiler. Bu etkiden kişilikte de dini yaşamının şeklini belirlemede etkili olmaktadır. Bu açıdan, din ile kişilik arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Özellikle dini inanç yönü bireyin benliğini kuşattığında, onun kişilik özellikleriyle ilintili olarak gerçekleşen tutum ve davranışlarının etkin bir motive olarak devreye girer.

İnancı güçlü bir bireyde, kişiliğin bütünü kuşatan bir yaşantı olmakla birlikte, özellikle dini duygu, dini düşünce, dini tutum ve davranışlarla ilgili yanları açısından kişiliğin önemli bir belirleyicisi olarak din kayda değer bir konudur. Bu çerçevede yaşanan kişilik, dini kişilik olarak isimlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle, bireyin kendine mahsus dini özelliklerinin tümü, dini kişilik kavramı içerisinde değerlendirilebilir.¹²²

1.1. Benlik Gelişimi

Ergenlik dönemi benlik kavramının öne geçtiği bir çağıdır. Bir sürü değişimle karakterize olan bir dönem olduğuna göre bu açıdan fiziksel, sosyal, duygusal, toplumsal ve

¹¹⁹ Mitat Enç, **Ruh Sağlığı Bilgisi**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1979, s.30.

¹²⁰ Mahmut Tezacan, **Türk Kişiliği Ve Kültür-Kişilik İlişkileri**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997, s.10

¹²¹ Naci Kula, "Gençlik döneminde kimlik ve din", **Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi**, edt. Hayati Hökelekli, Dem yayınları, İstanbul, 2006, s.36; Gürses, a.g.e., s.20.

¹²² Gürses, a.g.e., s.32; Mustafa Doğan Karacoşkun, "Dini kişilik", **Din Psikolojisi**, edt. M. Doğan Karacoşkun, El kitabı, Ankara, 2012, s. 198

bilişsel açıdan gittikçe artan olgunlaşmanın yanı sıra, gelişimin bütün yüzleriyle yakın ilişkisi olan benlik kavramının da şekillendiği bir dönemdir.¹²³

Benlik konusunda sosyal bilimcilerin değişik alanlarında birçok çalışma yapılmakla birlikte, gerek tanımı gerekse kapsamı konusunda henüz bir fikir birliğine ulaşılamamıştır.¹²⁴

Benlik kavramı (Self-Concept)¹²⁵ kişinin kendi kimliği, değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları, amaçları, sosyal roller vb. gibi kendisi hakkında algılayabildiği görüşlerinin, duygularının ve tutumlarının tamamıdır.¹²⁶ En genel anlamıyla benlik, kişinin kendini başka herkesten ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesidir.¹²⁷ Kulaksızoğlu'nun belirttiği gibi benlik, ergenin kim olduğu konusundaki düşüncelerinin ve kendi hakkındaki değerlendirmelerinin tümüdür.¹²⁸

Ergenlik döneminde kişi kendisine "Ben kimim?", "Ne olmak istiyorum?", "Nasıl davranmalıyım?", "Hangi yaşam biçimi doğru?", şeklinde sorular yöneltir ve bu sorulara cevap arar. Verilen cevaplar doğrultusunda bireyin dünya görüşü, iyilik ve doğruluk anlayışı, dini inancı ve değerleri biçimlenmeye başlar.¹²⁹

Benlik, çocuk doğduğu andan itibaren, başından geçen sayısız olaylarla, çevresinde bulunduğu kişilerin etkisiyle yavaş yavaş oluşur. Çocuk, çevresi ile olan etkileşiminde önce bedeninin sınırlarını öğrenmeye başlar. Birinci yılın sonunda ve ikinci yılın başlangıcında çocuğun ilgileri genişler ve o, kendisini duyularını, fikirleri ve istekleri olan ayrı bir kişi olarak çevresindekilere ayırt etmeye başlar. Böylece benlik gelişme yoluna giren çocuk, önce ailesi üyeleri ile sosyal bağlar kurar, daha sonra kendi akranları ve yaşlılarının dünyasını keşfeder, önce ev, mahalle derken benliği gitgide genişleyen halkalar halinde gelişmeye devam eder.¹³⁰

¹²³ Şahin, a.g.e., s.51

¹²⁴ Aronso-Wilson-Akert, **Sosyal Psikoloji**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012,s.244.

¹²⁵ Türkçede self-concept'in karşılığı olarak 'benlik-kavramı' teriminin yanısıra 'kendilik-kavramı' ve 'öz-kavramı' terimleri de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bir çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da 'benlik-kavramı' teriminin kullanımı tercih edilmiştir. Bkz: Baymur, 1985, s.285; Cüceloğlu, 1991, s. 427.

¹²⁶ Murat Yıldız, **Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü**, D.E.Ü.İ.F.D., İzmir, 2006, s.103; Aydın, a.g.e., s.193

¹²⁷ Selçuk Budak, a.g.s., s.118.

¹²⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.113.

¹²⁹ Bahadır, a.g.tz. s.19; Steinberg, a.g.e., s.297; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.113;

¹³⁰ Daha geniş bkz: Hatice Ergin-S.Armağan Yıldız, **Gelişim Psikolojisi**, 3.b. Nobel Yayınları, 2012, s.182.

Duygularını, bedenini inceler, nasıl bir kişi olduğunu, ne olmak istediğini düşünmeye başlar. Bunlar benlik arayışının belirtileridir. Bu çağda benlik kavramı sürekli iniş çıkış ve dalgalanma gösterir. Çünkü genç kendine yakışacak bir kimlik aramaktadır. Kendisini sürekli tartmakta, değerlendirmekte, eleştirmektedir vs. Kendisini ana-babasından ve başkalarından ayıran özelliklerini öne çıkarmakta, benliğini yeni baştan düzenlemeye uğraşmaktadır.¹³¹

Böylece benlik, bireyin özellikleri, yetenekleri, değer yargıları, emel ve ideallerine ilişkin kanılarının dinamik bir örüntüsüdür. Baymur'un benlik üzerinde beden özellikleri ve yapısı örneğin kısa/uzun, zayıf/şişman vs, gibi özelliklerin eğer etkisi olursa, o zaman benlik birinci derecede psişik ve ikinci derecede tensel bir kavramdır düşüncesine sahiptir.¹³²

Benlik kavramı kişi için önemlidir çünkü günlük davranışlarımız ve hatta tuttuğumuz işlerdeki başarımız üzerinde büyük bir etkisi vardır. Benlik içimizde kendimizi gözetleyen, yargılayan, değerlendiren ve davranışlarımızı düzene koyup bizi yöneten bir güçtür. Örneğin bir genç kendisini bir sporcu ya da atlet olarak kabul ediyorsa, bütün çabalarını spor ve atletizme yöneltir.¹³³ Özetle, benlik insanın iç varlığının öznel yanısıdır.¹³⁴ Gelişim açısından benliği üç gruba ayırabiliriz:

1. Ergenin benmerkezciliği: Soyut işlemler döneminde ergen diğer insanların düşüncelerini de kavramlaştırabilmektedir. Bunu yaparken başkalarının düşüncelerinde yöneldiği konu ile kendi düşüncelerinde yöneldiği konuları birbirinden ayıramaz. Diğer insanların kendisi gibi ergenlik dönemi ile ilgili davranış ve düşüncelerle zihinlerini doldurduklarını düşünmektedir. Başkalarının daima kendine baktığını, kendisinin başkalarının gözünde ilgi odağı olduğunu düşünür.¹³⁵

2. Benlik değeri: Benliğin duygusal ve değerlendirebilir boyutudur. Bir ergen kendini sadece bir öğrenci olarak algılamaz, aynı zamanda iyi bir öğrenci olarak da algılar veya iyi bir öğrenci olmadığından üzüntü duyabilir. Bunlar ergenin benlik değeri hakkında değerlendirilebilir yargılardır. Ebeveynlerin ergene karşı göstereceği destek ergenlerin

¹³¹ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.21

¹³² Aronso-Wilson-Akert, a.g.e., 246; Baymur, a.g.e., s.286

¹³³ Baymur, a.g.e., s.287

¹³⁴ Köknel, a.g.e., s.64

¹³⁵ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.114

kendilerini önemli ve değerli algılamaları için önemli bir faktördür. Ayrıca değerlerini arttırmak için yeterli ve tutarlı gördükleri alanlara onları teşvik etmeli, duygusal veya sosyal açıdan desteklemelidir.¹³⁶

3. Benlik saygısı: Benlik saygısı, benliğin bütünsel değerlendirici boyutudur. Örneğin, bir ergen kendinin sadece iyi bir insan olduğunu değil, aynı zamanda iyi bir insanı olduğunu düşünebilir.¹³⁷ Benlik saygısının, kişinin kendisini değerlendirmesi ve kendisinden memnun olup olmaması sonucu oluşan öznel bir olgu olduğu görülmektedir. Yani benlik kavramında, bireyin sahip olduklarına ilişkin bir farkındalık, bilgisi söz konusu iken, benlik saygısında bireyin sahip oldukları ya da algıladıklarıyla ilgili duygu ve düşünceleri vardır. Bu bağlamda en geniş anlamı ile benlik saygısı, bireyin yeti ve güçlerinin iyi bir değerlendirmesine dayanan, kendisiyle ilgili olumlu imgesi olarak tanımlanabilir. Benlik saygısının gelişimi, bireyin çevresiyle olan yaşantılarını algılayış biçimlerine göre oluşan dinamik bir süreçtir. Sağlıklı aile ilişkileri, fiziksel imajı, bireyin kişisel ve sosyal uyum düzeyi ile benlik saygısının gelişmesinde olumlu bir etkiye sahiptir.¹³⁸

Benlik, bireyin çevre ilişkilerinde ve davranışlarında kendi isteklerini ve eğilimlerini kayırmamasını ve başkalarından üstün tutmasını sağlayan içgüdülerdir. Yani, bireyin duygulanmalarının ve davranışlarının çoğunda benlik içgüdü ve dürtüsünün de etkisi vardır. Benlik bireyin çevre ilişkisine ve davranışlarına yapacağı etkilerle, onun kişiliğine de nitelikler kazandıran bir tutumdur.¹³⁹

1.2. Kimlik Gelişimi

İnsan yaşamında değişimlerin yoğun olarak yaşandığı dönemlerden biri olan ergenliğin temel görevinin kimlik gelişimi olduğu ileri sürülmektedir. Son yıllardaki gelişim psikolojisi çalışmaları, kimlik gelişiminin ergenlikte başlamasına karşın, yetişkinliğe geçiş yıllarında yoğunlaştığını öngörür.

¹³⁶ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.114

¹³⁷ Santroock, a.g.e., s.134; Steinberg, a.g.e., s.307. Marry J. Gander-Harry Gardiner,a.g.e., s.494.

¹³⁸ Hاتیçe Eşer, "Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi", **Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi**, edt. Hayati Hökeleli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s.500

¹³⁹ M.Nail Karakuşçu, **Genel Psikoloji Ve Normal Davranışlar**, 2.b., Pelin Ofsat, Ankara, 1999, s.243

Ergenlik döneminde, en önemli çabalardan biri de, toplumun onayladığı değerlere uygun varsayımlar geliştirebilmektir. Doğru- yanlış kavramlarının geliştirilmesinde bu kez kullanılan ölçüt, çocuğunkinden farklı ve yetişkin yaşamın gereksinimlerine yöneliktir. Dolayısıyla, yetişkinliğe adım atmadan önce özyönetim mekanizmalarını yeterince geliştirmiş olması gerekir. Ne var ki, hızlı değişen çağdaş toplumda geçerli değerlere ulaşabilmek pek de kolay olmaz ve başarıyla atlatılmayan kimlik bunalımı ergende, toplum içindeki rolüne ilişkin bir şaşkınlık yaratmaktadır.¹⁴⁰

Ergenlik döneminde bireyler bilişsel, bedensel ve psikolojik değişimler sonucunda toplumun beklentileri ile karşı karşıya kalırlar. Bir yandan çocukluk özdeşimlerinin ve kendilik algılamalarının sürdürülmesi ve var olan dengeyi sürdürme çabaları, öte yandan toplumsal beklentiler, ergendeki değişimi zorunlu kılmaktadır. Bu durumda ergen kendi kimliğini yeniden tanımlayarak toplum içinde yer edinmek zorunda kalır. Böylece kimlik bunalımı (identity crisis) ortaya çıkar.¹⁴¹

Kimlik (identity) kavramı, latince "identites" kökünden gelmekte olup, kelime olarak "özdeşlik, kimlik" anlamlarını taşımaktadır.¹⁴² Kimlik, "kişinin, bir sürekliliği olan varlığını, başka herkesten ayrı bir birim olarak algılaması" demektir.¹⁴³

Kimlik nesnel olmadığı öznel bir duygu olduğunu belirtmeliyiz. Dolayısıyla birey kendisini benzersiz biri olarak tanımakta, değişik zamanlarda ve değişik roller içinde hep tanıdığı kendisi olarak var olmaktadır.¹⁴⁴

Kimlik ergenlik çağında oluşan bir kavram olduğunu ve bunu sebebi ise bireyin seçtiği ve içinde yürüdüğü yolunu kendi yolu olduğunu algılaması, yöneldiği geleceğin özüne uygun olduğunu duyumsaması ile ilgilidir. Bu bir anlamda, insanın beyninin derinliklerinde tümüyle

¹⁴⁰ Engin Geçtan, **Çadaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar**, 7.b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, s.92

¹⁴¹ Jane Kroger, **Identity in Adolescence The Balance Between Self and Other**, 2.b., Routledge, London and New York, 1996, s.1-3

¹⁴² Budak, a.g.s., s.432.

¹⁴³ Kula, a.g.m, s.37

¹⁴⁴ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.24

bilinçli olmayan bir yaşam planının önemli kararlarında ona kılavuzluk eden bir yön göstericinin olması demektir.¹⁴⁵

Çeşitli disiplinlerin ve kuramsal geleneklerin kimliğe ilişkin farklı açıklamaları bulunsa da gelişimsel yazında kimlik, Erikson'un kavramsallaştırmaları ekseninde sıklıkla çalışan bir konu olmuştur. Erikson'un psiko-sosyal yaklaşımı bireyin gelişiminde sosyal yapının etkisine odaklanmanın yanı sıra, kimlik kazanımı sürecine yaptığı vurguyla da dikkat çekicidir. Erikson, kimlik kazanımının bireyin ve yaşadığı kültürün özünde yer alan bir süreç olduğunu vurgulamakta ve kimliği aynılık ve sürekliliğin öznel duygusu olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁶

Erikson, psikanalitik gelişim kuramının temel kavramlarını alarak sekiz evreli bir gelişim kuramı oluşturmuştur. Psikanalitik gelişim kuramının odak noktası çocukluk yaşantıları ve cinselliktir. Erikson ise, gelişim kuramında toplumsal öğelerden ve yaşamın tüm dönemlerinden söz etmektedir Erikson, her evreye özgü iki karşıt özellik tanımlayarak, yaşamı 8 evreye ayırmıştır. Her evrede özgül bir bunalımdan geçerek, o evreye özgü bunalım çözülmekte ve temel bir nitelik kazanılmaktadır. Her evrede iki karşıt benlik özelliği bulunmaktadır. Burada önemli olan, iki karşıt özelliğin ne kadar olumlu yöne doğru geliştiğidir. Psikososyal gelişim kuramına göre, bir evrede yaşanan çatışmalar, daha sonraki evrelerden birinde yeniden yaşanarak aşılabilmektedir.¹⁴⁷

Kısacası Erikson, kimlik kavramını ele alırken "ego identity" terimini de kullanarak kimliği, "birbiri ardınca yapılaşmış ve eskiyerek terk edilmiş özdeşleşmelerin ürünü olarak kişinin kendi içindeki devamlı aynılık hali" olarak kavramlaştırır.¹⁴⁸

Kimlik kazanma sürecinde, şüphe ve tereddütlerin ortaya çıkması, şiddetlenmesi, rol karmaşasının baş göstergesi vb gibi gerginliği davet eden unsurlar, durumlar karşısında ergen, çoğu zaman şiddetle ihtiyaç duyduğu kendine güven duygusunu kaybeder. Böylelikle, henüz yerleşmemiş benlik bütünlüğü derinden sarsılabilir. Bu durumdaki ergen, ya başkalarının

¹⁴⁵ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.25

¹⁴⁶ Hatice Ergin-S.Armağan Yıldız, **Gelişim Psikolojisi**, 3.b. Nobel Yayınları, 2012, s.190.

¹⁴⁷ Hasan Atak, **Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme**, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2011, s. 168

¹⁴⁸ Kula, a.g.m., s.38.

kendisi hakkında neler düşündüğünün endişesini ve korkusunu taşır, ya da içine çekilerek, çevresiyle hemen tüm bağlarını koparır. Fakat kendine güvenini kaybettiği için artık başkalarına da güven duymayacaktır.¹⁴⁹

Ergenin sağlıklı ve kararlı bir kimlik geliştirebilmesi için şüphe ve tereddütlerinin giderilmesi zorunludur. Dolayısıyla çocukluğunda anne-babası ile olumlu özdeşimler kurmuş olanların ergenlikte ve yetişkinlikteki kimlik oluşturma süreçleri sağlıklı geçecektir. Ergenlerin çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde kendisi ve kendi gerçek kimliği konusundaki kaygı ve arayışları onda ciddi sarsıntılara ve zaman zaman kendi üzerindeki denetimini kaybetmesine yol açabilir.¹⁵⁰

2. Bilişsel Gelişim

Bilişsel terimi bilgiyi, belleği, akıl yürütmeyi, sorun çözmeyi, kavramları ve düşünmeyi, yani zihni içine alır.¹⁵¹ Bedensel ve cinsel değişimlerle birlikte ergenler zihinsel yeteneklerinde de değişim yaşarlar. Bilişsel gelişim olarak bilinen olgu, ergenlerin yalnız kendilerini, ailelerini, yaşlılarını, arkadaşlıklarını ve öğretmenlerini değil, dünyalarını görme biçimi üzerinde uzun süreli etkiler taşır. Ergenlerin tüm düşünce süreçleri değişir, gittikçe artan biçimde geleceğe yönelik ve soyut düşüncelerle ilgili olurlar. İdealizm kazanır ve cinsellik, ahlak, din gibi konularla ilgili gerçekten kendilerine ait bir değerler takımı edinirler.¹⁵²

Bilişsel gelişimi 11 yaşından sonra başlayan ve mantıksal düşünmenin yetişkinler düzeyine eriştiği bu dönem aynı zamanda "Formel-Soyut İşlemler Dönemi" olarak adlandırılır. Dolayısıyla bu dönemde çocuklar, görüşlerini haklı gösterebilecek düşünce kurallarını ve mantık yollarını bulmaya başlarlar.¹⁵³

¹⁴⁹ Bahadır, a.g.tz., s.21

¹⁵⁰ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.107

¹⁵¹ Selçuk Budak, a.g.s., s.130

¹⁵² Gonca Gül Çelik, **Çocuk Ve Ergen Ruh Sağlığı Ve Hastahkları Kliniğine Başvuran Ergenlerin Özellikleri**, Çukurova Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Adana, 2007, s.6

¹⁵³ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, 34.b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012, s.267

Jean Piaget'in çalışmalarının büyük bölümü düşünmenin ve akıl yürütmenin gelişimi üzerine odaklanmıştır. Piaget çocukların dört dönem boyunca ilerlediklerini varsayar. Bunlar ise birinci dönem: duyuşal-motor; ikinci dönem: işlem öncesi; üçüncü dönem: somut işlemler ve dördüncü dönemi de ise soyut işlemler dönemi olarak ergenliğı tarif eder. Soyut işlemler dönemi 11-12 yaş civarında başlamakta ve yaklaşık 14-15 yaş civarında kararlılık kazanmaktadır.¹⁵⁴

Somut işlemler dönemindeki çocuklarla soyut işlemler dönemindeki ergenler arasındaki temel fark, ergenlerin bir olayın çok değışik yönlerini görebilmeleri ve bilgiyi soyut olarak üretebilmeleridir. Bu dönemde soyut işlemlere ulaşan ergenler varsayımlar kurabilir, mantıksal sonuçlar çıkarabilir ve ister somut ister soyut biçimde sunulsun, karmaşık sorunları sistemli biçimde çözebilirler. Kısacası 11 yaştan sonra ergen nesnelere dayalı olarak akıl yürütebilir, gerçek olaylar arasındaki ilişkileri kavrayabilir, görünüşlere aldanmaz, olayların arkasındaki nedenlerini anlamaya çalışır. Yani düşünce sistemi daha esnektir, bir problemin farklı çözümlerinin olabileceğini düşünür, deyimler ve atasözlerden çıkan anlamları, teşbihleri, benzetmeleri daha farklı anlamları olabileceğini kavrayabilir.¹⁵⁵

Aynı zamanda ergenlerin bu dönemde hem ahlaki-felsefi ve hem de dini anlayışı üzerinde de bir takım değışiklikler yaşandığı görülebilir. Örneğin, gençlerin kendilerine sordukların "hayatın anlamı nedir?", "sevgi ve aşk nedir?", "hayatın ötesinde ne var?", "ne yapmamamız gereklidir?" gibi felsefi-dini ve duyuşal konularla ilgilenme kapasitesinin artmasıdır. Dolayısıyla ergenin bu tür konularla uğraşması, hakikatle ilgilenme arzusu, en doğruyu bulma istek ve çabası, gibi psikolojik yönelişler yatar. Din bu yaştakilerin sorularına ferdi çözüm ve açıklama temin etmeye yardım eder.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Santrock, a.g.e., s.94; Steinberg, a.g.e., s.89; Gander & Gardiner, a.g.e, s.460; Çelen,a.g.e, s.41; Aydın, a.g.e., s.16; Cüceloğlu, a.g.e., s.352

¹⁵⁵ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.137; İbrahim N. Özgür, **Çocuk Psikolojisi**, Özdermir Basımevi, İstanbul, 1979, s.152-153.

¹⁵⁶ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.117; Ekşi, a.g.e., s.77

Bu değişim esnasında, ergenin dini konularla ilgili bir takım değişmeler yaşamaya başladığını, bir takım dini şüphelere yöneldiğini ve bu dönemlerden sonra şüphelerin ortaya çıktığını görebiliriz.¹⁵⁷

Fakat bütün ergenlerde aynı yaşlarda soyut düşünceye ulaşamadıklarını görülür. Soyut düşünceye ulaşma ile ergenin yaşadığı kültürel çevresi, ailenin sosyo-ekonomik seviyesi ve zeka seviyesi arasında ilişkiler bulunmaktadır.¹⁵⁸

3. Duygu ve Heyecan Gelişimi

Ergenlik dönemlerinde büyümenin hızlı olması biyolojik-cinsel değişmeye eşlik eden hormonal salgıların buluşda ve onu izleyen yıllardaki ergenin hem duygularında, hem de davranış ve tutumlarında belirgin farklılıklar sergilemesine neden olur.

Kelime anlamı itibarı ile duygu: öznel olarak yaşanan duygusal bir durumun dışavurumu olan gözlenebilir bir davranış yapısıdır. Örneğin en sıradan örnekler üzüntü, sevinç ve öfke sayılabilir.¹⁵⁹ Oysa heyecan gibi kısa süreli yoğun olan, genellikle denetlenemeyen duygusal tepkiler, örneğin korkma, öfkelenme, ürkme, hayrete düşme gibi duyguların sonucu olarak isimlendirilebilir.¹⁶⁰

Duygu ve heyecan ruhsal değişmeler için kullanılan kelimelerdir. Duygularla ilgili gelişme doğumdan itibaren hayat boyu devam eder. Hayatın çeşitli dönemlerinde bireylerin duygusal tepki biçimleri, duyguyu doğuran olaylar ve duygusal durumlarındaki değişimler farklılık gösterir¹⁶¹

Duyguların yoğunluğunda artış: buluşdan (ergenlikten) başlayarak ergenin duygularının yoğunluğunda artma olur. Üzüntü, sevinç, öfke, korku gibi duygularını ifade ederken bu yoğunluk göze çarpar. Artan duygululuk ve coşku hali ergende duygularını dışavurma ve ifade etme ihtiyacını doğurur. Olumsuz duygular el, kol hareketleri, yüz ifadesi ve

¹⁵⁷ Arthur T. Jersild, **Gençlik Psikolojisi**, çev. İbrahim N. Özgür, 3.b.,Takıloğlu Matb, İstanbul, 1978, s.89.

¹⁵⁸ Gander-Gardiner, a.g.e, s.461

¹⁵⁹ Budak, a.g.e., s.221.

¹⁶⁰ Budak, a.g.e., 348; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.65

¹⁶¹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.65;Ayhan Aydın, a.g.e, s.259

bağırma gibi sözlü ve sözsüz davranışlarla dışa vurulurken heyecan, coşku ve karşı cinse yönelik duygular şiir veya öykü yazma, hatıra defteri tutma aracılığı ile kağıda yansıtılır.¹⁶²

Duygularda istikrarsızlık: ergenin duygusal tepkileri düzenlilik göstermez. Hem duygusal durumlarının değişim hızı çabuktur, hem de duygularında istikrarsızlık vardır. Ergenin aynı olaya bir gün ara ile gösterdiği tepki değişik olabilir. Ayrıca neşeli ve mutlu bir durumda iken kısa süre sonra duygusal durumu tamamen farklılaşabilir. Çocukluktaki gibi olmasa da duygusal durum çabuk değişir. Ergenlerin duygularındaki değişmelerin hızında ve düzensizliğinde bireysel farkların etkisi hatırlanmalıdır.¹⁶³

Ergenlerin, olayların etkisinde yetişkinlerin aksine daha çok kalmalarının ya da duygu ve heyecanlarını kontrol edememelerinin ardında, edinmiş oldukları bilgilerin zihinlerinde tam anlamıyla yerleşmemiş olması, muhakeme kabiliyetinin henüz olgunlaşmamış olması, hedeflerin kesinlik kazanmamış olması vb gibi eksikliklerin etkileri yatar. Dolayısıyla, ergenin kendi tabiatıyla duygusal alanda ortaya çıkan çalkantılar, dini değerleri de etkileyecek ve dolayısıyla çeşitli dini tereddütleri gündeme getirecektir.¹⁶⁴

Çocukluk döneminde farkedilmeyen ya da, çocuk için bir mana ifade etmeyen duyguların çoğu, ergenlik dönemi hayatını derinden etkileyebilecek nitelikler kazanır. Ergenlikte en yoğun yaşanan duygular bağımsızlık duygusu, yetişkinlik duygusu, yalnızlık duygusu, kendine yabancılaşma ve yetersizlik duygusu, suçluluk ve günahkarlık duygularıdır.¹⁶⁵

¹⁶² Yavuzer, a.g.e., s.269; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.67

¹⁶³ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.67

¹⁶⁴ Neda Armaner, **Din Psikolojisi Giriş I**, Ayyıldız Matb., Ankara, 1980, s.102-103.

¹⁶⁵ Bahadır, a.g.tz., s.24.

C. AHLAK GELİŞİMİ

Ahlak¹⁶⁶ gelişimi, çocuğun hayatının ilk yıllarından başlayan ve yaşamı boyunca devam eden, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını kabullenme ve sosyalleşirken o toplumun iyi ve kötülerini öğrenme sürecidir.¹⁶⁷ Ahlak, aynı zamanda iyi ve doğru davranışlar bütünüdür ve insanların uymakla sorumlu oldukları davranışlar ve kurallardır. Herkesin kendine göre bir ahlak anlayışı olduğu gibi, ahlaklı davranış anlayışı tarihin çeşitli dönemlerinde değiştiği için, ahlak tanımı üzerinde herkesin ortak olduğu bir temel, tanım veya değerler olmamıştır.¹⁶⁸

Ergenlik döneminde ahlak duygusu kızlarda 12-13 erkeklerde ise 13-14 yaşları arasında ortaya çıkmaya başlar. Bu yaşlar arasında ergenlerin, toplumun sunduğu değerlere katılımı en düşük aşamadır. Ahlaki değerlerin algılanmasında duyguların rolü ağır basmaktadır. 12 yaşındaki çocuk ahlak kararlarını, tereddütlü bir biçimde ve kendi düşündüğüyle yetişkinlerin söylediklerini birleştirerek alabilmektedir. Bir sonraki adımı ise başkalarının ahlaki davranışlarının anlamını düşünerek olgunlaşmaya doğru bir adım atmaktadır. Yani ahlak sorunlarına karşın bir düşünsel ilgi uyanıyor.¹⁶⁹

Ergen, 14 yaşına geldiğinde toplumsal adaletsizlik karşısında daha ciddi düşünmeye başlar, 15 yaşında ise daha geniş ve daha soyut düşünceler gelişmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapının daha bilincindedir, aynı zamanda normların, geleneklerin, göreneklerin, kuralların ve yasaların anlamını kavramaya başlar.¹⁷⁰

1. Ahlak Gelişim Kuramları

Ahlak gelişiminin, ergenlikten önce tam anlamıyla olgunlaşmış bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Zira, büyük ölçüde soyut işlemlerle ilgili ahlaki kabullerin kavranıp

¹⁶⁶ "Ahlak" kelimesinin anlamı: "Toplumca kabul gören ve davranışın kabul edilebilir olup olmadığı yargısında kullanılan bir davranış kelimesi". Budak, a.g.s., s.22

¹⁶⁷ Aysel Çağdaş - Zariife Seçer Şahin, **Çocuk Ve Ergende Sosyal Ve Ahlak Gelişimi**, Nobel yay., Ankara, 2002, s.95

¹⁶⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.98

¹⁶⁹ Yurdagül Mehmedoğlu, **Ahlaki Ve Dini Gelişim**, 3.b., Morpa Yayınları, İstanbul, 2005, s.80-83

¹⁷⁰ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.63; Arthur T. Jersild, **Çocuk Psikolojisi**, çev. Gülseren Güneç 3.b., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979, s.594-595

benimsenmesi, yeterli ve uygun bir zihinsel gelişime bağlıdır. Buna göre ahlaki olgunluğa yöneliş, ancak soyut düşüncenin başladığı 12. yaştan itibaren mümkündür. Ergenlikte ahlak gelişimi, dini gelişim ile paralel bir yapılanmaya sahiptir.¹⁷¹ Her iki süreç birbirini hem destekler, hem de olgunlaştırır. Psikolojide ahlaklı davranışın ortaya çıkışı ile ilgili dört temel kuram vardır. Bunlar ise: 1.Öğrenme kuramı¹⁷², 2.Psikoanalitik kuramı¹⁷³, 3.Davranışçı kuramı¹⁷⁴ ve 4.Zihinsel kuramı.¹⁷⁵

Ahlak gelişimine bilişsel gelişim paralelinde eğilen ilk kuramcı Dewey'dir. Kendisi ahlak eğitiminin temelinde zihinsel eğitimi gömüştü ve ahlak eğitiminde genel eğitim süreci gibi temelde çocuğun farklı değerler ve bu değerlere ilişkin kararlarda aktif akıl yürütmesi ile gerçekleşebileceğine inanmıştır. Ayrıca Dewey, ahlak gelişimini üç gelişim evresinde incelemiştir: 1.Ahlak veya gelenek öncesi düzey, 2. Geleneksel düzey, 3. Özerk düzey.¹⁷⁶

İkicisi ise Piaget'in kuramıdır. Piaget'in kuramı iki evreli açıklaması ahlaki gerçekçilik evresindeki işlem öncesi çocuklarla başlar. Bu evrede çocuklar kuralların sabit ve değişmez olduğuna inanırlar, kurallara karşı gelmek kaçınılmaz olarak ceza ile sonuçlanır. Davranış niyete göre değil sonucuna göre değerlendirilir. Bu evre üç ile dokuz yaşları arasında olduklarına inanır Piaget.¹⁷⁷ Piaget, bilişsel gelişimi temel dört evreden inceler.¹⁷⁸

Üçüncü kuram ise Lawrence Kohlberg'in ahlak gelişim kuramıdır. Kohlberg tarafından kullanılan anahtar kavram, doğru ve yanlış geleneğin ana ilkelerince belirlendiği veya toplumun kendi üyelerinden bekledikleri şey anlamına gelen geleneksel terimdir. Geleneksel düzey, ahlak gelişiminin tam ortasında yer almaktadır.¹⁷⁹ Kohlberg kuramını çocukların yardıma gereksinim duyan insanın otorite ile veya kanunla doğrudan çatışmasını içeren

¹⁷¹ Hökelekli, **Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi Ve Eğitimi**, Timaş yayınları, İstanbul, 2011, s.176

¹⁷² Bonnidell Clouse, **Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik**, çev. Turgay Gündüz, U.Ü.İ.F., S. 9., C.9, Bursa, 2000, s.715

¹⁷³ Çelen, a.g.e., s.24; Bonnidell Clouse, a.g.m., s.716

¹⁷⁴ Münire Erden-Yasemin Akman, **Eğitim Psikolojisi**, 4.b, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1997, s.126

¹⁷⁵ Aysel Çağdaş, Zariife Seçer Şahin, a.g.e, s.102; S. Armağan Yıldız, "Ahlak gelişimi", **Gelişim Psikolojisi**, edt. Hatice Ergin-S. Armağan Yıldız, 3.b. Nobel yayınları, Ankara, 2012, s.209-211.

¹⁷⁶ Aysel Çağdaş-Zariife Seçer Şahin, a.g.e., s.108

¹⁷⁷ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.99; Bonnidell Clouse, a.g.m., s.716

¹⁷⁸ Faruk Karaca, **Dini Gelişim Teorileri**, Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s.72; Çağdaş-Şahin, a.g.e., s.109; Mustafa Doğan Karacoşkun, a.g.m., s. 105

¹⁷⁹ Bonnidell Clouse, a.g.m.,s.717; Karaca, a.g.e., s. 73.

ikilemlere gösterdikleri tepkinin çözümlenmesi üzerine kurmuştur.¹⁸⁰ Kohlberg, insanların ahlaki bakımdan bir gelişme içinde olduğunu, bu gelişmenin yaşa ve zihni olgunluğa bağlı olarak aşama aşama gerçekleştiğini belirtmektedir. Kohlberg, altı aşama belirlemiştir, bunlar üç temel aşamada ele alınabilir, her aşamada iki alt evre vardır. Bunları özetle şöyle sıralayabiliriz: 1.Gelenek öncesi düzey (Bağımlı evre¹⁸¹ ve Saf çıkarıcı eğilimi¹⁸²), 2.Geleneksel düzey (İyi çocuk eğilimi¹⁸³ ve Kanun ve sosyal emirler¹⁸⁴), 3.Gelenek ötesi düzey (Kontrat ve yasaya uygunluk eğilimi¹⁸⁵ ve Evrensel ahlak ilkeleri eğilimi¹⁸⁶).

2. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu

Ergenlik çağı, bireyde suçluluk ve günahkarlık duygularının zirvede olduğu bir dönemdir. Çünkü ergen ister istemez bu duygularla karşı karşıya gelir, eziklik hisseder, üzülür. Suçluluk ve günahkarlık gibi duygular, olumsuz davranışlara yol açabilecek kadar ergeni etkileyebilir.¹⁸⁷

Suçluluk ve günahkarlık duygularının temel kaynağı cinsel güdünün uyanmasıyla birlikte ortaya çıkan ahlaki problemlerdir.¹⁸⁸ Cinsi uyanış ergenlerde birçok duygusal gerginliklere yol açmaktadır. Cinsi olgunluğa ulaşmış olmakla birlikte, hayatın sosyal ve ekonomik zaruretleri bu ihtiyacın meşru tatminini engellemekte ve ertelemektedir. Cinsi eğilimlerin en üst seviyeye eriştiği bu dönemde, bu yöndeki arzuları tahrik eden toplumdaki sosyal ya da ticari nitelikli uyarıcılar ergenleri kuvvetle etkilemektedir.¹⁸⁹ Fakat özellikle yeterli din eğitimi görmeyenler için neyin günah, neyin günah olmadığına bilinmesi ve ayrımı güç olacaktır. Ayrıca gerçekten günah olan bir davranış yapmış olmak veya olmamakla birlikte, kendini günahkar hissetme arasındaki ayrımı yapamamanın sebep olduğu karmaşık

¹⁸⁰ Karaca, s.74, Çelen, a.g.e., s.66

¹⁸¹ Karaca, a.g.e., s.76; Kulaksızoğlu, a.g.e.,s.101

¹⁸² Karacoşkun, a.g.m, s.107

¹⁸³ Aysel Çağdaş-Zarife Seçer Şahin, a.g.e., s.117

¹⁸⁴ Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e., s.74

¹⁸⁵ Karacoşkun, a.g.m, s.108; Karaca, s.79

¹⁸⁶ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.103; Karaca, s.79

¹⁸⁷ Selmin Evrim, **Psikolojik Açısından Suçluluk Sorunu ve Psikososyolojik İzahı Denemesi**, İ.Ü.E.F.Y., No:1531, İstanbul, 1970, s.18-19; Ekşi, a.g.e., s.97-98

¹⁸⁸ Koç, a.g.m.,s.127

¹⁸⁹ Hökelekli, a.g.e., s.274.

zihin hali de bu kararsızlığı doğurabilir. Bir başka sebep, günahlarıyla karşı karşıya gelmemek, onlardan kaçmak ve onları başkalarından gizlemek arzusundan ileri gelebilir.¹⁹⁰

Suçluluk duygusunu doğuran en önemli iki kaynak, cinsellik güdüsünün yol açtığı bazı ahlaki sorunlarla, hayatta bencillik ve diğergamlık değerleri arasındaki çatışmadır. Hökelekli, suçluluk duygusunu kişinin, ulaşmak istediği "ideal ben"i belirleyen içinde büyüyüp yetiştiği toplumun norm ve değerleriyle kendisini "çatışma" halinde hissettiği psikolojik durum olarak açıklamaktadır. Suçluluk duygusu karşısında fert kendini hem vicdani, hem de toplum otoritesi tarafından mahkum edilmiş hisseder.

Bu çift mahkemenin huzurunda kişi bunalım ve sıkıntı duyarak kendinde suç ve hatasını itiraf ve telafi etme veya çöküntülü bir yalnızlıktan kaçıp kurtulmanın baskısını hisseder. İnançlı kimselerde bu baskı, toplumun ahlaki otoritesinin yerine 'ilahi mahkeme'nin' varlığına inançtan kaynaklanır. Bu durumda Allah'a başvurma dolaylı olarak mevcuttur.¹⁹¹ Dolayısıyla ergen bu dönemde, geçmişte yaptıklarının muhasebesini yapar ve çoğu kez, bu muhasebe sonucunda kendini haklı bulmaz.

Ergen, çocuk yaşlarda dine bir anlam veremezken ergenlik döneminde kendi hayat tecrübesine dayanarak dini anlamlandırmaya başlar ve bu çerçevede kendini kötü, suçlu ve günahkar hissettiği için kurtuluşu, pişman olup tövbe etmede arayabilir. Nitekim günahkarlık duygusu insanı dine yaklaştıran en önemli faktörlerden biridir.¹⁹²

Ergenlerdeki suçluluk duygusunun, onların kendi içindeki hızlı gelişim ve değişime bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik çalkantılar, eğitim ve öğretim sürecindeki bazı zorunluluklar, okul ve çevrenin kısıtlayıcı etkisiyle dini görevlerini yerine getirmedeki bazı aksaklıklar gibi faktörler meydana getirebilir.¹⁹³

¹⁹⁰ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s.124; Jersild, a.g.e., s.418

¹⁹¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.104-105; Bahadır, a.g.tz. s.27.

¹⁹² David H. Wulff, "The Psychology of Religion: An overview", **Religion And The Clinical Practice Of Psychology**, ed. Edvard, P.Shafranske, Published by American Psychological Association, Washington-1996, s.57

¹⁹³ Koç, a.g.m., s.127

Kısacası suçluluk ve günahkarlık duygusu vicdanın temelidir, kendi inandığımız değerlerin ve ilkelerin aksine hareket ettiğimiz zaman suçluluk duygusu yaşanabilir. Yani bu duygu içselleştirdiğimiz bir dizi ahlak kurallarını ve toplum değerlerini öngörür.¹⁹⁴

Suçluluk ve günahkarlık duygusu, olumsuz veya olumlu iki taraflı etkili olabilir. Olumsuz tarafı; eğer çok şiddetli dayanılmaz bir hal almışsa suçluluk ve günahkarlık duygusu, tevbe ve pişmanlığa karşı duygusuzluğa, ilgisizliğe hatta buna sebep olan dini değerleri hiçe sayıp, bunlara karşı bir nefret sergileyebilir. Suçluluk ve günahkarlık duyguların olumlu tarafı ise, bir şahsiyete oluşumu safhasında kendinden razı olmama, geçici heveslerine değer vermeme, dini ve ahlaki görevlerini üstlenme ve sonuçta kendini aşmanın yollarını öğretebileceği açısından olumlu nitelendirilebilir.¹⁹⁵

Ç. ERGENLİKTE SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞİM

İnsanlar yeryüzüne geldikleri günden itibaren başka insanlarla birlikte yaşama ihtiyacı duymuşlar ve topluluklar halinde yaşamaya başlamışlardır. Toplu halde yaşamak, insanın sosyal bir varlık oluşundan kaynaklanır. İnsanlar başkalarının bulunduğu bir ortamda yaşamaktan hoşlanır. Bu nedenle toplu olarak yaşamak insanlar için sosyal bir ihtiyaçtır. Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren toplumun en küçük birimi olan aile içinde yaşamaya başlar. Böylece çocuğun ilk sosyal etkileşimi anne-babası ile başlar ve daha sonra aile çevresindeki diğer yakın kişilerle devam eder. Çocuk fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal yönünde geliştikçe çevresi de genişler. Böylece aile içinde başlayan sosyal etkileşim, arkadaş ilişkileri ve okul yaşamı ile devam eder.¹⁹⁶ Özellikle ergenlik çağı sosyal gelişme ve intibak açısından şüphesiz en uygun bir dönemdir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Aysel Çağdaş-Zarife Seçer Şahin, a.g.e., s.127

¹⁹⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.106.

¹⁹⁶ Aysel Çağdaş-Zarife Seçer Şahin, a.g.e., s.3

¹⁹⁷ Lulla Cole-John J.B. Morgan, **Çocuk Ve Gençlik Psikolojisi**, çev. Belkız Halim Vassaf, 2.b., MEB, İstanbul, 1975, s.172

Kısaca sosyalleşme insan ilişkilerine ait izlenimlere sahip olmak ve kazandığı bu izlenimleri onlara yöneltmektir. Bu izlenimler, zihinsel, duygusal veya fiziksel düzeyde olabilir.¹⁹⁸ Sosyalleşmenin en aktif olduğu devre 12-15 yaşları arasında yer alır. Bu yaş sınırları arasında ergenler, toplumsal statü, rol ve değerlerini, amaç ve hedeflerini belirleme arzu ve çabasıdır.¹⁹⁹ Ergenleri sosyalleşme açısından iki gruba ayırabiliriz:

- a.) Aile-okul ve ergen ilişkileri
- b.) Akran-grup ve ergen ilişkileri.

1. Aile-Okul-Ergen İlişkisi

Aile, ergenin gelişiminde temel olan davranışları aldığı ilk yerdir. Aile, toplumun en küçük sistemidir.²⁰⁰ Ailede anne-babanın ve diğer bireylerin çocukla olan etkileşimi, çocuğun aile içinde yerini belirler. Çocuk ilk sosyal davranışları aile bireyleri ile etkileşimi sonucunda kazanır. Çünkü aile en temel sosyal ortamdır ve her sosyal ortamda olduğu gibi dinamik bir etkileşim ağına sahiptir.²⁰¹

Aile, içinde bulunduğu toplumun kültür özelliklerini yansıtır, aynı zamanda aile bireyleri toplumun kültürel özelliklerini nesilden nesle aktarma görevini yerine getirir. Aile her çağda ve her toplumda insan topluluklarının oluşmasını sağlayan temel bir kurumdur.²⁰² Aile içinde barındırdığı bireylerin sayısına, rollerine ve aile içi ilişkilerine kalitesine göre farklı özellikler gösterebilir ve bu özelliklere göre değişik şekillerde sınıflandırabilir: geniş aile, çekirdek aile, eksik aile ve ataerkil aile.²⁰³

Aile içinde olan ergenin kardeş sayısı, cinsiyeti, ailenin büyüklüğü, ailenin katıldığı sosyal deneyimlerin kalitesi, eve misafir geliş ve misafir ağırlama biçimi, ailenin sosyal ekonomik ve kültürel seviyesi çocuğun topluma uyması vs gibi konular sosyalleşmesini etkileyen belli başlı faktörlerdir. Aralarında çok yaş farkı olan kardeşi olma, hep aynı cinsten

¹⁹⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.82

¹⁹⁹ Bahadır, a.g.tz., s.27.; Z. Fulya Temel-Ayşe B. Aksoy, a.g.e, 86-87

²⁰⁰ İbrahim Ethem Başaran, "Dünya gençlik yılının katılma ilkesi ve aile", C.18, A.Ü.D., Ankara, 1985, s.15

²⁰¹ Steinberg, a.g.e., s.152

²⁰² Aydın, a.g.e., s.185; Özgür, a.g.e., s.328

²⁰³ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversite Yay., Kayseri, 1993, s. 191-192.

kardeşi olma, sosyalleşmeyi güçlendirebilir. Oysa kardeşlerin ve ev halkının hep aynı cinsiyetten olması karşı cinsle ilişki kurmayı güç hale getirebilir.²⁰⁴ Fakat bu tespitler farklı kültürleri, coğrafi yerleri ve toplumları göze alırsak, toplumdan topluma değişebilir.

Ergenlik yıllarında anne-baba tarafından gösterilen sevgi, terbiye, dengeli bakım ve beslenme gibi hususlar ergenin temel güven duygusunu pekiştirir. Bu yıllarda anne-baba tarafından eğer sıcak ve hoş izlenimleri varsa, başkalarına karşı da benzer biçimde davranış gösterir. Kısaca çocuk, aile içinde kendine yapılan sosyal davranışları yansıtır.²⁰⁵

Ailenin en önemli işlevlerinden birisi de çocukların bakımının ve eğitimlerinin sağlanmasıdır. Aile çocuğa ruhsal ve bedensel açıdan olumlu gelişmeler sağlayan en önemli kurumdur.²⁰⁶

Ergenliğin başlangıcında, anne-baba ile olan ilişkilerde gözle görülür bir gerginlik ve çatışma müşahade edilir. Bu durum az ya da çok şiddetli olabilir ve ergenliğin son yıllarına kadar sürebilir. Gencin kendi bağımsız kişiliğini araştırmaya yönelik eğilimlerinin güçlenmesi karşısında anne-babanın ve diğer yetişkinlerin göstereceği tepki tarzı, bu çatışmanın gelecekteki sonuçlarını belirleyecektir.²⁰⁷

Anne-babanın çocuğu yetiştirme tutumu, çocuğun sosyalleşmesini etkileyen diğer bir değişkendir. Ergene, aile tarafından 3 tür davranış şekli görebiliriz:

1. İtaat ve zorlu disiplinli vurgulayan *yetkeci* ana babalık,
2. Yön gösteren, fakat bireyselliğe olanak tanıyan *demokratik* ya da *otoriter* ana babalık,
3. Özgürlüğe büyük ölçüde olanak tanıyan *izin verici* ana babalık.²⁰⁸

²⁰⁴ Karabekiroğlu, a.g.e., s.162; Refia Şemin, **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**, 2.b., İ.Ü.E.F.Y., No.1086, İstanbul, 1973, s.24

²⁰⁵ Helen Bee-Denise Boyd, **Çocuk Gelişim Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s.602-605

²⁰⁶ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.85

²⁰⁷ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.132

²⁰⁸ Santroock, a.g.e, s.260-261; Marry J. Gander, Harry W. Gardiner, a.g.e, s.299; Kulaksızoğlu, a.g.e, s.83; Aysel Çağdaş, Zarife Seçer Şahin, a.g.e., s.60.

Ergenlik dönemindeki gençlerden gelen istekler ve yeni arayışlar, bir anlamda aile sisteminin değişmesine, ailedeki güç dengesinin sarsılmasına yol açar. Her zaman olduğu gibi, aile içindeki değişmeye karşı anne-baba, eski dengesini ve eski otoritesini korumak için çaba gösterir ve ergenin arzularına karşı direnir.²⁰⁹

Ergenin sosyalleşmesi açısından ailenin önemli olduğu kadar okul ortamı da önemlidir. Okul, ergenlik çağında gencin ne olduğu ve ne olabileceği hususunda kuvvetli bir etkisi olan bir müessesedir. Çünkü bir çok yılları içine alan bu devre boyunca, kendini geliştirme, test etme, kabiliyetlerini keşfetme ve bu kabiliyetlerinin sınırını tayin etme fırsatlarını ancak okulda elde edilebilir. Okul, ergenlerin kendilerinden utanma yeri olarak da bilinen bir yerdir. Çünkü okul gence başarı sağlaması için yardım edilen bir yer olduğu kadar onun aynı zamanda bir çok başarısızlıklara uğrayabileceği bir müessese de olabilir.²¹⁰

Okul ergenin hem akademik hem de sosyal hayatının temel mekanı olur. Okula devam etmeyen bir ergenin akademik gelişimi tamamlanır, sosyal ilişkileri ise zamanla azalır.

Okul, iki temel işlevi yerine getirir, "yaşamsallık gerçekleştirimi" ve "beceri eğitimi-kültür aktarımı". Bu iki görev, sırasıyla, birey-yönlendirilmeli ve çevre-yönlendirilmeli görevler olarak da tanımlanabilir. Genelde, okulun yaşamsallık-gerçekleştirimi işlevi, öğrenciye sosyal ve duygusal alanda kendini geliştirme olanağı kazandırmayı amaçlar. Aynı şekilde, okulların beceri eğitimi-kültürü aktarımı işlevi de bireyin, toplumun ekonomik yönden bağımsız ve üretken bir üyesi olabilmesi için gerekli beceri ve bilgileri edinmesini amaçlar.²¹¹

Okullar ergenlik döneminde gelişimin hız kazandığı, değer yargıları, normlar, günlük davranış örüntüleri gibi alanlarda en temel etkiye sahip unsurların başında gelir ve ergenin duygusal yaşamını ve davranış biçimini doğrudan etkiler. Keza bir süre sonra birçok gencin hangi liseden mezun olduğunu davranışlarına, hayata bakışına bakarak tahmin edebilirsiniz.²¹²

²⁰⁹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.85

²¹⁰ Jersild,a.g.e., s.318.; bkz. Vejdî Bilgin, **Sosyal Çözülme Ve Din**, Etüt Yayınları, Samsun, 1997, s.107-114

²¹¹ Z. Fulya Temel - Ayşe B.Aksoy, a.g.e., s.113; Marry J. Gander, Harry W. Gardiner, a.g.e, s.495; Kulaksızoğlu, a.g.e., s.96.

²¹² Karabekiroğlu, **Ergenin Ruhsal Gelişimi**, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.212

Sonuç olarak, çocuklukta dini inanç ve tutumların oluşmasında ve derinleşmesinde en önemli faktör ailedir. Ailede dini atmosfer, çocuğun dini kişiliğinin şu veya bu biçimde oluşmasına ve daha sonraki hayatında da etkisini sürdürmesine sebep olmaktadır.²¹³

2. Arkadaş-Grup-Ergen İlişkisi

Ergenlik başlarında kızlar ve erkekler vücutlarındaki değişimleri tartışabilecekleri, duygusal durumlarını paylaşabilecekleri az sayıda arkadaşına ihtiyaç duyarlar. Böylelikle kendilerini tanıyabilir ve başkalarının dünyalarını anlayabilirler. Buluş çağını izleyen yıllarda ergenin arkadaş çevresi genişler ve insan ilişkileri ile ilgili deneyimleri oluşur. Sosyal gelişme için ergenin akranları ile beraber olmasına ihtiyacı vardır.²¹⁴

Arkadaşlık, toplumsal ilişkilere öncülük etmektedir. Ergenlik bir geçiş dönemi olduğundan bireyin anne-babasının yaşamındaki yeri değişir, arkadaşlar bu değişime katılır. En sağlıklı ailenin bile çocuğuna veremeyeceği tek şey arkadaşlıktır.²¹⁵

Ergenlik döneminin başlarındaki hızlı bedensel, toplumsal ve duygusal gelişimle baş etmeye çalışan ergen, yeni ve bilinmeyen deneyimlere girer. Bu arada başkaları tarafından desteklenmeye ve başkalarıyla bağlantı kurmaya gereksinim duyar ve aynı değişiklikleri yaşayanlara, yani akranlarına yönelir.

Akran gruplarının en önemli işlevlerinden biri, ailenin dışındaki dünya hakkında bilgi kaynağı sağlamaktır. Ergenler, kendi yetenekleri hakkında akran gruplarından geri bildirim alırlar. Ergenler, diğer ergenlerden neleri daha iyi, neleri aynı ve neleri daha kötü yaptıklarını öğrenirler. Bunu evde öğrenmek zordur, çünkü kardeşler genellikle ya küçüktür ya da büyüktür veya kardeş kıskançlığı, karşılaştırma doğruluğunu bulandırabilir.²¹⁶ Dolayısıyla arkadaşlık ortamında edindiği düşünceleri kendi görüşü gibi evinde savunur, bu ise tartışmalara yol açabilir.²¹⁷

²¹³ Bayyigit, a.g.e., s.56

²¹⁴ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.87

²¹⁵ Z. Fulya Temel - Ayşe B.Aksoy, a.g.e., s.101; Özgür, a.g.e. s.317

²¹⁶ Santroock, a.g.e., s.296; Özgür, a.g.e. s.318

²¹⁷ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.137

Ergenler ile gruplar arasında ilişkileri göz önümüze alırsak, öncelikle insanlar aile, akrabalar, yakın arkadaş grupları, sınıflar, iş arkadaşları, oyun, sportif, dini amaçla vs., bir araya gelenler bir grup oluştururlar. Dolayısıyla grupları ne tür amaçla oluşturduğumuzu ayırarak incelemek mümkündür:

1. *Birincil gruplar:* Grup içi ilişkileri çok kuvvetli, bir arada kalış süreleri uzun, aile veya çok yakın arkadaşlardan oluşan gruplardır. Genellikle aynı cinsten 3-4 kişiden oluşur ve dostluk, güvenilirlik becerilerini sınama olanağı sağlar. Yaşlılar tarafından değerlendirilen davranışlara sahiptirler.²¹⁸

2. *İkincil gruplar:* Daha geniş daha kişisel olmayan yaşıt grubu, toplumsal etkinliklerden ortak ilgileri paylaşan genellikle 10-20 üyeden oluşan yığındır. Tek cinsli ve hafta içinde etkin olmayan kliklerin aksine, yığınlar karşı cinslidir ve hafta sonu organizasyonlarda, tatillerde, partilerde veya herhangi bir etkinlikte toplanırlar.

3. *Üçüncül gruplar:* Son grup ise çetedir. Çete daha çok geniş kent alanlarda bulunur ve çoğunlukla etnik azınlıklardan ve alt sosyo-ekonomik düzeyde gelen bireylerden oluşur. Düzenli liderler, kuralları ve istenmeyen davranışlara karşı cezaları olmasıyla klikten ve yığından farklılaşır.

Bir diğer farklılaşma ise karşı cinsle ilişkiler ve birlikte çıkma sorunudur. Genç ergenler aynı cinsten yaşlılarıyla, karşı cinsin üyeleriyle nasıl konuşmalı, ne hakkında konuşmalı ve nasıl dikkat çekmeli gibi konularda tartışırlar. Okuldaki veya yaşadığı bölgedeki karşı cinse aşık olabilirler. Yığınlar da birbirlerine sataşmaya, şaka yapmaya başlarlar, bozulmuş gibi yaparlar ve karşı cinsle olan durumlarda rahat olmaya çalışırlar, sonuç olarak birlikte çıkmaya başlarlar.²¹⁹

Fakat şunu da belirtilmek gerekir ki gençlerin sorunları, gençlerin aşırı ve düşüncesiz bir hayat felsefesi içerisinde kendinden başkalarını dikkate almamaları ve bu arada, yetişkin insanlarla da gençlere değer vermemeleri ile meydana gelen bir zıtlaşmanın varlığından söz edilebilir. Tabii ki bu konuya toplumda meydana gelen bazı sosyal düzensizlik ve kargaşaların da önemli derecede etki yarattığı belirtilmelidir. Yaşlı nesil tarafından kabul olunan ve

²¹⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.89; Nermin Çelen, a.g.e., s.129

²¹⁹ Marry J. Gander, Harry W. Gardiner, a.g.e., s.489

savunulan sosyal davranışlara gençler daima açıkça karşı gelmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla, toplum karmaşıklaştıkça, çeşitlendikçe ve zorlu isteklerde buldukça kuşaklar arasında çatışma artmaktadır.²²⁰

D. ERGENLİKTE DİNİ GELİŞİM

Ergenlik döneminde yaşanan gelişmeler hem nitelik hem nicelik bakımından çocukluk döneminden daha yoğundur. Ergenlik çağının organik belirtisi "büluğ" olayıdır.²²¹ Büluğa erme, dinde sorumluluğun başlangıç işareti olarak edilmiştir. Bu durum, bu dönemin önemini artırmaktadır. Ergen din nazarında yetişkin kişi statüsünde yer alır, o artık dinin emir, yasak, görev ve kuralları çerçevesinde davranışlarına sorumluluk yüklenmesinin belirtisidir.²²²

Bu bakımdan bağımsız bir kişilik sahibi olma, toplumdaki yerini ve rolünü öğrenme, cinsiyet güdüsünün doğurduğu çatışmalar, bir dünya görüşü geliştirme, kendisini tatmin edecek cevaplar bulma gibi arayış ve yöneliş vs., gibi düşünceler tam da bu döneme aittir. Bütün bu gelişmelerin içerisinde kuşkusuz dini ilginin şuurlu uyanışı ve gelişimi açıkça görülebilmektedir.

Dindarlığın, ergen gelişimindeki kronolojik aşamaları ve çocukluktan ergenliğe nasıl geçtiğini belirttikten sonra ergenliğin dini gelişimini ele alacağız.

Ergenlikte yaşanan dindarlık çocukluk dönemindeki dindarlığın bir devamıdır. Çocukluk dönemindeki dindarlığın ilk evresi 3-6 yaş dönemidir. Bu dönemde peri hikayeleri dönemi olarak isimlendirilir. Yani çocuk dini hikayeleri dinlemeye sever, anlamını bilmeden sure, dualar ezberler, dolayısıyla dine karşı baya ilgilidir. İkinci evre olan 7-12 yaş arası dönem ise gerçekçi safhadır. Bu dönem çocuklar çok soru sorarlar örneğin Allah, Cennet, Cehennem, Şeytan gibi konuları sorarlar. Ancak soruları ilgili konularda şüphe duydukları için

²²⁰ bkz Sami Şener, **Beklentileri, Problemler ve Düşünceleriyle Türkiye'de Gençlik Olayı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991, s.51.

²²¹ bkz. Mehmet Bayyigit, **Gençlik ve Din**, Erman ofset Matb., 2002, s.58

²²² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.266

değil sırf öğrenmek için. Bu dönemde çocuklar, inandıkları dini inanç esasları, ibadetleri ve gelenekleri konusunda şüphenin olmadığı bir inanma durumundadır. Fakat 12 yaşında itibaren dini konularda ciddi şüpheler yaşamaya başlarlar. Bu aşamadan sonra ergenlik dönemi dindarlığından bahsedilebilir.²²³

Ergenlik dönemi dini gelişimi açısından üç aşamada ele alınacaktır: Bunlar, dini şuurun uyanması ve gelişmesi, dini kabullerin sorgulanması ve şüphe- ve de dini tutumların belirginlik kazanması, şeklinde sıralayabiliriz.

1. Dini Şuurun Uyanışı

Ergenin gerek kendi iç dünyasındaki iniş çıkışları, gerekse toplumdaki sürekli değişen değer yargılarından dolayı dini bakımdan bocalamalar, bunalımlar ve çelişkili durumların yaşanması kaçınılmaz bir hal alır. Fakat gençlerin çoğu için din, "güvenlik", "kimlik", "bağlanma" ve "anlama" gibi psikolojik istek ve ihtiyaçlarına cevap vermesi bakımından, etkisi güçlü yüksek bir değer olarak anlam kazanmaktadır.²²⁴

Ergenlik döneminin ilk yıllarında özellikle 12-14 yaşları arası soyut düşünme kabiliyetinin gelişmeye başlaması ve okulun, çevrenin de tecrübelerinin yardımıyla, ergende çevresindeki olayları tetkik etme, her şeyin hakikatini anlama,²²⁵ problem tahlilleri ve üst seviyede genellemeler yapma becerisi meydana gelir.²²⁶

Ergenlikte bu kargaşa ve zihni bunalımları, onun aynı zamanda tabiat üstü dini, metafizik konuları düşünmesini sağlar. Böylece çocukluk döneminde, derinden nüfuz edilmeden, tam anlamıyla kavranılmadan oluşmuş olan dini inancın yerini ergenlikte, şuurlu bir dini inanç gelişmesi almaya başlar.²²⁷ Ergenin bu devrede en büyük problemlerinden birisi kuşkusuz, bütüncü bir kimlik kazanmaktadır. Bu arayışında din, ergenin imdadına yetişen önemli bir fonksiyon icra eder. Çünkü kimlik gelişimin temel taşlarını teşkil eden güven

²²³ Adem Şahin, **Ergenlerde Dindarlık ve Benlik**, Adal ofset, Konya, 2007, s.29.

²²⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.267

²²⁵ Jersild, a.g.e., s.89.

²²⁶ Cole- Morgan, a.g.e., s.294

²²⁷ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.268; Pazarlı, a.g.e., s.89

duygusu, özdeşleşme vb gelişim özellikleri, aynı zamanda dini gelişimde referans noktaları arasında yer alır.²²⁸

Ergende dini şuurun uyanması, zihni gelişime bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda ruhi yapıda yaşanan duygusal karışıklıkların etkisiyle de ilgilidir. Ergendeki ruhi değişiklikler, onun kendini yeni bir oluşumun içinde olduğunu fark etmesini sağlar. Bu oluşum, ergende bir şaşkınlık meydana getirir. Duygusal ortamın karışıklığı ergenin şaşkın ve ne yapacağını tam bilemeyen bir kararsızlık içinde olmasına neden olur. Bu kararsızlık ve şaşkınlık ortamı içinde olan genç için dini inanç ve değerler önem kazanır ve içgüdüsel olarak Allah'a yönelir.²²⁹

Bu bakımdan, asıl anlaşılan ve kavranılan bir dini hayat 12-13 yaşlarında görülmeye başlar. Bu yaşlardan sonra yetişkinler seviyesinde bir dini inanç ve anlayış gelişmektedir. Onun için bu yaşlara, "dini uyanış ve gelişim" yaşları olarak bakılabilir.²³⁰ Dini uyanma ile birlikte ergende, dine karşı coşkunun bir ilgi baş gösterir .

Dini uyanış ve gelişimin başlamasıyla birlikte 12 yaşına kadar anne babanın, çevrenin telkin ettiği ve onlarca benimsetilen din anlayışından yavaş yavaş kişisel olarak anlaşılacak ve benimsenecek dini gelişimi sürecine geçilir.

12-13 yaşlarındaki çocuklarda Allah tasavvuru ise, iyice ruhanileşmiştir. Fakat düşünce ve akıl yürütme ile Allah'ı kavramaya çalışma denemeleri henüz tam olarak başarıya ulaşmış değildir. Genel olarak ergenlikte Allah şekilsiz, cisimsiz, hiçbir şeye benzemez, soyut ve manevi biçimde algılanmaktadır. Fakat şunu da belirtmeyiz ki ergenliğin asıl bunalım safhasına girmeden önce 1-2 yıl içerisinde dini ilginin yüksek bir seviyesi yaşanır. İbadetleri yerine getirme, camiye ve cemaate katılma, helal-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılıkta belirgin bir artış göze çarpar. Ancak bu dönem ergende çok sürmez ve kendine has bunalımlarının baş göstermesiyle, dinden uzaklaşma gözükmektedir.²³¹

²²⁸ Aysel Ekşi, **Çocuk Genç Ana Babalar**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990, s.64

²²⁹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.268

²³⁰ Armaner, a.g.e., 120-121; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.269

²³¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.269

2. Dini Şüphenin Ortaya Çıkışı

Ergenlik dönemi, fiziki ve ruhsal açıdan yeni bir oluşum meydana geldiği ve bu oluşum esnasında bazı sıkıntılarla da karşılaştığı bir dönem olduğu için, dini gelişim açısından da ergenin birtakım dini bunalım ve şüphelerle karşılaşması söz konusudur.

Ergendeki dini gelişim sürecinin ikinci safhasını oluşturan dini bunalımlar, onun fiziki ve ruhi yapısındaki gelişmelerle birlikte, içinde bulunduğu dini kültür ve geleneğin etkisiyle ergenin dini gelişiminde önemli bir yer tutar. Bu itibarla, ergenliğin başlangıcında benliğin ve şuurun uyanması, ayrıca zekanın gelişmesi, bunalımı hazırlayan şartların başlangıcını teşkil eder. Zihin gelişmesi sonucu güç ve kapasite yönünden artan düşünme faaliyeti, ergende "bağımsızlık ve güçlülük" duygusunun uyanmasına yol açar. O, artık kendisini yetişkin seviyesinde hissetmeye başlar.²³²

Ergenlik dönemi öncesine kadar sorgulanmayan dini inanç ve tutumlar, bu dönemde ergen tarafından sıkı bir eleştiriye tabi tutulur. Dolayısıyla ergen, akılla ispatlanamayan her şeyin karşısında bir tenkit ve güvensizlik tutumu geliştirebilir. Ancak dini şüpheler, ergenlerin tümünün inançları üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmezler. Uygun sosyo-psikolojik şartlar gerçekleştiğinde, söz konusu durumun ergenin dinin saflaştırıcı, daha bilinçli ve köklü bir din anlayışı geliştirici etkiler yarattığını söylemek mümkündür.²³³

Ergenin dini inançlarından kuşku duymaya başlaması, bir anda ortaya çıkan basit bir olay değildir. Aksine, bu yeni ve çok farklı eğilim ile birlikte, dini şüphe ve tereddütlere zemin hazırlayan psikolojik-duygusal gerginlikler, zihinsel karmaşalar, yanlış ve hurafe bilgiler, dini anlatım dilinde yetersizlikler, cinsel dürtüler, kavram kargaşası, dini konularda rehbersizlik vb. gibi çok yönlü faktörler, olaya yoğun bir şekilde karışır ve zaman zaman dini sapmalara yol açar. Bunun dışında, dini öğrenmede eksiklik, yanlış fikir ve olumsuz telkinler; ayrıca aile, arkadaş ve grup çevresi, kısaca bir bütün olarak sosyo-kültürel çevreden kaynaklanan pek çok etkenin katkıları da küçümsenemeyecek boyuttadır. Böyle olmakla birlikte, uygun ölçü ve ortamda buldukları takdirde dini hayat üzerinde olumsuz etkileri ile

²³² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.270

²³³ Musata Koç, "Gelişim ve din psikolojisi açısından ergenlik dönemi", EKEV Akademik Dergisi, yıl 7, S.15, Erzurum, 2003,s.123; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.271

sıraladığımız- bu faktörlerin, aynı zamanda dine yaklaşımcı etkilere sahip olduğu da ayrı bir gerçektir.²³⁴

Dini şüphe ve çatışmalar hakkındaki oluşumda ergenin iki temel özelliği olduğu görülmektedir: Birincisi, son derece "duygusal", ikincisi, çoğu zaman başka sahalardaki intibaksızlık ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Bu özellikleri göz önüne tutulursa, duygu ve heyecan hayatının olgunlaşmaya başlaması ve ergenlik bunalımının yatışmasına bağlı olarak, 17-18 yaşlarına doğru iman şüphelerinin de yavaş yavaş yatıştığını müşahade etmek mümkündür. Dini şüpheler eğer daha ileri yaşlara kadar devam ederlerse, bu ciddi bir duruma işarettir ve genellikle duygusal olmayanlar bu duruma daha yatkındır.²³⁵

Fakat bütün bu tecrübeyi yaşayan gençlerin hepsinde olumsuz bir etki meydana getireceği anlamına gelmez. Dolayısıyla dini şüpheler gence, dini saflaştırıcı ve daha şuurlu bir dindarlığa yol açabilir.

3. Dini Tutumların Netleşmesi

Ergenlik döneminde dini gelişimin son safhası ise dini tutumların netleşmesidir. Dini şüphe ve çatışmalar, elbette ki ergenlik dönemi boyunca devam etmez. Ergenliğin son dönemi olan bu dönemde, genel anlamda dini arayış, bocalama, şüphe ve kararsızlıklar yatışıp bir çözüme kavuşur. Çünkü ergen, artık din konusunda gerek zihni, gerekse duygusal kendi bireysel tutumunu belirleyebilecek olgunluğa erişir. Bu anlamda dönemin sonlarına doğru çatışmaların şiddeti azalır ve ergende yavaş yavaş bir kişilik değişimi başlar. Böylece ergenin benliğindeki kutsal varlığa olan inanç, ondaki iç fırtınayı dindirir.²³⁶

Bu bağlamda dini değerlerine bağlı olarak hayatına bir yön çizmeye çalışan ergende bir rahatlama, yatışma ve güven duygusu meydana gelir. Dolayısıyla ergendeki psikolojik güç ve fonksiyonlar, uyumlu bir tarzda bütünleşme imkanı bulabilirler.²³⁷

²³⁴ Bahadır, a.g.tz., s.33

²³⁵ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s.137; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.272

²³⁶ Koç, a.g.m., s.128

²³⁷ Şahin, a.g.e., s.280

Bu safhada artık dini şüpheler ile buna çoğu zaman eşlik eden suçluluk ve günahkarlık duygularında bir azalma görülür. İşte bu aşamaya geldiğinde ergen artık kendini bir yol ayırımına gelmiş bulur. Ergenin yaptığı tercihlere göre üç farklı dini tutum ortaya çıkar:

1. Dine karşı tam anlamıyla kayıtsızlaşır. Dini değerleri tamamen terk ederek, dinin tümüne karşı reddedici bir tutum geliştirir.

2. Farlı bir karaktere, kişisel dindarlığı ortaya çıkararak yeni bir enerji ile çocukluk dönemi inançlarının ötesinde, yeniden şuurlu bir dini inanç sistemi oluştururlar.

3. Eski geleneksel inançlarına geri dönerek onları oldukları gibi kabul eder veya eski inançlarını az-çok yeniden düzenlenmiş yeni bir dini tutum geliştirirler.²³⁸

Gençlerin bir bölümü de bu dönemde dini bütünüyle reddederek ilgisiz, dinsiz veya agnostik olurlar. Fakat gençler arasında din karşıtı ya da büsbütün dine ilgisiz olanların oranı diğerle göre çok alt seviyededir.²³⁹

E. ERGENLİKTE DİNİ ŞÜPHE

Ergenlik dönemi, fiziksel ve psikolojik açıdan yeni bir oluşumun meydana geldiği bir dönemdir. İç ve dış güçlerin baskısı altında olan ergenin dini gelişim açısından da birtakım bunalım ve şüphelerle karşılaşması söz konusudur. Araştırmamıza konu olan dini şüpheyi, burada teorik olarak ve daha önce yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçları çerçevesinde ele alacağız.

²³⁸ Şahin, a.g.e., s.34; Bahadır, a.g.tz., s.34

²³⁹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.281

1. Dini Şüphenin Tanımı Ve Gelişim Süresi

İnsanın inancı, bir anda olup biten bir durum değildir. Onun oluşması bazen çok uzun duygusal ve zihinsel süreçler gerektirir. İşte bu süreçler sırasında ergen bazı şüpheler yaşamaktadır.

Din psikolojisi açısından ergenlik dönemi hem "dini uyanış ve dine dönüş", hem de "dini şüphe ve kararsızlık" dönemi olarak bilinir.²⁴⁰ Din psikolojisi bakış açısıyla şüphe, apaçıklılık ve kesinlik arzusunun, önceki inançlarla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan, kararsız veya sabit olmayan ruh halidir. Şüpheden, şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa geçiş, şartlara ve duruma göre, mümkün iki gelişme yoludur.²⁴¹ Bazı psikologlar ve filozoflar, şüpheyi, şüphelenilen konuya yanı inanca ilişkin konumuna göre "imana zıt olan" ve "imana götüren" şüphe olarak ikiye ayırmaktadırlar.²⁴²

Ergen, çocukluk yıllarında dini pratikleri isteyerek, severek yaparken psikolojik yapısında ortaya çıkan değişmelerin etkisiyle ergenliğe yaklaşırken ibadetlerini aksatmaya başlar. Dini pratikleri yerine getirme konusundaki bu gevşeme, bir müddet sonra açığa çıkacak dini şüphelere bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır.

Şüphe ve inançsızlığın önünde mutlaka belirli bir ölçüde, iman gerçeğinin mevcudiyeti söz konusudur. Şüphenin objesi inançla ilgili olduğuna göre inancın olmadığı yerde şüpheden bahsedilemez. İnkâr ve inançsızlık ise genelde şüphe olayının bir sonucudur.²⁴³

Dolayısıyla eğer ergende şüphe yoksa, onun tasdik ve inanma kapasitesini tam olarak kullandığı söylenemez. Çünkü, zihni kuvvetli bir şekilde daha yüksek yorum seviyelerine zorlamak, şüphenin bir karakteristiğidir. Bu bakımdan şüphe, ruhi hayatın gelişmesi zaruri ve evrensel bir belirtisi olarak kabul edilebilir.²⁴⁴

Şüphe, kişinin psikolojik yapısı doğrultusunda "aktif" veya "pasif" tarzda tezahür edebilir. "Aktif" şüphe, şahısta doğal olarak ortaya çıkan, inanç boyutunda karakteristik bir

²⁴⁰ Hayati Hökelekli, "Ergenlik döneminde dini şüpheler", **Din Öğretim Dergisi**, Ocak-Şubat, S.14, 1988, s.74

²⁴¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.281; Jersild, a.g.e., s.411.

²⁴² Hasan Kayıklık, **Din Psikolojisi**, Karahan Kitapevi, Adana, 2011, s.173

²⁴³ Bahadır, a.g.tz., s.36

²⁴⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.281

özelliğidir ve şüphe probleminin çözümünde iç dinamizmi sağlayacak özel etkilere sahiptir. "Pasif" şüphe, problem çözümünde gayret ve güç kapasitesini kullandırmadığı için sonuçları sağlıklı olduğunu söylenemez.²⁴⁵

Ergenlerde dini şüphe ve tereddütlerin başlama yaşı psiko-sosyal, kültürel ve dini faktörlere göre değişebilmektedir. Yapılan bazı araştırmalara göre, kararsızlık ve şüphe eğiliminin 12 yaşından itibaren başladığını ve ileri yaşlarda gittikçe arttığını²⁴⁶ söylemek mümkündür. Bahadır ise dini şüphelerin yoğun bir şekilde 12-13 yaşlarında yaşanmaya başladığını, 14-15 yaşlarında en yüksek seviyeye çıktığını ve 16-17 yaşa gelindiğinde tekrar düşme eğilimine girdiğini tespit etmiştir.²⁴⁷

Dini şüphelerin iki önemli özelliği kabul edilen "duygusallık" ve "doğrudan din ile ilgili olmayan başka sahalardaki intibaksızlık ve çatışmalarda kaynaklaşmışlık" durumları olaya hem psikolojik yapının hem de sosyolojik-kültürel yapıların tümüyle aktif olarak katıldığını göstermektedir. Bütüncü olması açısından böyle bir görüş, iç ve dış faktörlerin dinamik bir birlikteliğinden oluşmuş insan yapısı için daha uygun gözükmektedir.²⁴⁸

Ergendeki "bağımsızlık" duygusunun uyanması, özellikle "kendini ifade etme" güdüsünün yoğunluk kazanması ile birlikte ana-baba ile ilişkiler çatışmalı bir durum almaya başlar. Onları tenkit etme ve onlardan bağımsız olma arzusu, ergenin anne babasına saygı ve itaatin gerekliliğini vurgulayan dini inanç ve gelenek karşısında nasıl bir tavır takınacağı konusunda kararsız ve çelişkili bir durum yaşamasına neden olur. İşte ergenin dini bunalımları ve şüpheleri anne-baba ile olan bu çatışmadan kaynaklanmaktadır.²⁴⁹

Diğer taraftan ergenlerin yaşadığı, "ergen benmerkezciliği" tecrübesi de onların çatışma ve şüpheler yaşamasında etkili olabilmektedir. Ergenler bu dönemde, büyük oranda kendi düşünceleriyle meşguldürler ve başkaları tarafından sürekli izlenildiklerini düşünürler. Onlar, aynı zamanda kendi duygu ve düşünceleriyle başkalarının duygu ve düşüncelerini ayırt

²⁴⁵ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler", ed. Hayati Hökelekli, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, 2.b., Dem yayınları, İstanbul, 2006, s.309; Bahadır,a.g.tz., s.35

²⁴⁶ Belma Özbaydar, **Din Ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha Matb., İstanbul, 1970, s.57

²⁴⁷ Bahadır,a.g.tz., s.92

²⁴⁸ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.96; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.272.

²⁴⁹ Bkz. Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.270; Çelen, a.g.e., s.138; İzzet Er, **Din Sosyolojisi**, Akçağı Yayınları, 2. b., Ankara, 2008, s. 324;

edemezler ve duygu ve düşüncelerinin bütünüyle yeni ve kendilerine özgü olduğuna inanırlar.²⁵⁰

Bu durum, zaman zaman duygu ve düşünce bazında çatışmalar yaşamalarına sebep olabilir. Ancak yaşanan problemler, bireysel farklılıklar olmakla birlikte, ergenliğin sonuna doğru aşılır ve ergen daha gerçekçi bir benlik imgesine kavuşur.²⁵¹

Ergenin din eğitimi, rehbersizlik, cinsel dürtüler, din görevlilerinin ve din konusunda örnek alınan bazı kişilerin konumlarına uygun olmayan davranışlarda bulunmamaları da ergenlerin din konusunda şüphe ve çatışmalar yaşamalarına sebep olabilmektedir.²⁵²

Dini şüphelerle ilgili ilk istatistik verilere Starbuck'un eserinde rastlanmaktadır.²⁵³ Starbuck'un tespitlerine göre, ABD'de ergenlik dönemi yaşayan genç erkeklerin %79'u, kızların ise %53'ü dini şüphe ve kararsızlık dönemi geçirmektedir. Bu durum, ergenin geleneksel inançlara aykırı düşen, kendisi için yeni entelektüel kavramlara veya daha geniş bir sosyal çevre ile ilişki kurduğu bir zamana rastlamaktadır. Genellikle dini şüpheler, 11-20 yaşları arasında olmakla beraber, bazen 25-26 yaşlarına kadar görülebilmektedir. 30 yaşından sonra ise çok istisnai olmaktadır. Sebebi ise ergenin artık kimlik bunalımını atlatmış ve yeni benliğinin şekillenmiş olmasıdır. Batı dünyasında konuyla ilgili yapılan araştırmalar ise erkek ergenlerin %75'i, kızların %50'si iman şüpheleri yaşamaktadırlar. Bu şüphelerin en yoğun yaşandığı dönemler, kızlarda 12-15, erkeklerde 15-16 yaşları olarak tespit edilmiştir.²⁵⁴

İslam dünyasında konuyla ilgili yapılan araştırmalar sadece Mısır'da Melici'nin araştırmalarından başka kayda değer bir dokümana rastlanamamıştır. Melici tarafında yapılan araştırmalar, Müslüman erkeklerin %27'sinin, kızların da %21'nin dini şüphe tecrübesi geçirdikleri ortaya çıkmıştır. Şüpheler 15-21 yaşları arasında görülmektedir. Dini şüphelerin zirvede olduğu yaş 18 olmakla birlikte, 17-20 yaşlarında yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.²⁵⁵

²⁵⁰ Sezen Zeynetinoğlu, "Piaget: Zihin gelişim kuramı", **Ergenlik Psikolojisi**, ed. Bekir Onur, Hacettepe-Taş Kitapçılık, Ankara, 1987, s.55

²⁵¹ Şahin, a.g.e., s.31

²⁵² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.273: Bahadır, a.g.tz., s.125.

²⁵³ Edwin Diller Starbuck, **The Psychology of Religion**, The Wallter Scott Publishing, 3.b., 1911.

²⁵⁴ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.94

²⁵⁵ Abdu'l-Menam A.Aziz El-Melici, **Tatavvuru'ş-Şuurd'd-Dini İnde't-Tıfl Ve'l-Murahıq**, Mısır, 1955, s.258-267.

Dini şüphe ve kararsızlık açısından Türkiye'deki duruma ilk olarak Hökelekli'nin yapmış olduğu 525 lise öğrencisi üzerindeki anket araştırmasının sonuçlarında rastlamaktayız.²⁵⁶ Araştırmaya katılan öğrencilerde dini şüphe ve kararsızlık nispeti %26,6'ı dolayındadır. Cinsiyet bakımından ise erkeklerde %27,2'i oysa kızlarda %25,9'dur. Erkeklerde 12-16, kızlarda ise 12-15 yaşları, dini şüphelerin en yoğun olduğu dönemlerdir.

2. Dini Şüphenin Kaynakları

Her bir psikolojik nedenin kaynağı veya kaynakları olduğuna göre, ergenlerde oluşan dini şüphe ve çatışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadırlar. Bunlar ise psikolojik ve sosyolojik sebeplerden kaynaklanmaktadır.

2.1. Dini Şüphelerin Psikolojik Yapısından Kaynaklananlar

Ergende dini açıdan bunalıma yol açan en önemli faktörler, onun bedensel ve ruhsal gelişimidir. Zihinsel gelişimin hızlanmasıyla, ergeni bağımsızlık ve güçlülük duyguları sarmakta ve bu durum kendisini yetişkin gibi hissetmesine neden olmaktadır.

Zeka gelişimi ile birlikte tenkitçi düşünce gücüne ulaşan ergen, kendisini pasiflikten arınmış görerek yetişkinlik duygusunu tadar. Bu yeni gelişme onda “bağımsızlık” ve “güçlülük” duygularının uyanmasına yol açar. Önceki hayatı çocukça bağımlılığın etkisi altında geçmişken, zihni gelişimin yardımıyla bundan kurtulmanın fırsatını bulmuştur. İşte bu fırsatı değerlendirmek amacıyla her türlü otoriteye başkaldırır. Önceden itirazsız kabul ettiği pek çok hususun okuduklarıyla, gördükleri ve yaşadıklarıyla uyuşmadığını fark edince, önceki kabullerini tekrar ele alır.²⁵⁷

Artık o kendi başınadır, kıyaslamalara girişir; itirazlar yöneltir; kendine uygun gördüğü fikirleri kabul ederken, uygun olmayanları tenkit eder, reddeder. Bu reddedici tutumunu sadece inanç ve fikirlere yöneltmekle kalmaz; otoriteyi temsil eden her türlü şahısları da tenkit süzgecinden geçirir. Böylece kendisini ispatlama arzusuna da imkan bulur.

²⁵⁶ Hökelekli, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", U.Ü.İ.F.D.,C.1., S.1., Bursa, 1986, s.46-48.

²⁵⁷ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Sönmez yayınları, Samsun, 1993, s.137; Hökelekli, a.g.m., s.77

Bir diğerk önemli kaynak, ergenlik döneminde patlama veren cinsel dürtülerdir. Cinsel eğilimlerin modern toplumda her geçen gün daha da artması, önüne geçilemez bir etki meydana getirmektedir. Cinsel dürtüler aynı zamanda cinsi faaliyet, toplumda yasaklarla, tabularla kuşatılmıştır. Bu yasaklar da genellikle dini tasviple desteklendiğı için din ile cinselliğın gencin zihninde bir çatışma doğurması kaçınılmaz gözükmektedir.²⁵⁸

Cinsel dürtüler, ergeni etkileyen şeylerin belki de en başında gelebilir. Hızlı fiziksel gelişim, cinsel gelişimi de beraberinde getirir. Dolayısıyla ergenlerin cinsel arzularını dini açıdan meşru olmayan yani evlilik dışı yollarla tatmini, bu durumda, ya cinsellik güdülerini bastıracak, ya da din ve toplumun hoş görmediğı yollarla tatmin olacaktır.²⁵⁹

Ergendeki kendine sahip olma duygusu bir yandan, diğerk yandan bir zevk bütünlüğünün, bir kendi kendine içte bulmanın, başkasıyla duygusal birliğin istek ve umudu, çoğunlukla canlı bir "suçluluk ve günahkarlık" duygusundan rahatsız olmasına neden olmaktadır. Yani ergenin sahip olduğı dini inanç ve değerler, bu davranışı kontrol etme ve suçluluk duygusunu yatıştırma vasıtası olarak görev yapabilir. Böylece gencin kendi dinini değerlendirmesi, cinsel zevklerine yön verirken onu, kendisine ne ölçüde yardımcı olduğı konusunda paralel bir sonuca ulaşabilir.²⁶⁰

Her şeye rağmen, gençlerin en merkezi ilgi alanlarının, dolayısıyla en önemli sorunlarının cinsi meseleler olduğunu düşünmek eksik bir görüştür.

Ergenlerin yaşadığı anlamsızlık tecrübesi de bu dönemde yaşanan dini şüphe ve çatışmaların kaynaklarından birisidir. Çocukluk, ailenin kanatları altında, geleceğe dönük beklenti ve planların çok fazla gündemde olmadığı, huzurlu ve kendi içinde anlamlı bir dönemdir. İşte bu noktada, din de nasibini almakta, çoğu zaman hayatın anlamlandırmasında önemli bir referans kaynağı iken, şüphe konusu olabilmektedir.²⁶¹

²⁵⁸ Aysel Ekşi, **Gençlerimiz ve Sorunları**, İstanbul Üniversite Yayınları, İstanbul, 1982.,s.206-213.

²⁵⁹ Şahin, a.g.e., s.32

²⁶⁰ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s.98; Bahadır, a.g.tz., s.92.

²⁶¹ Hökelekli, a.g.e., s.273; Şahin, a.g.e., s.33

Kısacası, ergenin bağımlılık ve güçlülük duygusu, cinsel dürtüler, hayatın anlamsız ve mantıksızlığı, kendi iç dünyasında oluşan bunalım ve düşünceler vb, dini şüphelerin psikolojik boyutunun etkisiyle ortaya çıkmaktadırlar.

2.2. Dini Şüphelerin Sosyo-Kültürel Ortamından Kaynaklananlar

Dini şüphelerin kaynaklarından bir diğeri ise sosyo-kültürel kaynağıdır. Ergen, çocukluk dünyasından ergenliğe büyüdüğünde kendisiyle birlikte çevresini de genişletmiştir. Dolayısıyla artık anne-baba bağımlılığından önemli ölçüde uzaklaşır. Artık ergenin hayatındaki her şey değişir, özellikle giyim-kuşam, arkadaş seçimi, eğlence vb. gibi hususlarda aile büyüklerinin müdahalelerine tahammül edemez hale gelir. Nitekim ergenin dini inanç ve ilgileri de, çevresinde karşılaşacağı sorunlardan nasibini alacaktır.

Ergenlerde sosyal hayatta dini şüphelere sebep olan faktörlerden en önde geleni dini eğitimin hatalı veya yetersizliğidir. Kişide sağlam ve dengeli bir dini kişiliğin gelişmesinde dini eğitimin büyük bir rol oynadığı açık bir gerçektir. Fakat bu biraz da dini eğitimin kalitesiyle ilgili olmaktadır.²⁶² Din eğitiminde kullanılan ve çoğunlukla büyüklerin kendi otoritelerini sağlamlaştırmayı hedef alan yanlış metotların dine karşı tepkisel hale gelmesinde oynadığı büyük rolü göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Örneğin, aşırı baskı, korkutma, müsamahasızlık, eksik ve yanlış bilgiler, gençlerin en fazla hassas olduğu metod ve konulardır.²⁶³

Ergenin aile dışındaki ilişki durumları, aile içinde geliştirdiği ilişkiler doğrultusunda şekillenir. Buna göre aile içi ilişkilerde gerginlik ve çatışmalar hakim ise, ergen bu çatışmaları çevresine taşır. Fakat tepkisini öncelikle anne ve babasına ve onların koymuş oldukları kurallara yöneltir. Ergenin dini bunalımının başlangıcı genelde anne-baba ile olan çatışmalı ilişkilerinden doğar.²⁶⁴ Çünkü ergen anne-babaya itaat ve saygıyı emreden dini emirler ile bağımsızlık duygusu ve arzusu arasında çatışmaya düşer. Bağımsızlık arzusu ağır bastığı takdirde dine karşı tepki ve şüphe eğilimleri geliştirebilir.

²⁶² Ünver Günay, **Türkiye'de Dini Sosyalleşme**, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ankara, 1981, s.198-199.

²⁶³ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.100.

²⁶⁴ Bahadır, a.g.tz., s.43; Bahadır, a.g.m., s.316; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.270

Bazı ergenlere öğretilen dini hayat tarzı ile mevcut dünyada yaşanan hayat tarzı arasında büyük bir uçurum ve çelişki görülmektedirler. Bu da kendilerinde bir inanç çatışmasına yol açmaktadır. Bu durumda kimileri dine sığınmakta, toplumdaki uzaklaşmakta ve ona karşı yabancılaşmakta, kimisi de dini artık zamanı geçmiş ve tatbiki imkansız ölü bir değerler sistemi olarak algılamaya başlamakta ve topluma uymayı tercih etmektedir. Bu durumda ergen dine her zamankinden daha tenkitçi bir gözle bakmaktadır.²⁶⁵

Ergenleri sosyolojik alanda din ile karşı karşıya getiren en önemli faktörlerden birisi de bilimin verileridir. Okulda öğrenilen bazı teoriler hocalar tarafından sanki bilimsel bir gerçekmiş gibi anlatılmaktadır. Ergenler, dini ve ilmi hakikatleri bağdaştırmada güçlük çeker.²⁶⁶

Arnold ve Kuhlen'in yaptıkları bir araştırmada, 12 yaşındaki ergenlerin %42'sinin, 15 yaşlarındakilerin %50'sinin ve 18 yaşındaki ergenlerin %57'sinin din ile bilim arasında duydukları çatışmadan ötürü şüpheye düştüklerini tespit etmişlerdir.²⁶⁷

Hökelekli tarafından yapılan araştırmasında, birincisinde öğrencilerin %20,4'nün, ikincisinde de %37,2'sinin ders konuları içerisinde dini inançlarına ters düşen ve onlarda şüphe ve kararsızlık uyandıran hususlarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır.²⁶⁸

Dolayısıyla ergenin aldığı eğitim neticesinde öğrendiği bazı teori ve düşünceler, onların dini konularda şüpheye düşmelerine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla dini inançları çok fazla eleştirmeden yüzeysel olarak kabul eden ergenin şaşkınlık yaşamasına, dine şüphe ile yaklaşmasına sebep olabilmektedir.²⁶⁹

Dini şüphenin sosyolojik kaynaklarından bir diğer faktör ise dindarların ve din görevlilerin bazı tutum ve davranışlarıdır. Ergenler, çevrelerindeki insanların davranışlarıyla bağlandıkları değerler ve ifade ettikleri sözler arasındaki farkı idrak etmeye başlar başlamaz, değerlendirici bir tutum içine girerler. Genellikle bu durum onları hayal kırıklığına uğratar. Ergenin gözünde din, dindar insan demektir. Dini hakikat, insanı hakikatten ayrı bir gerçekliğe

²⁶⁵ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.102; Şahin, a.g.e., s.33.

²⁶⁶ Özbaydar, a.g.e.,s.14, Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.273, Armaner, a.g.e., s.98

²⁶⁷ Jersild, a.g.e., s.391.

²⁶⁸ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.101

²⁶⁹ Bahadır, a.g.tz., s.123;Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.273

sahip değildir.²⁷⁰ Kendileri yeterince dindar ve ahlaklı olmadıkları halde, yetişkinlerde kusursuz bir dini veya ahlaki model ararlar, bundan dolayıdır ki, dindarların ahlak kanununa uymayan davranışları, onlarda büyük tereddütler uyandırır.

Zikrettiğimiz faktörlerin dışında dini şüphelere kaynaklık edebilecek başka faktörler de vardır. Ancak bunların etki derecesi sosyo-kültürel yapıya göre değişmektedir. Örneğin, ilk dini eğitimin dogmatik nitelik taşıması, akademik seviyenin yükselmesi, toplumda eşitsizliklerin, haksızlıkların ve afetlerin ortaya çıkması vs, bunlar arasında gösterebilir.²⁷¹

3. Dini Şüphelerin Konuları ve Çeşitleri

Dini şüphe, ergenlik döneminde müşahede edilen bir tereddüt olduğuna göre, ergeni, dini şüpheye iten dinin tamamına yönelik bir şüphe ve güvensizlik tutumu nadir hallerde ve küçük nispetlerde görünmüştür. Dolayısıyla, belirli bazı konulara karşı ergenlerin özellikle hassasiyetleri olmuştur.²⁷²

Batı dünyasında, Hıristyan inanç geleneği çerçevesinde bazı konular vardır ki gençleri dini şüpheye daha çok yoğunlaştıkları görülmektedir. Genel anlamda teolojik konular, imanın temel noktaları (amentü), Kutsal Kitabın vahyi ve otoritesi, Hz. İsa'nın uluhiyeti, Allah'ın iyilik, adalet, kudret sıfatları hatta bazen O'nun varlığı, ölümsüzlük meselesi ve dini pratik ve ayinlerin sembolik anlamları vs.²⁷³

Kuhlen ve Arnold tarafından yapılan araştırmalar ise günah-sevap, cennet-cehennem, ilim-din çatışması, ölüm sonrası hayat şeklinde tespit edilmiştir.²⁷⁴ Hökelekli tarafından yapılan araştırmada ise gençleri dini şüpheye iten konuları şöyle sıralayabiliriz: Günah-sevap, yaratılış (Allah'ın yaratıcılığı ve evrim teorisi), kaza kader, Allah'ın varlığı, kadın-erkek eşitliği, ahiret hayatı, din ve fizik ilimleri meseleleri tespit edilmiştir.²⁷⁵ Melici'nin Mısır'da

²⁷⁰ Armaner, a.g.e.,s.102; Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.101; Bahadır, a.g.tz., s.44; Peker, a.g.e. 144-145.

²⁷¹ Bahadır, a.g.tz., s.44; Özbaydar, a.g.e.,s.60

²⁷² Bahadır, a.g.tz., s.44; Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.104.

²⁷³ Hökelekli, a.g.e, s.104.

²⁷⁴ Özbaydar, a.g.e., s.15; Jersild, a.g.e., 391.

²⁷⁵ Hökelekli, a.g.e., s.104.

gerçekleştiği çalışmasında gençlerin daha çok kaza-kader, Allah'ın adaleti ve bazen varlığı konularında güçlük içinde buldukları görülmektedir.²⁷⁶

Dini şüphe konuları ile ilgili dikkat çeken önemli bir nokta da, Bahadır'ın zikrettiği gibi önce dini ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaştığıdır. Muhteva ile ilgili şüpheler daha sonra ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme, muhtemelen somut düşüncenin soyut düşünceye kaymasına paralel meydana gelmektedir.²⁷⁷

Kısacası bu soruların altında mutlaka bir inkar arzusunun yattığını düşünmek, gençlik ruhunu tanımanın doğurduğu pek yanlış bir hüküm olur. Ergenler, dürüst ve samimi olarak, kendilerini tatmin edecek bir açıklama tarzı aramaktadır. O yüzden bu dönem gencin kendini dini şüpheyeye daha yatkın olduğu bir dönem olarak nitelendirilmiştir.

Dini şüphe, değişik kategorilerde ele alınabilecek bir çeşitliliğe sahip gözükmektedir. Bu bağlamda dini şüphe üzerine çalışma yapan Hökelekli dini şüphe çeşitlerini altı grupta açıklamıştır:

1. *Arayış şüphesi*: Çocukluk dönemi dini şüpheleri bu kategoride olup, dine karşı bir itiraz ve eleştiriden değil, sorulara doyurucu cevap bulma arzusundan kaynaklanır.

2. *Bencilik şüphesi*: Dinde kendi kişisel istek arzularına cevap bulamayan kimselerin, dini inanç ve düşüncelerinden şüphe duyarak, dini değerlere güvensizlik tutumu geliştirmeleridir.

3. *Sadakat şüphesi*: İmanın gereklerinin yerine getirilip getirilmemesi ile ilgili bir şüphe olup, bireyin kendini sorgulamasını içerir.

4. *Bilimsel şüphesi*: Bilimsel düşünce tarzıyla dinin anlaşılması olup; şüphe, bir diğer şüpheyi davet edeceği için, dini anlamayı zorlaştıracak bir şüphe çeşididir.

5. *Kavramsal şüphe*: Dini inanç ve esasların ifadesine kullanılan kelime, tasvir ve sembollerle ilgili şüphelerdir.

²⁷⁶ Bkz. Melici, a.g.e., s.298

²⁷⁷ Bahadır, a.g.tz., s.46

6. *İnkarcı şüphe*: Allah'ın varlığına inanmayan bazı kimselerin, din alanıyla ilgili araştırmalar yoluyla şüphe ve kuruntularını sistemleştirme çabaları bu kategoriye kapsamaktadır.²⁷⁸

Sadece bunlarla sınırlı değil Allport insanın şüphelerini sekiz başlık altında ayırmıştır. Onlar ise: Tepkisel-olumsuz şüphe, bireyin ilgilerine karşılık bulamaması şüphesi, geleneksel dini eksiklerinden şüphe, Tanrı anlayışından şüphe, dinsel arayışıyla ilişkili şüphe, bilimsel şüphe, referans şüphesi ve de büyü ile dinin karışmasından kaynaklanan şüphe.²⁷⁹

²⁷⁸ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.197-203; Bahadır, a.g.tz., s.46; Mustafa Doğan Karaçoşkun, a.g.e., s.135.

²⁷⁹ Gordon W. Allport, **The Individual and His Religion**, The Macmillan Company, New York 1950, s.82; Kayıklı, a.g.e., s.174-182

III. BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

A. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. Metod

Metod, bilinmeyen bir şey bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için, düşünceleri iyi bir şekilde sıralama ve kullanma sanatıdır. Kısacası "metod", araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek sebep sonuç ilişkilerini ve mümkün olduğu durumlarda bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir.²⁸⁰

Bilimsel bir araştırma, ülkenin veya toplumun bir problemini aydınlığa kavuşturan araştırmadır. Aynı zamanda insanlara ışık tutması ve bilgi birikimini yükseltecek nitelikte bulunması gerekir. Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yapılacak bilimsel çalışmalar çekici olduğu kadar da güç bir çalışma alanı olarak görünmektedir. Bu konuları çalışmak çekici olsa da bu bölgede bilimsel çalışmaların az olmasının diğer taraftan gençlerin bu tür anket çalışmalarına alışıkmamasının, araştırmacılar için olumsuz bir hava oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Araştırma, Kalkandelen gençliğinin dini şüphe ve tereddütleri; yaş araları, cinsiyet, okul türü, yaşadığı bölge, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-baba-ergen ilişkisi, dini inanç, dini tutum, dini davranışlar gibi değişkenlerin etkilerinin olup olmadığı ve etki derecelerini tesbite yöneliktir.

1.1 Araştırmanın Modeli

Bilimsel araştırmalardan netice alınabilmesi için bütün ilim dallarında olduğu gibi belli bir yol takip edilmelidir. Nitekim model, bir sistem temsilcisidir. Araştırmanın konusunun belirlenmesinden sonuçlarının sunulmasına kadar geçen faaliyetleri kapsayan bir süreçtir.²⁸¹

²⁸⁰ Arslantürk, a.g.e., s.63.

²⁸¹ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırmanın Yöntemi**, 7.b., Sim Matb. Yayınları, Ankara, 1995, s.76

Bu çalışmada mümkün olduğu kadar objektif ve geçerli bilgiler verilmeye gayret gösterilmiştir. Çalışmamıza en uygun ve kullanışlı yol olarak anket tekniğinden yararlanmış ve verilerin analizlerinde istatistik teknikler kullanılmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Evren, bir alan araştırmasında araştırma yapılacak problem alanının tamamıdır. Çalışma sonunda varılan sonuçlar, evrenin bütünü için geçerli olur ve tamamını kapsayacak anlamı ifade eder. Bu bakımdan evreni oluşturan elemanların tamamının araştırmacı tarafından bilinmesi, tanımlanması ve sınırlandırılmış olması zorunludur.

Örneklem ise denemek veya bilgi alınmak üzere evrenin içinde seçilen örnek gruptur. Evrenin tamamını deneme veya tamamında bilgi alma imkanı olmadığı için bir grup örneklem olarak seçilir.²⁸²

Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yaşayan gençlerin, dini şüphe ve tereddütleri edinen bu araştırmanın evreni, Kalkandelen'de yaşayan Arnavut lise ve üniversite çağında olan genç müslüman dini mensuplar tarafından oluşmaktadır.

Maliyet ve kontrol güçlüklerinin yanında bütün gençlere anket uygulamak zor ve mümkün olmadığı görüldüğü için bu geniş evrenden örnekleme teknikleri kullanarak 940 kişilik bir örneklem seçilmiştir.

2.Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

Araştırmamızın örneklemini oluşturan katılımcıların çeşitli demografik özellikleri ve bu değişkenlere göre dağılımını ve bunların yüzdelerini gösteren tablolar sırasıyla sunulmuştur.

²⁸² Cebeci, a.g.e., s.33; Karasar, a.g.e., s.110-111.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Yaş Durumlarına Göre Dağılımı

Yaş durumu	N	%
14-15	272	%28,9
16-17	324	%34,5
18-19	147	%15,6
20-21	149	%15,9
22-23	48	%5,1
Toplam	940	%100,0

Araştırmamızın örneklem grubunun yaşlara göre dağılımına bakılırsa, %28,9'unun 14-15 yaş arası, %34,5' inin 16-17 yaş arası, %15,6'sının 18-19 yaş arası, %15,9 unun 20-21 yaş arası ve %5,1'inin de 22-23 yaş arasında. olduğu görülmektedir. Buna göre, örneklem grubunun çoğunluğu %63,4 bir oranla lise çağında olan gençlerden oluşmaktadır. Çoğunluğu Lise seviyesinde gençlerin temsil etmesinde, daha fazla veri alabilme çabamız etkili olmuştur. Amacımız, kuşkusuz daha sağlıklı neticeler elde etmektir. Aynı zamanda dini şüphelerle ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarına göre²⁸³, 16-18 yaşlar dini şüphelerin zirvede olduğu yıllara karşılık gelmektedir. Kısacası bu bilgiyi örneklememizle test etme imkanına ulaştığımızı inanıyorum.

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	456	%48,5
Kadın	484	%51,5
Toplam	940	%100,0

Araştırmaya katılanların toplam 940 gençten 456 (%48,5) erkek, 484 (%51,5) ise kadınlardan oluşmaktadır.

²⁸³ Hökelekli, **Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler**, s.74; Melici, a.g.e., s.276; Bahadır, a.g.tz., s.50

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Gençlerin Eğitimlerine Göre Dağılımı

Okul türü	N	%
Genel Lise	175	%18,6
Mesleki Lise	122	%13,0
Teknik Lise	145	%15,4
İmam Hatib Lisesi	114	%12,1
Devlet Üniversite Öğrencisi	193	%20,5
Özel Üniversite Öğrencisi	191	%20,3
Toplam	940	%100,0

Araştırmaya katılan gençlerin okul türlerine göre dağılımı şöyledir: Lise öğrencileri %59,1 (556 kişi) ile Üniversite öğrencileri %40,8 (384 kişi) oranları arasında oluşmaktadır. Lise okul türlerini şöyle sıralayabiliriz: Genel Lise öğrencileri²⁸⁴ %18,6 (175 kişi), Meslek Lise²⁸⁵ öğrencileri %13,0 (122 kişi), Teknik Lise²⁸⁶ öğrencileri %15,4 (145 kişi) ve İmam Hatib Lise²⁸⁷ öğrencileri %12,1 (114 kişi).oranında yer almaktadır. Üniversite öğrencileri açısından dağılıma bakıldığında ise Devlet Üniversite²⁸⁸ öğrencileri %20,5 (193 kişi) iken Özel Üniversite²⁸⁹ öğrencileri %20,3 (191 kişi) ile birbirine yakın sayıdadır.

Dolayısıyla anketleri uygularken lise ve ya üniversitede eğitim görenlerin ağırlıklı olarak temsil edilmesine özellikle önem verdiğimizizi belirtmemiz gerekmektedir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Hayatlarındaki En Uzun Dönemi Nerede Geçirdiklerine Göre Dağılımı

Yaşanan Yer	N	%
Köyde	431	%45,9
Şehirde	509	%54,1
Toplam	940	%100,0

²⁸⁴ Genel Lise "Kirili Pejçinoviç".

²⁸⁵ Meslek Lisesi "Nikola Shtein".

²⁸⁶ Teknik Lise "Gjoce Stojçeski".

²⁸⁷ İmam Hatip Medresesi "İsa Beu".

²⁸⁸ Devlet Üniversitesi "Kalkandelen Devlet Üniversitesi".

²⁸⁹ Özel Üniversite "Güneydoğu Avrupa Üniversitesi".

Araştırmaya katılan gençlerin yaşadıkları yere göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre öğrencilerin %45,9'u (431 kişi) köyde %54,1 (509 kişi) ise şehirde yaşamaktadırlar.

Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Aile gelirleri	N	%
Yüksek	403	%42,9
Orta	358	%38,1
Düşük	179	%19,0
Toplam	940	%100,0

Araştırmamıza göre gençlerin aile gelir durumu Tablo 12'de görüldüğü gibi yüksek seviyede olanlar %42,9 oranla (403 kişi) çoğunluğu oluşturmaktadır. İkinci sırada ise orta seviyede aile geliri %38,1 oranla (358 kişi) iken düşük seviyede olan aile geliri ise %19,0 unu (179 kişi) oluşturmaktadır.

Tablo 13. Araştırmaya Katılanların Anne-Baba Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrenim durumları	Anne		Baba	
	N	%	N	%
İlk Okul Mezunu	609	%64,8	291	%31,0
Lise Mezunu	210	%23,3	372	%39,6
Üniversite Mezunu	121	%12,9	277	%29,5
Toplam	940	%100,0	940	%100,0

Bilindiği gibi, çocuk ilk eğitimi aileden alır. İlk dini duaları, ibadetlerini ve diğer bilgileri aile bireylerden öğrenir. Dolayısıyla aile, dini bakımdan çocuğun gelişiminde tartışmasız en büyük rolü oynamaktadır. Çünkü çocuk ailesinin aynasıdır, ailede ne oluyorsa tamamı çocuğa yansımaktadır. Hal böyleyken aile bireylerinin eğitim durumlarının bu hususta önemli olduğu tartışılmazdır.²⁹⁰ Makedonya'nın eğitim sisteminde, özellikle de komünizm döneminde eğitim almış kişileri dini duygulardan arındırmak teziyle, bir süre sonra eğitilmiş kişiler dine karşı daha olumsuz bir düşünceye sahip oldular.²⁹¹

²⁹⁰ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversite Yayınları, Kayseri, 1992, s.71

²⁹¹ Pajaziti, a.g.e., s.90

Tablo 13’de verilen sonuçlara göre araştırmaya katılan gençlerin aile öğrenim durumlarına baktığımızda annelerin çoğunluğu %64,8 oranla (609 kişi) ilkokul mezunu iken babaların çoğunluğunun %39,6 oranla (372 kişi) lise mezunu olduğunu görebiliriz. İkinci sırada annelerin %23,3 oranla (210 kişi) lise mezunu olduğunu fakat babalar kısmında babaların ikinci sırada %31,0 oranla (291 kişi) ilkokul mezunu oldukları göze çarpmaktadır. Verilerin son sırasında ise her iki tarafında en düşük oranla annelerin %12,9 (121 kişi) babaların %29,5 oranla (277 kişi) üniversite mezunu olduğunu, tespit edebiliriz.

Görüldüğü gibi araştırmaya katılan gençlerden babalarının, annelerden daha iyi eğitim aldıkları bakımından önemli bir fark çöze çarpmaktadır. İlkokul mezunu babaların daha az olduğunu, bunu bir sonraki kademeye yani lise eğitimine taşıdıklarını görebiliriz. Bu durum lise mezunu verilerinde de aynı, nitekim annelerin babalardan daha az lise eğitimi aldıklarını görebiliriz. Bu durum üniversite mezunu çerçevesinden de aynıdır, babaların, annelerden daha çok üniversite mezunu olduklarını görebiliriz.

Tablo 14. Anne-Baba-Genç İsteklerinde Çatışma Durumunda Gencin Takındığı Tavırlarına Göre Dağılımı

Anne-Baba-Genç isteklerinde çatışma durumunda takındığınız tavırlar	N	%
Beni dinlemezler, her zaman onların isteği yerine getirilir	75	%8,0
Onlara aldırış etmeden düşündüğümü yapmaya yönelirim	67	%7,1
Konuyu birlikte tartışırız. Onların da görüşlerini alarak uygun olanı yaparım	533	%56,7
Onlara hiç itiraz etmeden itaat etmeyi uygun bulurum	265	%28,2
Toplam	940	%100,0

Bilindiği gibi ergenlik dönemindeki gençlerden gelen istekler ve yeni arayışlar, bir anlamda aile sisteminin değişmesine, ailedeki güç dengesinin sarsılmasına yol açar. Aile içindeki değişmeye karşı olan anne-baba, dengesini ve otoritesini korumak için çaba gösterir

ve ergenin arzularına karşı direnir.²⁹² Dolayısıyla, Tablo 14'deki veriler, genç ile anne-baba üzerinde bir çatışma çıktığında gencin nasıl tavır gösterdiğinin sonuçlarıdır.

Buna göre gençlerden %56,7 gibi yüksek bir oranla (533 kişi) konuyu ailesiyle birlikte tartışarak, görüşlerini aldıktan sonra uygun olanı yapma eğilim taşımaktadır. Bunların bir nevi demokrat aile ilişkisi yapısında olduklarını görebiliriz. İkinci sırada daha itaatkar ilişki yapısı olan aileler gelmektedir; öğrenciler, %28,2 oranla (265 kişi) kendi istekleri için çatışma durumunda ailesinin kararını hiç itiraz etmeden itaat etmenin uygun olduğunu belirtmişlerdir. Üçüncü sırada ise, %8,0 oranla (75 kişi) yetkeci (otoriter) bir ilişki yapısına sahip olan aileler yer almaktadır. Her zaman onların istedikleri yerine getirilir. Son sırada ailesinden çıkan emirlere aldırış etmeden düşündüklerini yapmaya yönelen öğrenciler yer almaktadır. (%7,1 oranla (67 kişi).

Görüldüğü gibi 3. ve 4. seçenekleri işaretleyenlerin toplam büyüklüğü (%84,9) dikkate alındığında gençlerimizin aile içi ilişkilerinde daha uyumlu davranışlar sergilediğini görmekteyiz.

Tablo 15. Ailenin Dini Yaşayış Durumları

Ailenin Dini Durumu nedir?	N	%
Bütün dini ibadetler yerine getirilir	461	%49,0
Sadece özel günlerde ve gecelerde (ör.Kandil gecelerde; Bayram günler vs.) önem verilir	352	%37,4
Dini ibadetlerden bazıları yerine getirilir	100	%10,6
Hiçbir dini uygulama yerine getirilmez	27	%2,9
Toplam	940	%100,0

Tablo 15'deki bu verilere göre, araştırmaya katılan öğrencilerin ailesinin yaklaşık yarısı %49,0 bir oranla (461 kişi) bütün dini ibadetleri yerine getirir durumdadır. İkinci sırada ise %37,4 bir oranla (352 kişi), sadece özel gün ve gecelerde ibadete (örneğin; Kadir Gecesi, Bayram geceleri, Cuma geceleri vs.) önem veren, diğer günlerde dini hayatın yaşayış tarzından uzak kalan ailelerin yer aldığını görmekteyiz.

²⁹² Kulaksızoğlu, a.g.e., s.85

Bazı ailelerde sadece namaza önem verilir, bazılarında sadece oruç, bazılarında sadece bayramlar kutlanılır, bazılarında ise ölüm olaylarında dine düşkünlük görülür . Nitekim %10,6 oranla (100 kişi) ailelerin sadece bir ibadet uygulamasını yerine getirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Hiçbir dini uygulamayı yerine getirmeyen, dinden tamamen uzak yaşayan az sayıda da olsa (%2,9 oranla 27 kişi) bir grup ailenin varlığı yer almaktadır.

Dolayısıyla tablodaki verileri dikkate aldığımızda gençlerin ailelerinin dini yaşantıları bakımından üç grupta ele almak mümkün gözükmektedir:

- Kuvvetli bir dini inanç ve yaşantıya sahip olanlar %49,0
- Orta derecede bir dini yaşantıya sahip olanlar %48,0
- Dinle ilgili bir yaşantıya uzak olanlar %2,9.

Buna benzer sonuçları, 2003'te Ali Payaziti tarafından yapılan araştırma sonuçlarında bulabiliriz.²⁹³

Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Dini Yönde Gelişme Yaşayıp-Yaşamadına Göre Dağılımı

Dini yönde bir gelişme yaşadınız mı?	N	%
Evet, oldu	770	%81,9
Hayır, olmadı	170	%18,1
Toplam	940	%100,0

Araştırmaya katılan öğrenciler %81,9 bir oranla (770 kişi) dini yönde bir gelişme gösterdiğini belirtmişlerdir. Fakat bunların haricinde %18,1'i (170 kişi) dini yönde bir gelişme göstermediklerini vurgulamışlardır. Buna göre, gençlerin büyük bir çoğunluğunun dini bir gelişme içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Dine ilgisiz ya da tamamen dinden uzak bir yaşantı içerisinde olanlar nisbeten düşük bir sayıda yer almaktadırlar.

²⁹³ Pajaziti, a.g.e., s.94

Tablo 17. Araştırmaya Katılanların İlk Dini Öğretim Ve Eğitimlerini Nerede Aldıklarına Göre Dağılımı

İlk dini öğretim ve eğitimleri nerede aldınız?	N	%
Aile çevremden	496	%52,8
Camii hocasından	268	%28,5
Özel bir hocadan	16	%1,7
Dini kitaplardan	54	%5,7
TV, internet, radio, sosyal medya vb.	42	%4,5
Dini bilgisi olan şahıslardan	43	%4,6
Farklı yazılardan	11	%1,2
Kendi çabalarımla kendimi yetiştirdim	10	%1,1
Toplam	940	%100,0

Tablo 17'de örneklerimizi oluşturan deneklerimizin %52,8 oranla (496 kişi) ilk dini bilgi ve kabulleri aile çevreden aldıklarını belirtirken; %28,5'i (268 kişi) ise Camii hocasından aldıklarını açıklamışlardır. Dolayısıyla öğrencilerin geriye kalan toplam %18,7'si (176 kişi) dini kitaplardan, dini bilgisi olan şahıslardan, tv, radio, sosyal medya, özel bir hocadan, farklı yazılardan ve son olarak kendi çabalarından dini bilgileri öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 18. İlk Dini Eğitim ve Öğretimde Uygulanan Metoda Göre Gençlerin Dağılımı

İlk dini eğitim ve öğretimde uygulanan metod hangisidir?	N	%
Korku, Şiddet, Baskı	490	%52,1
Hoşgörü, İkna, Sevgi	320	%34,0
Hiçbir metod kullanılmadı	130	%13,8
Toplam	940	%100,0

Tablo 18'deki verilere göre, araştırmaya katılan gençlerin ilk din eğitim-öğretiminde büyük bir oranla %52,1 (490 kişi) korku, şiddet, baskı gibi maddi ve manevi ceza metodları uygulanmıştır. İkinci sırada ise %34,0 (320 kişi) hoşgörü, ikna, sevgi gibi manevi ödüller kullanılmıştır. Hiçbir metod kullanılmadı diyenlerin %13,8 (130 kişi) olduğunu görmekteyiz.

3. Ölçme Aracı: Anket

Araştırmamızın temel tekniği, anket tekniğidir. Ancak, bunun yanında mülakat tekniğinden de istifade etmeye çalışılmıştır.

Anket, bir problemle ilgili olarak çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe ve düşüncelerini almak için soruşturmadır.²⁹⁴ Diğer bir ifadeyle "anket belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak, bir evren ya da örnekleme oluşturan kaynak kişilere sorular yöneltmek suretiyle sistemli veri toplama tekniği" olarak tanımlanabilir.²⁹⁵

Anket tekniğiyle geniş gruptan kısa zaman içerisinde, çok miktarda kolayca ve ucuza bilgi toplama olanağı sağlar. Dolayısıyla herkese aynı sorular sorulduğu için, aynı zamanda kimlik bilgileri vermedikleri için güven duygusu oluşturmaktadır.

Araştırma konusu dini şüphenin kaynakları ve etkileri olduğuna göre verilerin doğru ve bilimsel olması için anket uygulanmıştır. Anket 47 sorudan oluşup, üç bölüme bölünmüştür. Birinci bölümde, ergenin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu ile ailesinin ekonomik durumu, eğitimi ve karşılıklı ilişkiler konusunda kişisel sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde, ergenin dini bilgi seviyesi; hangi metodlarla eğitim aldığı; dini inanç ve ibadet durumu ve alanda meydana gelen değişiklikler sorulara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, ergenin şimdiye kadar bir şüphe devresi geçirip geçirmediği; şüphelerin başlama yaşı ve nedenleri; şüphelerine kaynaklık eden etkenler; dini suçluluk ve günahkarlık duyguları yaşayıp yaşamadıkları; dini şüphelerin kapsamı; gençlerde dini bilgi, inancın faydaları, okullarda din dersi, dini tutum ve davranışlar; dini şüphelerden çözüm arayışları ve sonuçları hakkında yer verilmiştir. Ayrıca üçüncü bölümde, 27 sorudan sonra (Kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum) şeklinde sıralanan Likert²⁹⁶ ölçeğine yer verilmiştir.

²⁹⁴ Remzi Altunışık vd., **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, 6.b., Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2010, s.78; Arslantürk, s.94

²⁹⁵ Ali Balcı, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeleri**, 3.b., Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001, s.158

²⁹⁶ Altunışık vd, a.g.e, s.115

4. Anketin Hazırlanma ve Uygulanması

Anket hazırlama esnasında 1994 yılında Abdülkerim Bahadır tarafından yapılan *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler* adlı yüksek lisans tezi, 2004 yılında Musa Musai tarafından *Balkan Müslümanlarında Din Kimlik Bütünleşmesi* adlı doktora tezi ve 2008 yılında Feim Gashi tarafından *Kosova Bölgesindeki Arnavut, Boşnak ve Türk Gençlerinin Dini Yönelimleri* adlı yüksek lisans tezlerinde kullanılan anket soruları esas alınmıştır. Bunlar arasında bir takım ayıklamalar yapıldıktan sonra Kalkandelen gençlerini kapsayan bazı sorular ilave edilmiştir.

Anket uygulaması, Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde sadece Arnavut olan gençlere yapılmıştır. Anket, Kalkandelen'de eğitim gören: Genel Lise olarak *"Kirili Pejçinoviç"* okulu, Mesleki Lisesi *"Nikola Shtein"* okulu, Teknik Lise *"Gjoce Stojçeski"* okulu, İmam Hatip Medresesi *"İsa Beg"* okulu (Kızlar için Kalkandelen Kız merkezi, oysa erkekler için Üsküp Erkek merkezi), Devlet Üniversitesi *"Kalkandelen Devlet Üniversitesi"* ve Özel Üniversite *"Güneydoğu Avrupa Üniversitesi"* gibi okullarda öğrencilere, aynı zamanda rastgele çarşıda, kahvelerde (restorantlarda), genellikle gençlerin sık sık buldukları yerlerde dağıtılıp uygulanmıştır.

Konuyla ilgili anket, 14-15 ile 22-23 yaşlar arası olan Kalkandelen'deki Arnavut gençleri kapsamaktadır. Toplam 1000 anket formu dağıtılmıştır. Ancak iade edilmeme, boş veya eksik doldurma gibi nedenlerden dolayı 940 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Anketlerin tamamında bizzat araştırmacı tarafından tek tek gençlere dağıtılmış ve katılımcılara anket ve araştırma hakkında güven ve iyi bir samimiyet sağlanıncaya kadar açıklama yapılmıştır. Bunu sağladıktan sonra anketler ellerine verilmiştir. Katılımcılar anketleri istekli bir şekilde doldurup hemen araştırmacının eline teslim etmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu anketi çok olumlu karşılamış ve kendileri için çok faydalı olduğunu dile getirmişlerdir: *"Anket soruları çok verimliydi, sorularda farkına varmadığımız belki unuttuğumuz bir çok konuyu hatırlattı, size teşekkür ederim"*, bir diğeri ise *"Bu anket formundan sonra dinime karşı daha sorumlu davranacağımdan emin olabilirsiniz"* diyerek teşekkür etmişlerdir. Fakat uygulama esnasında bazı katılımcıların tereddütle yaklaştıklarını gördük, bazılarının anket formunu doldurmak istemediklerini, örneğin üniversitede bir genç

"nerede din varsa ben orada yokum" diyerek anket formunu doldurmadan fırlattıkları da olmuştur .

5. İşlem ve Analiz

Yukarıda belirtildiği gibi dağıtılan 1000 ankette doldurulmuş olarak geri gelenlerin kontrolünden sonra, eksik veya yarım bırakılmış birkaç anket hariç, geri kalan 940 anket değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirme, bilgisayarda SPSS 16.0 paket programı yardımıyla yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerini tasvir eden N dağılımı çıkarılmıştır. Daha sonra ise sosyo-demografik özellikleri ile dini şüphe arasında ilişkilerin anlamı olup olmadığı Chi-Square test analizi ile bazı bölümlerde Tekrarlı Ölçümler Tek Yönlü Varyans Analiz ile ölçülmüştür.

B. BULGULAR VE YORUMLAR

1. Allah'a İnancı İle İlgili Bulgular

Allah inancı, dinin temeli olduğu kadar, kişinin dini inanç tutum ve davranışlarının kaynağı ve yönlendirici temel etkidir. Bunun için ergenlerde Allah inancını, dini inanç, dini tutumları, dini pratiklerdeki değişimleri varsa problemleri tespitlerini yapacağız.

Tablo 19. Allah'ın Varlığına İnanç Durumu

Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inanıyorum ve bu konuda delile ihtiyaç hissetmiyorum	N	%
Kesinlikle katılıyorum	896	%95,3
Katılıyorum	31	%3,3
Kararsızım	3	%0,3
Katılmıyorum	7	%0,7
Kesinlikle katılmıyorum	3	%0,3
Toplam	940	%100,0

Tablo 19'a göre, örneklemimizi oluşturan 940 gençten, %95,3'ü (896 kişi) Allah'ın varlığına ve birliğine kesin olarak inandıklarını ve bu konuda delile ihtiyaç duymadıklarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan, Allah'a inandığı halde bu konuda çözemediği bazı hususların var olduğunu belirtenlerin oranı %12,2 (31 kişi). Allah'a karşı olan inancını bir bütün olarak çözemediğini ve kararsız bir biçimde olduğunu söyleyenler %0,3 (3 kişi) dolayındadır.

Bunun yanında,örneklemimizden Allah'ın varlığına ve birliğine inanmadıklarını belirtenlerin toplamı % 1 gibi çok düşük bir oranda yer almaktadır. %0,7 (7 kişi) ve %0,3 (3 kişi). Dolayısıyla, Kalkandelen'li gençlerin az bir kısmının dini inançlarında bazı şüpheler ve belirsizlikler olsa da, %98,6 gibi çok büyük bir oranla Allah'a inandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan gençlerin eğitim durumu seviyelerine göre çok büyük bir oranla Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inananlardan oluştuğu görülmektedir. Üniversite

türü bakımından en yüksek oran %98,4 (188 kişi) ile birinci sırada Özel Üniversite öğrencileri gelmektedir. Bu oranı ikinci sırayla Devlet Üniversitesi öğrencileri %94,8 (183 kişi) ile takip etmektedir. Lise okul türüne bakıldığında Genel Lise öğrencileri %96,6 (169 kişi) ile önde olurken, akabinde %96,6 (110 kişi) bir orana İmam Hatib Lisesi öğrencileri gelmektedir. Teknik Lise öğrencileri ise %93,8 (136 kişi) iken, listenin son sırasında Mesleki Lise öğrencileri %90,2 (110 kişi) ile yer almaktadır. Kalan önemsiz denebilecek küçük bir öğrenci grubu ise Allah'a olan inaçlarıyla sorun olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 1).

Konuyla ilgili Batı'da yapılan bazı arařtırmalara²⁹⁷ göre örneğın "Allah'a İncil'deki gibi inanıyor musun?" sorusuna cevap veren 570 ergenden 407'si "evet"; 98'i "kısmen, inanmaya çalışıyorum, tereddütlerim var" seçeneklerini işaretlerken sadece 65 kişi "hayır" cevabını vermiştir.

Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmalarda gençlerin, bazı problemleri olmakla beraber Allah'a inananların %99,8 oranında olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁹⁸ Mehmet Bayyit'in *Gençlik ve Din* eserinde, gençlerin, Allah'a inanıyor ve bu konuda akıl ve mantıki deliller buluyorum seçeneğine %60,9 bir oranla olumlu cevap verdiklerini görmekteyiz.²⁹⁹ Bunun yanında, son yıllarda Türkiye çapında yapılan başka bir araştırmada gençlerin %90'ının İslam anlamında inanç sahibi oldukları tespit edilmiştir.³⁰⁰

Makedonya'da gençler üzerinde yapılmış olan araştırmalarda, Allah'ın varlığına inanma hususunda 200 gençten %75,4 oranla inandıklarını belirtmişlerdir.³⁰¹

Görüldüğü gibi, gerek bu araştırmalarda elde edilen sonuçlar ve gerek diğer araştırmaların sonuçlarından hareketle belirli bazı sonuçlara varabilmek mümkün olmaktadır. Kısacası, gençlerin büyük bir çoğunluğu "Allah'a inanç" konusunda olumlu bir yaklaşım içindedirler. Buna bağlı olarak kontrol mahiyetindeki bir diğer soruda, gençlere "Gerçek inanç, Allah'ın ve peygamberlerin sundukları her şeyi kabullenip doğrulamaktır" sorusuna, gençlerin büyük bir çoğunluğu %83,2 (782 kişi) kesinlikle katıldıklarını, dolayısıyla çok

²⁹⁷ Jersild, a.g.e., s.391.

²⁹⁸ Bahadır, a.g.tz., s.66.,

²⁹⁹ Mehmet Bayyit, **Gençlik ve Din**, Erman Ofset Matb., 2002, s.84

³⁰⁰ Kolektif yazarlar, **Türk Gençliği 98 Seçkin Kitle Büyüteç Altında**, Konrad-Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.72

³⁰¹ Ali Pajaziti, a.g.e., s.96; Musai, a.g.e., s.139-141

kuvvetli bir inançla Allah'a inandıklarını görmekteyiz. Fakat bu soruyu değerlendirirken Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tahrif edilmiş dinlerin peygamberlerinin getirdikleri doğru olmayabilir" gibi bir yargıya varmışlardır .³⁰²(bkz. Ek Tablo 2).

Dolayısıyla peygamberleri, muharref dinlerle özdeşleştirerek, onların sundukları her şeyin doğru olmayacağı inancıyla, bu fikre katılmadıkları veya kararsız oldukları şeklinde tercihte buldukları ihtimal olabilir. Yanlış ve yetersiz dini eğitim göz önünde tutulursa, gençlerde dini şüphe ve tereddütlerin olmasının gayet normal olduğunu değerlendirebiliriz.

2. Dini Bilgi Seviyeleri İle İlgili Bulgular

Ergenlerde dini şüphe ve tereddüt olayını incelemeden önce, ergenlerin dini bilgi seviyelerini, dini anlayış ve tutumlarını, dini suçluluk ve günahkarlık duygularını açıklamaya çalışacağız.

Tablo 20. Araştırmaya Katılanların Dini Bilgi Konular Hakkındaki Birikimleri

Dini bilgi konular hakkındaki seviyeleri	N	%
Bir müslüman için gerekli bilgilerin hemen hemen tümüne sahibim	133	%14,1
İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim	495	%52,7
Din hakkındaki bilgilerim çok eksik sayılır	286	%30,4
Din hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değilim	26	%2,8
Toplam	940	%100,0

Tablo 20'deki veriler, araştırmaya katılan gençlerin dini bilgi durumlarını göstermektedir. Öğrencilerin yarısından fazlası %52,7 oranla (495 kişi), ibadetleri yerine getirecek kadar dini bilgiye sahip olduklarını belirtmişlerdir. %30,4 oranla (286 kişi) ikinci sırada ise gençlerin din hakkında bilgilerinin çok eksik olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰² Bahadır, a.g.tz., s.69

Bir müslüman için gerekli bilgilerin hemen tümüne sahip olduğunu belirtenlerin oranı %14,1 ile (133 kişi) nisbeten düşük seviyededir. Son sırada ise %2,8 oranla (26 kişi) din hakkında kendilerinin bilgi sahip olmadıklarını belirtenler gelmektedir.

Buna göre bu tablonun sonuçlarına bakıldığında gençlerin önemli bir bölümünün ibadetlerini yerine getirecek kadar bir dini bilgi sahibi olmadıklarını veya din hakkında bilgilerinin çok eksik olduğunu görmekteyiz. Tablo 20'yi bir bütün olarak ele aldığımızda, örneklemimizi oluşturan gençlerin:

- Dini bilgi seviyesi yüksek olanlar: %14,1
- Dini bilgi seviyesi orta olanlar: %52,7
- Dini bilgi seviyesi düşük ve dini bilgisi hiç olmayanların beraberinde %32,2, şeklinde üç farklı grup halinde ele almak mümkün görünmektedir.

Tablo 21. Dini Bilgi Konular Hakkındaki Birikimleri Eğitim Seviyelerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dini konular hakkında bilgi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz				Toplam
	Bir müslüman için gerekli bilgilerin hemen hemen tümüne sahibim.	İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim	Din hakkındaki bilgilerim çok eksik sayılır	Din hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değilim	
Genel Lise	25 %14,3	87 %49,7	59 %33,7	4 %2,3	175 %100,0
Mesleki Lise	15 %12,3	69 %56,6	32 %26,2	6 %4,9	122 %100,0
Teknik Lise	30 %20,7	77 %53,1	36 %24,8	2 %1,4	145 %100,0
İmam Hatib L.	21 %18,4	64 %56,1	29 %25,4	0 %0,0	114 %100,0
Devlet Üni. Öğr.	16 %8,3	101 %52,3	70 %36,3	6 %3,1	193 %100,0
Özel Üni. Öğr.	26 %13,6	97 %50,8	60 %31,4	8 %4,2	191 %100,0
Toplam	133 %14,1	495 %52,7	286 %30,4	26 %2,8	940 %100,0
X ² =25.724 SD=15 p<0.05 (p=0.41)					

Tablo 21'e bakıldığında, dini bilgi birikimi hakkındaki eğitim seviyesine göre dağılımda gençlerden "İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim" diyenler arasında ilk sırada %56,6 (69 kişi) oranında Meslek Lisesi yer almaktadır. Bunları az bir farkla (%56.1) İmam-Hatip Lisesi öğrencileri izlemektedir."Din hakkındaki bilgilerim çok eksik sayılır" sorusunda en yüksek oranı %36,3 (70 kişi) ile Devlet Üniversite Öğrencileri yer almaktadır."Bir müslüman için gerekli bilgilerin hemen hemen tümüne sahibim" sorusuna en yüksek oranda, %20,7 ile (30 kişi) Teknik Lise öğrencileri cevap vermişlerdir. "Din hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değilim" diyerek, dini bakımdan en bilgisiz olanları %4,9 (6 kişi) oranla en çok Meslek Lisesi gençleri oluşturmaktadır.

Dini bilgi konular hakkındaki cinsiyet bakımından anlamsız bir ilişki bulunursa da, yaş araları bakımından anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre gençlerin yaş araları konusunda "bir müslüman için gerekli bilgileri hemen hemen tümüne sahibim" diyenlerden en yüksek oranı %15,4 (50 kişi) oranla 16-17 yaş araları olduğunu görmekteyiz. "İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim" diyenlerden %56,2 (27 kişi) 22-23 yaş aralarında olan gençler en yüksek oranı sahiptirler. Din hakkında bilgileri eksik olanların en yüksek oranı %36,1 (53 kişi) ile din hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip olmayanların en yüksek oranı %4,8 (7 kişi) 18-19 yaş aralarında olan gençlerin olduğunu görmekteyiz. (bkz. Ek Tablo 3)

İmam Hatip Liseli gençlerin, diğer gençlere oranla dini konularda daha bilgili oluşu herkes tarafından bilinmektedir. Fakat, yapmış olduğumuz mülakatlarda bu öğrencilerin mütevazi bir şekilde, sanki kibire gireceği endişesi ile din hakkındaki bilgilerinin az olduğunu belirttiklerini tespit ettik.

3. İnanç ve İbadet Alanlarında Bulgular

İman ve ibadet, her dinin iki ana unsurudur. İman, insanın maneviyatını temsil eder, oysa ibadetler, dini uygulamalar ve her iki unsur insanı kemale ulaştırır. İman, Arapça *emn* kökünden türemiş olan imanın anlamı "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. İnanç "bir düşünceye gönülden bağlanma, Allah'a veya bir dine inanma, birine

duyulan güven duygusu, bir kimse ya da şeyin doğruluğunu, büyüklüğünü ve gücünü sarsılmaz bir duygu ile benimsemek" anlamına gelmektedir.³⁰³

Dindeki bu iki ana unsur yani inanç ve amel birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu sebeple iman ve amelin yahutta dinin teorik yönüyle pratik yönünün geniş ölçüde birbirine bağlı, birbirinin tamamlayıcısı olduklarını ifade etmek yerinde olur.³⁰⁴

Kısacası ibadetler Allah'a karşı bir şükran ve sevgisinin ifadesi olan eylemlerdir. İbadetler keyfi, değil, belirli zaman ve erkana bağlı hareketlerdir, ve Allah ile karşı karşıya getirerek onda din hissini kuvvetlenmesine sebep olan fiillerdir.³⁰⁵

Tablo 22. Gençlerin Dinin Esaslarına Ne Kadarına İnanıklarına Göre Dağılımı

Dine inanç bakımından durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz?	N	%
Dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum	704	%74,9
İnanmışım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var	221	%23,5
Dini esaslara tümüyle inanmıyorum, inancı da gereksiz bir uğraş görüyorum	15	%1,6
Toplam	940	%100,0

Tablo 22'ye göre gençlerin %74,9 (704 kişi) unun, dini esaslara karşı kuvvetli bir inanca sahip olduğunu, bu konuda herhangi bir sorununun olmadığını anlıyoruz. Dini esaslara inanmakla birlikte bu esaslara ilgili çözemedikleri birtakım problemleri bulunduğunu ifade eden öğrencilerin oranı %23,5 (221 kişi) olarak belirlenmiştir. Dini esasları tümüyle inanmayanların ve inancı gereksiz bir uğraş olarak gördüğünü açıklayanların oranının %1,6 ile (15 kişi) oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Gençlerde her ne kadar dini esaslara tereddütsüz inananların oranı %74,9 olsa da, esasen bu oran inananlar ve inanmayanlar yaklaşımını temel aldığımızda çok daha

³⁰³ Tefik Yücedoğru, **Din, İman ve İslam'a Dair**, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s.33; İlyas Çelebi, **İslam'ın İnanç Esasları**, İSAM Yayınları, TDV Matb., İstanbul, 2010, s.14.

³⁰⁴ Bayyigit, a.g.e., s.107.

³⁰⁵ Pazarlı, a.g.e., s.169

yüksektir.Çünkü tabloda dini şüpheler ve kuşklar bulunduğunu ifade edenler de dini esaslara bir bütün olarak inananlardan oluşmaktadır. Gençlerle yapmış olduğumuz mülakatlarda bir kısmı "inanıyorum fakat şu konu kafama takılıyor" gibi ifadelere rastladık. Dolayısıyla olaya bir bütün olarak bakıldığında inanan ve inanmayan yönünde yaklaştığımızda, dini esaslara inananların oranı %98,4; dini esasları kesin olarak reddedenler ve inancı da gereksiz bir uğraş görenlerin oranının %1,6 şeklinde oldukça düşük olduğunu görmekteyiz.

Gençlerin, dine inanç bakımından durumlarının eğitim seviyelerine göre göz önünde tutulursa, "Dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum" diyenler en yüksek %93,9 oranla (107 kişi) İmam Hatib Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. "İnanmadığım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var" sorusuna en yüksek orana ise %36,0 (63 kişi) ile Genel Lise öğrencileri sahiptir. Buna karşılık, "Dini esaslara tümüyle inanmıyorum, inancı da gereksiz bir uğraş görüyorum" diyenler en yüksek oranda, %5,5 (8 kişi) ile, Teknik Lise öğrencileri arasında yer almaktadırlar. (bkz. Ek Tablo 4).

Lise öğrencileri arasında İmam Hatib Lisesinin dinin esaslarına tereddütsüz inanma bakımından diğer liselere göre daha yüksek seviyede olduğunu görmekteyiz. İmam Hatib Lisesi öğrencilerinin dini bakımdan daha muhafazakar olmalarında okuldaki derslerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Diğer liselerdeki öğrencilerin dini karakter taşıyan hiçbir bir ders görmedikleri için, yabancı dil ve kültürün etkisiyle dine inanma bakımında biraz daha geride olduklarını görmekteyiz. Üniversiteler arasında Özel Üniversite Öğrencileri %78,5 lik bir oranla (150 kişi), Devlet Üniversitesi öğrencilerinden %72,5 (140 kişi) dini inanç bakımından daha muhafazakar oldukları görülmektedir. Bu durumun, özel lise öğrencilerinin hem hoca-öğrenci, öğrenci-aile ilişkilerinde ve hem de küçük yaşta dini öğrenmede içinde buldukları olumlu şartlar ve imkanların etkisiyle ortaya çıktığını, yapmış olduğumuz mülakatlardan tespit ettik.

Dini esaslarına ne kadarına inandıklarına hakkındaki yaş bakımından anlamsız bir ilişki bulunursa da, cinsiyet bakımından anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, kızların "dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum" %75,2 (364 kişi) oranla erkeklerden nazarın daha inançlıdır. "İnanmadığım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var" kızlar, erkeklerden %24,2 (117 kişi) yine daha üstündür. Oysa erkekler, "dini esaslara tümüyle inanmıyorum,

inançıda gereksiz bir uğraş görüyorum" konusunda kızlardan görünüşe göre daha inançsızdılar. (bkz. Ek Tablo 5)

Tabloda verilen verilere göre, buradaki ele aldığımız hususlar inanç boyutu ile ilgilidir. İnançın pratiğe dökülmemiş olması, onun inkarını gerek kılmaz. Dolayısıyla ergenlerdeki inanç boyutunu tespit ederken dini pratikleri yapıp yapmadığını ele almadan bu kadar yüksek oranlı sonuçlar verilmektedir.

Tablo 23. İman alanındaki yaşayan değişiklikler

İman alanında hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?	N	%
Dini inançlarımın gittikçe güçlendiğini hissettim	576	%61,3
Dini şüphe ve tereddütlerim uzaklaşmaya başladılar	246	%26,2
Baştan beri dini inançlarım değişmedi, aynen devam ediyor	105	%11,2
Dini inançlarım gittikçe zayıfladığını, hatta inancımı tamamen kaybettiğim gibi hissetmeye başladım	13	%1,4
Toplam	940	%100,0

Tablo 23'deki veriler, araştırmaya katılan gençlerin, dini inanç yönünden yaşamış oldukları değişikliklerin hangi yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, %61,3 (576 kişi) bir oranla "Dini inançlarımın gittikçe güçlendiğini hissettim" diye cevap verenler en büyük grubu oluşturmaktadır. İkinci sırada ise %26,2 (246 kişi) ile, "Dini şüphe ve tereddütlerim uzaklaşmaya başladılar" seçeneğini cevaplayanlar yer almaktadır. Üçüncü sırada gelen öğrenciler %11,2 (105 kişi) ile "dini inançlarım değişmedi, aynı seviyede devam ediyor" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Gençlerden dini inançlarının gittikçe zayıfladığını, hatta inançlarını tamamen kaybettiğini hissetmeye başlayanların çok düşük %1,4 lük (13 kişi) oranında olsa yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 24. İman Alanındaki Yaşayan Değişikliklerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	İman alanında hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?				Toplam
	Dini inançlarımın gittikçe güçlendiğini hissettim	Dini şüphe ve tereddütlerim uzaklaşmaya başladılar	Baştan beri dini inançlarım değişmedi, aynen devam ediyor	Dini inançlarım gittikçe zayıfladığını hatta inancımı tamamen kaybettiğim gibi hissetmeye başladım	
Genel Lise	97 55,4%	50 28,6%	24 13,7%	4 2,3%	175 100,0%
Mesleki Lise	85 69,7%	22 18,0%	13 10,7%	2 1,6%	122 100,0%
Teknik Lise	89 61,4%	40 27,6%	15 10,3%	1 0,7%	145 100,0%
İmam Hatib L.	75 65,8%	36 31,6%	3 2,6%	0 0,0%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	115 59,6%	49 25,4%	26 13,5%	3 1,6%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	115 60,2%	49 25,7%	24 12,6%	3 1,6%	191 100,0%
Toplam	576 61,3%	246 26,2%	105 11,2%	13 1,4%	940 100,0%
$X^2=20.887$ SD=15 p<0.05 (p=0.140)					

Tablo 24'e anılan sonuçlara göre, iman alanındaki yaşanan değişikliklerin okul türlerine göre dağılımına bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmadığını görülmektedir. Gençlerin "dini inançlarımın gittikçe güçlendiğini hissettim" seçeneği bütün okul türlerinde en yüksek oranı sahip olduğunu görmekteyiz. Bu seçeneğin okul türlerine göre en yüksek oranı %65,8 (75 kişi) İmam Hatip Lise öğrenciler olduğunu görmekteyiz. Dini şüphelerin uzaklaşmaya başladığını diyenlerin en yüksek oranı yine İmam Hatip Lise öğrencileri %31,6 (36 kişi) sahip olduklarını görmekteyiz. Fakat, dini inançları değişmeye uğramayan düşünceye sahip olanların en yüksek oranı %13,5 (26 kişi) Devlet Üniversite öğrencileri olduğunu belirtmişlerdir. "Dini inançlarım gittikçe zayıfladığını hatta inancımı tamamen kaybettiğim gibi hissetmeye başladım" savunanların en yüksek oranı %2,3 (4 kişi) Genel Lise öğrencileri olduğunu görmekteyiz.

Yaş araları ile cinsiyet değişkenler aralarında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için incelemelere alınmamıştır.

Araştırmamız katılan gençlerin, iman alanında değişiklikleri hangi yaşlarda başladığını sorduğumuzda birinci sırada en yoğun olan ilk üç yaş şöyledir: %14,8 (139 kişi) 10 yaşlarda, ikinci sırada %12,6 (118 kişi) 12 yaşlarda ve üçüncü sırada ise %11,5 (108 kişi) 7 yaşlardan itibaren başladığını belirtmişlerdir. (Ek Tablo 6).

Dini tecrübenin ifade şekillerinden bir diğeri de ibadetlerdir. Farklı şekil ve muhtevası olmakla birlikte, her dinde ibadet vardır, ibadetsiz din düşünülemez. Çünkü ibadet dinin semantik tahlilinin zorunlu bir neticesidir. Bu bakımından, aşağıdaki tablo, gençlerin ibadet yönündeki değişiklikleri anlatmaktadır.

Tablo 25. İbadet Alanındaki Yaşayan Değişiklikler

İbadet alanında hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?	N	%
Daha önce hiç ibadet yapmazken şimdi aksatmamaya çalışıyorum	462	%49,1
İbadeti huzur kaynağı olarak görüyorum	415	%44,1
İbadetlerim konusunda herhangi bir değişiklik yaşamadım	56	%6,0
İbadetlerimden gittikçe soğudum, ibadetlerimi terkettim	7	%0,7
Toplam	940	%100,0

Tablo 25'e göre, araştırmaya katılan gençlerin dinin pratik yönünde hangi değişmelere uğradıklarını sorduğumuzda, %49,1'i (462 kişi) daha önce hiç ibadet yapmazken şimdi aksatmamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. İbadetleri huzur kaynağı olarak gördüklerini belirtenlerin oranı da, %44,1 gibi (415 kişi) oldukça yüksek sayılabilecek bir düzeyde kendisini göstermektedir. İbadet pratiklerinde herhangi bir değişiklik yaşamayanların %6,0 (56 kişi) ile nibeten düşük bir oranda olduğu görülmektedir. Dinden, ibadetlerden gittikçe soğudunu dile getirenlerin oranı ise en düşük %0,7 (7 kişi) bir oranda kendisini

göstermektedir. Ayrıca yaş araları ile cinsiyet değişkenlerinde iman alanındaki yaşayan değişikliklerde anlamlı bir ilişki bulunmamış. Buna göre tezimiz kabalaşmasın diye incelemeye ele alınmadı.

Tablo 26. İbadet Alanındaki Yaşayan Değişikliklerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	İbadet alanında hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?				Toplam
	Daha önce hiç ibadet yapmazken şimdi aksatmamaya çalışıyorum	İbadeti huzur kaynağı olarak bakıyorum	İbadetlerim konusunda herhangi bir değişiklik yaşamadım	İbadetlerimden gittikçe soğudum, ibadetlerimi terkettim	
Genel Lise	81 46,3%	76 43,4%	16 9,1%	2 1,1%	175 %100,0
Mesleki Lise	81 66,4%	33 27,0%	5 4,1%	3 2,5%	122 %100,0
Teknik Lise	53 36,6%	80 55,2%	12 8,3%	0 0,0%	145 %100,0
İmam Hatib L.	74 64,9%	40 35,1%	0 0,0%	0 0,0%	114 %100,0
Devlet Üni. Öğr.	89 46,1%	89 46,1%	14 7,3%	1 0,5%	193 %100,0
Özel Üni. Öğr.	84 44,0%	97 50,8%	9 4,7%	1 0,5%	191 %100,0
Toplam	462 49,1%	415 44,1%	56 6,0%	7 0,7%	940 %100,0
X²=56,010 SD=15 p<0.05 (p=0.000)					

Tablo 26'da anılan sonuçlara göre, ibadet alanındaki yaşayan değişikliklerin okul türlerine göre dağılımına bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunduğunu görülmektedir. Buna göre gençlerin "Daha önce hiç ibadet yapmazken şimdi aksatmamaya çalışıyorum" sorduğumuzda en yüksek oranı Meslek Lise öğrencileri %64,4 (81 kişi) birinci sıra yer almaktadır. Akabinde İmam Hatip Lise öğrencileri %64,9 (74 kişi), Genel Lise öğrencileri %46,3 (81 kişi) ve Devlet Üniversite öğrencileri %46,1 (89 kişi) yer almaktadır. Devlet Üniversite öğrencileri "İbadeti huzur kaynağı olarak bakıyorum" sorusunda da aynı orana sahip olduğunu görmekteyiz.

Sorunun ikinci seceneğinin en yüksek oranı %55,2 (80 kişi) Teknik Lise öğrencileri olduğunu, bunları %50,8 (97 kişi) Özel Üniversite öğrencileri takip ettikleri görmekteyiz.

Okul türlerine göre değişkenlikte, ibadet alanındaki yaşıyan değişikliklerde anlamlı bir ilişki bulunmuştur, fakat yaş araları ile cinsiyet değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için incelemelere ele alınmadı.

Gençlerin ibadet alanında ne tür değişmeler yaşadıklarını gördükten sonra, bu tür farklılıkların hangi yaşlarda olduğu baktığımızda en yüksek ilk üç oranı belirttiğimizde, birinci sırada %14,8 (139 kişi) 10 yaşlarındaki olduğu belirtilmiştir. İkinci sırada %12,6 (118 kişi) 12 yaşlarında olduğunu vurgulamışlar, oysa üçüncü sırada ise %11,5 (108 kişi) 7 yaşlarından itibaren ibadet alanında değişikliklerin olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 6).

Bilindiği gibi, ergenlik dönemi, fiziksel, psikolojik hem de sosyal değişimlerin görüldüğü bir dönem olduğu için, genel olarak bakıldığında iman ve dini uygulamalarda bir miktar önemini yitirmektedir. 12-14 yaşları inançlarda ve mabetlere gitme sıklığında artış görülen bir dönemdir. Sonraki birkaç yıl boyunca dini uygulamalarda genel bir azalma meydana gelmektedir.³⁰⁶

Bu dönemde özellikle daha zeki olan gençlerin daha fazla şüphe ve sorgulama eğilimi taşıdığı görülmüştür. Pek çok gencin 15-16 yaşlarda yetişkinleri, dini uygulamaların olduğu mekanlardan ayrıldığı ve birçoğunun da genellikle 15 yaş civarında yeni bir inanç yönünde inançlarını değiştirdiği görülmektedir.³⁰⁷ Fakat bizim bu araştırmamızda görüldüğü gibi, Kalkandelen gençleri çoğunluğu dini değerlerle ibadetleri arzu ve istekle uygulamayı benimsemekte ve olumlu yönde bir gelişim özelliği sergilemektedirler. (Ek Tablo 6).

³⁰⁶ Fatma Gül Cirhinlioğlu, **Din Psikolojisi**, Nobel yayınları, Ankara, 2010, s.24

³⁰⁷ Michael Argyle, **Psychology And Religion: An Introduction**, Routledge Yayınları, New York, 2005, s.65

4. Suçluluk Ve Günahkarlık Duyguları, Dini Tutumlar, Ülkede Dini Eğitimi Boyutları

Bu başlık altında, katılımcıların suçluluk ve günahkarlık duyguları, dini tutumları, ülkede dini eğitimi boyutları; okul türü, cinsiyet ve yaş üzerinde yansıtan analiz sonuçlarını verecektir.

Suçluluk ve günahkarlık duyguları, dini tutumları, ülkede dini eğitimi boyutları ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Tabloda, boyutların ölçeğini oluşturan soruların madde ağırlık yükleri, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçek yeterliliği ve Cronbach Alfa güvenilirlik değerleri verilmiştir.

Tablo 27. Suçluluk Ve Günahkarlık Duyguları, Dini Tutumlar Ve Ülkede Dini Eğitim Derslerin Uygulanma İsteği Boyutlarının Ölçeği Faktör Analiz Sonuçları

KMO=0,600; p=0,000; Varyans %49,040; Cronbach Alfa=,356			
Boyutların Ölçeği	Faktör Ağırlığı		
	Okul türü	Cinsiyet	Yaş araları
Suçluluk ve günahkarlık	3,656	,569	1,189
Dini tutumlar	,936	2,190	1,022
Ülkede dini eğitimi	8,542	4,553	2,698

Kaiser-Meyer-Olkin uygunluğu değerinin ,60'dan yüksek olması gerekiyor.³⁰⁸ Oysa Tablo 27'da, bu değer bizim ölçeğimizde ,60 olarak bulunmuştur ve uygun olduğunun bir göstergesidir.

Korelasyonların anlamlı olabilmesi için "*Bartlett's Test of Sphericity*" değerinin anlamlık seviyesinin 0,05'ten küçük olması gerekmektedir. Bizim ölçeğimizde 0,000 olduğunu bunun da çok anlamlı olduğu gözlenmiştir.

³⁰⁸ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimciler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 17.b., Pegem Akademi yay., Ankara, 2012, s.126; Nuran Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, 3.b., Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, s.206; Altunışık vd., a.g.e, 266

Suçluluk ve günahkarlık duyguları, dini tutumlar³⁰⁹ ve ülkede dini eğitimin boyutlarını oluşturan boyutlar ve her bir boyutla ilgili sorular şöyledir:

- Suçluluk ve günahkarlık boyutu: 32, 33, 34 ve 35. sorular,
- Dini uygulamalar boyutu: 40, 41, 42 ve 43. sorular,
- Ülkede dini eğitime bakış boyutu: 45 ve 46. sorular.

Yukarıda zikrettiğimiz ilk üç boyutları, gençlerin eğitim gördükleri okul türüne göre, aralarında ilişki olup olmadığını, başka bir ifadeyle bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla "*Bağımsız Grup t-Testi*" uygulanmıştır.

Tablo 28. Eğitim Gördükleri Okul Türlerine Göre, Boyutların T-Test Sonuçları

Boyutlar	Okul türü	Sayı	Ortalama	Std. S.	F	P
Suçluluk ve Günahkarlık duyguları	Genel Lise	175	2,2500	,59149	3,656	,003
	Mesleki Lise	122	2,1352	,68871		
	Teknik Lise	145	2,3724	,66020		
	İ. H. Lisesi	114	2,2610	,59718		
	Devlet Üni. Öğr.	193	2,4249	,72091		
	Özel Üni. Öğr.	191	2,2827	,62664		
	Toplam	940	2,2979	,65550		
Dini uygulamalar	Genel Lise	175	1,9800	,51447	,936	,457
	Mesleki Lise	122	2,0369	,54134		
	Teknik Lise	145	1,9741	,54064		
	İ. H. Lisesi	114	2,0263	,46962		
	Devlet Üni. Öğr.	193	2,0570	,53945		
	Özel Üni. Öğr.	191	1,9712	,38021		
	Toplam	940	2,0061	,49816		
Ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği	Genel Lise	175	1,9543	,73161	8,542	,000
	Mesleki Lise	122	1,5656	,65540		
	Teknik Lise	145	1,8793	,73898		
	İ. H. Lisesi	114	2,1009	,76187		
	Devlet Üni. Öğr.	193	1,9715	,69819		
	Özel Üni. Öğr.	191	2,0288	,73482		
	Toplam	940	1,9287	,73533		

³⁰⁹ "Tutum" Batı dillerindeki "attitude" kelimesi latince "aptitudo" kelimesinden gelmektedir. Türkçe'de bu kelimenin karşılığı olarak "tutum, tavır, vaziyet almış" gibi terimler kullanılmaktadır. Kısacası tutum, "bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir". Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Günümüzde insan ve insanlar**, 11.b., Evrim yayınevi, İstanbul, 2008, s.84

"Suçluluk ve d nahkarlık duyguları" boyutunda, eğitim gördükleri okul türü bakımından önemli ($F(5-934)=3.656$, $p<0.05$) bir fark görülmektedir. Bu boyutta Devlet  niversitesi  ğrencileri ($x=2,4249$) en yüksek puana sahipken, en düşük puanı³¹⁰ Meslek Lise  ğrencileri ($x=2,1352$) almıştır. Dolayısıyla suçluluk ve günahkarlık duygusunu en çok Meslek Lisesi  ğrencilerinin hissettiklerini görmekteyiz.

"Dini uygulamalar" boyutunda önemsiz bir fark görülmektedir ($F(5-934)=0.936$, $p>0.05$). Bu boyuttaki okul türlerine göre en yüksek puanı Devlet  niversitesi  ğrencileri ($x=2,0570$) ile, en düşük puan ise özel  niversite  ğrencilerinde ($x=1,9712$) görülmektedir. Dolayısıyla dini uygulamalar bakımından özel  niversite öğrencileri daha yaktındırlar.

" lkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği" boyutunda anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($F(5-934)=8.542$, $p<0.05$). Boyuttaki okul türlerine göre en yüksek puan özel  niversite öğrencilerine ($x=2,0288$) aitken, en düşük puanda Meslek Lise  ğrencileri ($x=1,5656$) olduğu görülmektedir. Böylece Meslek Lisesi  ğrencilerinin dini eğitim açısından daha eğilimli oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 29. Cinsiyetlerine Göre Boyutların T-Test Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	Sayı	Ortalama	Std. S.	F	P
Suçluluk ve Günahkarlık duyguları	Erkek	456	2,2813	,69455	,569	,451
	kadın	484	2,3135	,61677		
	Toplam	940	2,2979	,65550		
Dini uygulamalar	Erkek	456	1,9814	,49078	2,190	,139
	kadın	484	2,0294	,50442		
	Toplam	940	2,0061	,49816		
Ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği	Erkek	456	1,8761	,67977	4,553	,033
	kadın	484	1,9783	,78154		
	Toplam	940	1,9287	,73533		

"Suçluluk ve d nahkarlık duyguları" boyutunda, cinsiyet bakımından ($F(1-938)=,569$; $p>0.05$)  nemsiz bir fark görülmektedir. Bu boyutla erkeklerin ($x=2,2813$) en yüksek puana sahipken, kadınlar ise ($x=2,3135$) bir ortalama sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bakımından

³¹⁰ En düşük puanlara sahip olanların, o boyuta daha yatkın olduğunun göstergesidir.

suçluluk ve günahkarlık duygusu boyutunda cinsiyetlerden kadınlar kendilerini daha suçlu hissettiklerini belirtmişlerdir.

"Dini uygulamalar" boyutunda, cinsiyet bakımından yine önemsiz ($F(1-938)= 2,190$; $p>0.05$) bir fark görülmektedir. Bu boyutla kadınların ($x=2,0294$) en yüksek puana sahipken, erkekler ise ($x=1,9814$) bir ortalama sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla dini uygulamalar boyutunda cinsiyet bakımından erkekler kadınlardan daha yatkındırlar.

"Ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği" boyutunda, cinsiyet bakımından önemli bir fark görülmektedir ($F(1-938)= 4,553$; $p<0.05$). Bu boyutla kadınların ($x=1,9783$) en yüksek puana sahipken, erkekler ise ($x=2,3135$) bir ortalama sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği boyutunda kadınlar erkeklerden daha istekli olduğunu görmekteyiz.

Tablo 30. Yaş Aralarına Göre Boyutların T-Test Sonuçları

Boyutlar	Yaş araları	Sayı	Ortalama	Std. S.	F	P
Suçluluk ve Günahkarlık duyguları	14-15	272	2,2472	,63764	1,189	,314
	16-17	324	2,2917	,64665		
	18-19	147	2,3895	,70476		
	20-21	149	2,3205	,67163		
	22-23	48	2,2760	,59973		
	Toplam	940	2,2979	,65550		
Dini uygulamalar	14-15	272	2,0101	,51378	1,022	,395
	16-17	324	1,9761	,50386		
	18-19	147	2,0374	,48905		
	20-21	149	1,9983	,44787		
	22-23	48	2,1146	,54323		
	Toplam	940	2,0061	,49816		
Ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği	14-15	272	1,8676	,76050	2,698	,030
	16-17	324	1,9151	,71563		
	18-19	147	2,1054	,74308		
	20-21	149	1,9060	,71747		
	22-23	48	1,8958	,69923		
	Toplam	940	1,9287	,73533		

"Suçluluk ve günahkarlık duyguları" boyutunda, yaş bakımından ($F(4-935)= 1,189$; $p>0.05$) önemsiz bir fark görülmektedir. Bu boyutla 18-19 yaş aralarında olan deneklerimiz ($x=2,3895$) en yüksek puana sahip olurken, en düşük puanı ise 14-15 yaş aralarında

($x=2,2472$) olduğunu görmekteyiz. Bu bakımından suçluluk ve günahkarlık duygusunu boyutunda yaş aralarında 14-15 yaş aralarında olan gençlerin daha suçlu hissettiklerini vurgulamışlardır.

"*Dini uygulamalar*" boyutunda, yaş bakımından ($F(4-935)= 1,022$; $p>0.05$) önemsiz bir fark görülmektedir. Bu boyutla 22-23 yaş aralarında olan gençlerin ($x=2,1146$) en yüksek puana sahipken, en düşük puanı ise 16-17 yaş aralarında ($x=1,9761$) bir ortalama sahip olduğunu görmekteyiz. Dini uygulamalar boyutunda yaş bakımından 16-17 yaş aralarında olan gençlerin diğer yaşlara göre daha yatkın oldukları anlaşılmaktadır.

"*Ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği*" boyutunda, yaş bakımından önemli bir fark görülmektedir ($F(4-935)= 2,698$; $p<0.05$). Bu boyutla 18-19 yaş aralarındaki gençler ($x=2,1054$) en yüksek puana sahipken, 14-15 yaşlarında olan gençlerin ise ($x=1,8676$) bir ortalama sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla *ülkede dini eğitim derslerin uygulanma isteği* boyutunda yaş bakımından 14-15 yaş aralarından olan gençlerin istekli olduğunu görmekteyiz.

4.1. Ergenlerde Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu ilişkisi

Suçluluk ve günahkarlık duygularının çok şiddetli bir hal alması ergeni bazen bir sataşma tutumuna kadar varan kural, otorite ve dini değerlere karşı koyma durumuna sevkeder. Bu duyguların başlaması aynı zamanda ahlak ölçülerinin bozulması, vicdanın emirlerinin çiğnenmiş olmasının belirtisidir.³¹¹

Gerçek ya da hayali ihlallerden, standartların altında davranışlardan veya bir başkasının rahatsız olmasına neden olan durumlardan kaynaklanan suçluluk duygusu güçlü, ısrarcı ve oldukça tatsız bir duygudur. Genellikle, cezasını çekerek suçu telafi etmeye duyulan yoğun bir istek suçluluk duygusuna eşlik etmektedir. Suçlu insanlar hatalarını telafi etmek ya da hatanın bedelini ödemek için uzlaştırıcı davranışlara yönelebilirler ve en çok "Allah'tan af

³¹¹ Bahadır, a.g.tz., s.86

dileme" affedilmeyi umma ve tazmin etmeye kendilerini bir çıkış olarak görmekte-dirler.³¹² Böylece din, suçluluk ve günahkarlık duygusunu kontrol etme ve yatıştırma hususunda ergene büyük destek sağlayabilmektedir.

Bu tür duyguların ergen tarafından derinden hissedilmesi, onda otokontrolün ve vicdanın ne kadar etkin olduğunun bir göstergesidir. Bu manada ele alındığında suçluluk ve günahkarlık duygusu, makul ölçüler dahilinde ergenleri doğruya ulaştırmada önemli bir rol oynayabilir. Basit ve sıradan bir suçluluk duygusundan farklı olarak günahkarlık duygusunda sadece suçu itiraf ve pişmanlık duygusu yoktur. Bunlara ilave olarak günahkarlık duygusunda, her şeyden önce günahın etkilerini gidermeye ve suçu telafiye yönelik güçlü bir arzu ve çaba söz konusudur.³¹³

Diğer taraftan, dine yaklaştıran duygular arasında günahkarlık duygusunun yeri büyüktür. Gerçekte bu duyguların etkileri duruma göre olumlu veya olumsuz olmak üzere çift yönlüdür. Etkinin niteliğini, önceki yaşantılar belirleyebileceği gibi, ferdin o anda içinde bulunduğu psikolojik durumu da belirler.

Eğer suçluluk ve günahkarlık duyguları boyutlu değil de sadece "*Kendimi genel olarak dini açıdan suçlu veya günahkar hissediyorum*" soru üzerinde incelemeye alınırsa, o zaman okul türü değişken arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Dolayısıyla kendilerini suçlu ve günahkar hissetme konusunda kesinlikle katılanların ile katılanların beraberinde en yüksek oranı %63,1 (77 kişi) Meslek Lise öğrencilerine aittir. Fakat bunun tam tersine, suçluluk ve günahkarlık hissetmeyen katılmayanların ile kesinlikle katılmayanların beraberinde en yüksek oranı %49,1 (56 kişi) İmam Hatip Lise öğrencileri olduğu görmekteyiz. (bkz. Ek Tablo 7)

Suçluluk ve günahkarlık duygusu cinsiyet değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görmekteyiz. Kesinlikle katılanların ile katılanların beraberinde erkekler %39,0 (178 kişi) oranla kızlardan daha çok suçluluk ve günahkarlık hissettiklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan kızlar katılmıyorum ile kesinlikle katılmıyorum beraberinde %41,1 (199 kişi) oranla suçluluk ve günahkarlık hissetmediklerini savunmuşlardır. (bkz. Ek Tablo 8)

³¹² Lindsay-Hartz, J., **Contrasting Experiences Of Shame And Guilt**, American Behavioral Scientist, 27, ABD, 1984, s.689; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.276

³¹³ Hökelekli, a.g.e., s. 105-106

Suçluluk ve günahkarlık duygusu bir başka değişken olan yaş araları konusunda da anlamlı bir ilişki görünmektedir. Buna göre, kendilerini suçlu ve günahkar hissetme konusunda kesinlikle katılanların ile katılanların beraberinde en yüksek oranı %38,6 (105 kişi) 14-15 yaş araları olduklarını görmekteyiz. Fakat bu duyguyu hissetmeyenlerden en yüksek oranı %42,3 oranıyla 20-21 yaş araları sahip olduğunu görmekteyiz. (bkz. Ek Tablo 9).

4.2. Dini Uygulamaların Ergenler Üzerindeki Etkisi

Namaz, oruç, dua gibi ibadetlerin yerine getirilmesinin ergenler üzerinde nasıl bir psikolojik etki yaptığını anlamak maksadıyla sorduğumuz sorulara, büyük çoğunluğun olumlu bir cevap verdiğini tespit ettik. Örneğin "namaz, oruç, dua gibi dini ibadetlerimi yerine getirmek, bana büyük bir huzur ve tatmin duygusu sağlıyor" şeklinde düzenlenen bir soruya %78,8'lik (741 kişi) bir oranda gençlerin buna kesinlikle katıldıklarını görmekteyiz.

Dolayısıyla gençlerin psikolojik dünyasında dini uygulamaların önemli bir psikolojik işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Yerine getirdiklerine ibadetlerden huzur duydularını belirtmiş olmaları bunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Aynı zamanda araştırmamıza katılan gençler arasında dini ibadet ve uygulamalara ilgi ve devamlılıkta gittikçe güçlenme eğiliminin daha yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim, "gün geçtikçe dini uygulamaların zayıfladığını hissediyorum" şeklinde düzenlenmiş olan tutum sorusuna gençlerin %28,5'inin (268 kişi) katılmadıklarını, buna karşılık katılanların %20,6 (194) gibi daha düşük bir oranda yer aldığını görüyoruz.

Netice itibarı ile gençlerin, dini uygulamalar konusundaki tutumlarında, onların içinde buldukları veya yetiştikleri sosyo-ekonomik şartlar içinde olumlu veya olumsuz farklılaşmalara uğradığı söylenebilir. (bkz. Ek Tablo 10 ve 11).

4.3. Makedonya'da Din Eğitim Dersleri İle İlgili Görüşler

Makedonya bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren din eğitimi arayışı içinde olduğu dinin eğitim öğretim sistemindeki yeri ve önemi konusunda çeşitli konferanslar, müzakereler yapıldığı bilinmektedir. Makedonya'da 2002/2003 akademik yılına kadar bazı özel okullar

hariç devlet okullarında herhangi bir şekilde din eğitimi dersi okutulmamıştır. İlk olarak 2002/2003 akademik yılında Makedonya Cumhuriyeti'nde din derslerinin devlet okullarında seçmeli olarak okutulmasına karar verildi ve resmen din eğitimi dersleri seçmeli olarak ilkokul III. sınıflarda okutulmaya başlandı.³¹⁴

Fakat 2002/2003 akademik yılında din dersinin okullarda okutulması için kanun değişikliği yapılmadığından dolayı, sadece bir kararnameyle bu konuya giriştikleri için Anayasa Mahkemesine o dönemde Makedon muhalefet tarafından verilen itiraz gerekçesi uygun görülerek Anayasa Mahkemesi 5 Kasım 2003'te aldığı kararla okullarda din eğitimi ve öğretimine son verildi.³¹⁵ Gerekçe olarak da Makedonya Cumhuriyeti dini birlikler ve dini gruplar Kanununun 24. maddesi gösterildi. Bu maddede: “*Din öğretimi sadece dini ibadetlerin ve dini işlerin yapıldığı yerde yapılabilmektedir*” denilmektedir.³¹⁶

İlk denemede din dersinin durdurulması Makedonya'da yaşayan halkları derinden üzmüştü. Yine bir siyasi partinin dilekçesi üzerine 2008/2009 öğretim yılında okullarda din eğitimi ve öğretimine yeniden başladıktan sonra aynı yıl içerisinde, Eğitim Bakanlığının V. sınıflar için ortaya koydukları seçmeli din derslerinin devlet ile din ayırımına aykırı olduğu gerekçesiyle Makedonya Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine dava açıldı. Açılan dava 15 Nisan 2009'da sonuçlandı.³¹⁷ Ve sonuç olarak Anayasa mahkemesinin kararı ise Makedonya Cumhuriyeti'ndeki ilkokullarda artık din dersinin durdurulması yönündeydi. Anayasa Mahkemesi, ilkokullarda din dersinin görülmesi anayasaya aykırı olduğunu ve bu nedenle dersin kaldırılması gerektiğini devlet ilkokullarında din dersi uygulamasına tekrar son verildi.³¹⁸

³¹⁴ Veseli, Hacer Suloca, **Makedonya Devlet Okullarında Din Dersleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 2005, s.65.

³¹⁵ Numan Aruç, “Makedonya Eğitim Sistemi ve Din Eğitimi”, 16–18 Kasım 2007 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen, **Müslüman Ülkelerde Din Eğitimi ve Avrupa'daki Okullarda İslam Öğretimi**, konulu uluslararası sempozyumda sunulan bildiri, s.5.

³¹⁶ Oysa Makedonya Cumhuriyeti'nde din-devlet ilişkilerini belirleyen resmi belgeler, kanunlara uygun olarak din devlet ayırımı gözetilerek ve devlete aykırı olmadığı takdirde çocukların ve yetişkinlerin din eğitimi için eğitim müesseseleri, hatta gereken bütün faaliyetlere izin verilmektedir. **Makedonya Cumhuriyetinin Anayasası**, Feniks, Akademski Peçat, Üsküp, 2000, s.11.

³¹⁷ Kadr Arif, **Bağımsızlıktan Günümüze Makedonya'da Din Eğitimi (1991-2010)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), U.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010, s.53

³¹⁸ Ayşe Zişan Furat, "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarda Din Dersleri", **Journal Of Intercultural And Religious Studies Turkey**, S.2., edt. Hamit ER, İstanbul, 2012, s.83

Sonuç itibarı ile ülkemizde normal okullarda din kültürü dersleri verilmediği için, gençlerin dini bakımdan yeterli bilgi sahip olmadıkları, tezin ilerideki ilgili bölümlerinde görebiliriz. Araştırmamızda elde ettiğimiz verilere göre, gençlerin önemli çoğunlukta bir bölümü normal okullarda da din dersleri görmek istediklerini %62,3'lük (586 kişi) bir oranla belirtmişlerdir. Bunun yanında, eğer yeterli ve doğru bir dini eğitim görselerdi, dine karşı daha sempati duyacaklarını belirtenler de %32,2'lik (303 kişi) bir sayı ile önemli bir grubu oluşturmaktadır. Bu bulgulardan kısaca, normal okullarda din dersinin zorunlu olması gerektiği, ayrıca gençlerin daha iyi bir dini eğitim sistemi istedikleri şeklinde bir sonuca ulaşabiliriz. (bkz. Ek Tablo 12 ve 13).

C. DİNİ ŞÜPHE VE TEREDDÜTLERLE İLGİLİ BULGULAR

1. Ergenlerde Dini Şüphe ve Tereddüt Olayı

Araştırmamızın bu bölümünü, ergenlik dönemi dini şüpheleri ile ilgili bulgulara yer vereceğiz. Bu çerçevede örneklemimizi oluşturan öğrencilerde dini şüphe ve tereddüt boyutu, cinsiyet ilişkisi, başladığı yaşlar şüphelerin ardında yatan nedenler, dini şüphelerin yoğunlaştığı konular ve dini şüphelerden arındıran çözüm yolları ele alınacak. Geliştirilen hipotezler, elde edilen veriler doğrultusunda test edilecektir.

Tezimin ana maddesi olan dini şüphe olayı, yapı itibarıyla zihni alanda önemli dalgalanmalara, duygusal hayatta pek çok gerginlik ve krizlere, inançlarda daha önce yaşanmamış yoğunlukta kararsızlık ve tereddütlere yol açan etkilere sahipse de, diğer taraftan çocukluk dininden gençlik dinine geçişte ruhi açıklık sağlamada kendi gücünü takdir etmede ve her yönüyle bilinçlenmede çok önemli bir adım, tüm gizli güçlerin ortaya çıkmaya başladığına dair açık bir işarettir.³¹⁹

³¹⁹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.195.; Jersild a.g.e. s.392, Özbaydar a.g.e. s.15.

Tablo 31. Dini Şüpheli Olayını Geçirip Geçirmediklerine Göre Dağılımı

Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?	N	%
Evet, oldu	674	71,7%
Hayır, olmadı	266	23,8%
Toplam	940	100,0%

Araştırmamıza katılan gençlerin %71,7'si (674 kişi) dini şüpheli ve tereddütleri hayatların herhangi bir döneminde yaşadığını belirtmişlerdir. Bunun aksine gençlerin %23,8'i (266 kişi) şimdiye kadar dini konularda şüphelenmediğini savunmuşlardır. Daha önce dini şüpheli üzerinde yapılan araştırmalarda Batı'da Starbuck, bu oranı %66 olarak tesbit etmiştir³²⁰. İslam dünyasından iki örnek olarak, Mısır'da Melici bu oranı %24 olarak tesbit ederken³²¹, Türkiye'de Hökelekli tarafından %26,6 olarak tespit edilmiştir.³²² Daha önce yapılan diğer araştırmalarda elde edilen bulgulara göre ergenlerin yaşadıkları dini şüpheli ve tereddütlerin, bizim elde ettiğimiz araştırma sonuçlarına göre daha alt seviyelerde olduğunu görmekteyiz. Bu durum, araştırmanın zamanı ve sosyo-kültürel çerçevesi ile ilgili olabilir. Fakat aynı zamanda araştırmanın yöntem ve tekniği ile de ilişkilendirilebilir.

Araştırmamıza katılan gençlerin dini şüpheli oranının diğer araştırmalara nazaran daha yüksek olması, bir yönüyle tezimizde konuyu birkaç soruyla yetinmeyip, dini şüpheli olayını farklı boyutlarda ele almamızla da bağlantılandırılabilir. Normal soruların yanısıra anketimizde kontrol sorularına da yer verilmiştir.

³²⁰ Starbuck, a.g.e, s.262

³²¹ el-Melici, a.g.e, s.258-267.; Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.95

³²² Hökelekli, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", U.Ü.İ.F.D.,c.I., S.1., Bursa, 1986, s.46-48.

2. Dini Şüphelerin Eğitim Seviyelerine Göre İlişkisi

Bu başlık altında, araştırmamıza katılan Kalkandelen gençlerin dini şüpheler üzerinde okul türlerine göre incelenecektir.

Tablo 32. Okul Türüne Göre Dini Şüphe İle İlişkisi Dağılımı

Okul türü	Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?		
	Evet, oldu	Hayır, olmadı	Toplam
Genel Lise	141 80,6%	34 19,4%	175 100,0%
Mesleki Lise	101 82,8%	21 17,2%	122 100,0%
Teknik Lise	137 94,5%	8 5,5%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	76 66,7%	38 33,3%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	101 52,3%	92 47,7%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	118 61,8%	73 38,2%	191 100,0%
Toplam	674 71,7%	266 28,3%	940 100,0%
	$X^2=97.641$ SD=5 p<0.05 (p=0.000)		

Ergenlik döneminde dini şüphe eğiliminin 12-13 yaşlardan itibaren yoğunlaştığını ve giderek arttığını³²³, dolayısıyla gençlerin 12-13 yaşlardan sonra, kısacası bu yaşlardan sonra lise çağına gelindiğini ve lise döneminde dini şüphelerin bir patlama olduğunu ve lise çağından sonra sakinleştiği tespit edilmiştir.³²⁴

Araştırmaya katılan gençlerin eğitim seviyelerine göre dini şüphe ve tereddütler yaşayıp yaşamadıklarına bakıldığında Tablo 32'de verilen veriler Chi-Square sonuçlarına göre önemli bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımından okul türlerine göre dini şüpheyi tecrübe edenlerden en yüksek oranı %94,5 (137 kişi) Teknik Lise öğrencileri zirvede iken

³²³ Özbaydar, a.g.e., s.57

³²⁴ Bahadır, a.g.tz., s.92

ikinci sırada %82,8 (101 kişi) Meslek Lise öğrencileri yer bulduğunu görmekteyiz. Akabinde Genel Lise öğrencileri %80,6 (141 kişi) üçüncü sırada yer bulurken lise eğitimde dini şüphelerin en az yaşadıklarını belirtenlerin %66,7 (76 kişi) İmam Hatip Lise öğrencileri olduklarını görmekteyiz. Üniversite bakımından ise Özel Üniversite öğrencileri %61,8 (118 kişi) Devlet Üniversite öğrencilerden %52,3 (101 kişi) daha şüpheli olduğunu verilen sonuçlara göre görmekteyiz.

Neticede, bu çağdaki olan gençlerin bir "dini uyanış" veya "dine dönüş" çağı yaşadıkları dile getirilmiştir. Bu dönem kişinin gerçeği ilk defa şuurlu, anlaşılır, açık-seçik anlamaya başladığı dönemdir. Bu dönemde kazanılan yüksek sentezlere erişebilme gücü, gelişen ve genişleyen duygu ve heyecanlar, ergende sağlam bir dünya görüşüne sahip olma ihtiyacını ortaya çıkarır ve bu, onun dini yönelişinde önemli görev icra eder.³²⁵

Bu bakımından İmam Hatip Lisesi öğrencileri hariç diğer Lise okul öğrencilerinde, dini şüphe oranının yüksek seviyede olmasını şöyle açıklayabiliriz. Bu yaştaki gençlerde dini konular üzerinde tenkidçi yaklaşımları çok yanlış gören ya da bu konular üzerinde konuşulmaması gerektiği, dini olan her şeye olduğu gibi, soru sormaksızın kabullenilmesi gerektiği şeklinde şartlandırılan fertler olarak kimseye açıklamadıkları bu konularda, sıkıntılarını ve belirsizliklerini büyük ölçüde anket aracılığıyla aktarmayı, bir rahatlama ve kendini ifade etme açısından uygun görmüş olabilirler. Bir diğer önemli faktör, bu okullarda hiçbir dini ders ve konu öğretilmediği için dini konularda şüphe uyandırılması çok normal bir durum olduğu kanatındeyim.

Tablo 32'deki genel verilere bakıldığında, liseli gençlerde üniversite çağındaki gençlere göre dini şüphe ve tereddütler hissetme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu durumla ilgili hipotezin de doğrulandığını görmekteyiz.

Üniversite seviyesindeki öğrencilerden, Özel Üniversite Öğrencileri, Devlet Üniversite Öğrencilerine nazaran dini şüphe bakımından daha yatkındırlar. Bununla ilgili şöyle bir açıklama yapılabilir. Özel Üniversite Öğrencilerinin maddi durumu genel olarak daha iyi olduğu için arzularını tatmin ve kolayca ulaşabilmeleri sonucunda, dine ihtiyacın zayıflaması

³²⁵ Mehmedoğlu, a.g.e., s.89-90

ya da bu ihtiyacı hissettirecek gerekli motivasyonun yeterince bulunmaması olarak değerlendirilebilir.³²⁶

3. Dini Şüphelerin Cinsiyetle İlişkisi

Araştırmamıza katılan 940 gençten, %48,1'i (456 kişi) erkeklerden ve %51,5'i de (484 kişi) kızlardan oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda dini şüphe ve tereddütlerin cinsiyetle olan ilişkisini ortaya koyan veriler yer almaktadır.

Tablo 33. Dini Şüphe ve Tereddütler Cinsiyete Göre Dağılım

Cinsiyet	Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?		Toplam
	Evet, oldu	Hayır, olmadı	
Erkek	318 69,7%	138 30,3%	456 100,0%
Kız	356 73,6%	128 26,4%	484 100,0%
Toplam	674 71,7%	266 28,3%	940 100,0%
X ² =1.686 SD=1 p>0.05 (p=0.194)			

Tablo 33'de alınan sonuçlara baktığımızda gençlerin cinsiyet farklılığının dini şüphe ve tereddütler açısından önemli bir ilişkisi bulunmamıştır.

Görüldüğü gibi dini şüphesi bulunduğunu ifade edenler arasında erkeklerin %69,7'lik (318 kişi) bir oran olduğunu, oysa kızlarda (daha önce yapılan araştırmaların aksine)³²⁷, erkeklerden biraz daha yüksek olarak %73,6'lık (356 kişi) bir oranla dini şüphe ve tereddütler yaşandığı anlaşılmaktadır.

³²⁶ Kula, a.g.e., s.116.

³²⁷ Starbuck, a.g.e, s.251; Hökeleki, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, a.g.e., s.94; el-Melici, a.g.e., s.258-267; Hökeleki, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", U.Ü.İ.F.D.,c.I., S.1., Bursa, 1986, s.46-48.;Çelen, a.g.e., s.141; Bahadır, a.g.tz., s.93

Tablo 34. Okul Türlerine Göre Dini Şüpheli Yaşayanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Okul türü	Eğitim Seviyeleri Göre Dini Şüpheli Yaşayanların Cinsiyete Göre Dağılımı		
	Erkek	Kız	Toplam
Genel Lise	65 %46,1	76 %53,9	141 %100,0
Mesleki Lise	47 %46,5	54 %53,5	101 %100,0
Teknik Lise	75 %54,7	62 %45,3	137 %100,0
İmam Hatib Lisesi	31 %40,8	45 %59,2	76 %100,0
Devlet Üni. Öğr.	40 %39,6	61 %60,4	101 %100,0
Özel Üni. Öğr.	60 %50,8	58 %49,2	118 %100,0
Toplam	318 %47,2	356 %52,8	674 %100,0

Okul türüne göre, dini şüpheli yaşayanların, erkek cinsiyete göre bakıldığında erkeklerden en yüksek oranı %55,1 (75 kişi) ile Teknik Lise öğrencileri olduğunu görebiliriz. Kızlar açısından en yüksek oran %56,3 (72 kişi) ile Devlet Üniversitesi öğrencileri arasında görülmektedir.

Genel manada, alınan neticelere göre kız öğrencilerinde dini şüpheli ve tereddütler erkeklerden daha yüksek olması normal karşılanması gerek, çünkü genel manada kızlar, erkeklerden dine daha şüpheli yaklaştığını görmekteyiz. Kızların hem duygusal, hem biyolojik hem de ergenliğe daha önceden başlaması, dini şüphelerin erkeklerden daha çok olmasında etkili olmuştur diyebiliriz. Ergenlerin dini gelişiminin temel özelliklerinden en önemlisi, soyut düşünme yeteğinin kazanılmasıyla dini kabullere yeniden yönelişin ortaya çıkmasıdır.

Dolayısıyla ergen, somuttan soyuta geçiş yaptığında iki döneme ayrılır. Birinci dönemde (11-15) yaş arasına soyut görülmekle birlikte bu işlemler ergene sıkıcı gelmekte ve neden bu şekilde düşündüğünü açıklayamamaktadır. İkinci dönemde ise bu yetersizlik yok

olur ve ergen daha karmaşık soyut düşünce becerilerini gösterir. Bu beceri sosyal politik ve din-ahlak teorilerini açıklama becerisi ile kendini göstermektedir.³²⁸

Kısacası, dini şüphelerin kızlarda daha önce başlamasını, biyolojik, psiko-sosyal ve dini gelişim özelliklerine bağlamak mümkündür. Ergenlik, çeşitli bedensel belirtiler açısından kızlarda erkeklerden 1-2 yıl önce başlamaktadır. Genel olarak duygusal hisselerin ön plana çıktığı için, bu durumda kızların, erkeklerden daha önce duygusal olgunluğa ulaştıkları söylenebilir. Aynı yaşta iki farklı cinsiyetteki ergenin kız olanı erkeğe göre muhtemelen daha fazla heyecan dengesine sahip ve duygularını kontrol etme bakımından daha olgundur.³²⁹

Bu çağın en önemli özelliklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, ergenin duygu ve heyecan hayatını derinden etkileyen bu yeni süreç, genç kızda erkeğe göre daha erken ortaya çıkar ve beraberinde köklü duygusal değişimler gündeme getirir. Bu değişimlerin neticelerinden birisi de kuşkusuz başta ebeveynler olmak üzere otoriteyi temsil eden her şeye tepkici yaklaşımların sergilenmesidir.³³⁰

Biyolojik açıdan, ergenliğin başlarındaki büyümenin hızlı oluşu, bir taraftan bulduğu kızlarda 11, erkekler için 12 yaşında başlaması, diğer taraftan bedensel-cinsel değişmeye eşlik eden hormonal salgılar buluşta ve onu izleyen yıllardaki ergenin duygularında, hem de davranış ve tutumlarında belirgin farklılıklar sergilemesine neden olabilir. Yapılan görüşmeler esasında, öğrencilerin açıklamalarını da göz önünde tuttuğumuzda, dini şüphelerin okul türlerine bütüncül bakıldığında erkeklerin, kızlara göre dini şüphe açısından daha fazla olmasını dört sebebe dayandırabiliriz: Dini bilgi seviyelerinin düşük olması, dine olan ilgisizliği, aile-ergen çatışması ve okullarda uygulanan eğitim metodları, tarafımızca tespit edilmiştir.

Dini gelişim özelliklerinin en önemlilerinden biri, dini ilgi ve düşüncenin derinden hissedilmesi ve ergenleri dini hayata yaklaştırmada önemli fonksiyonlara sahip olmasıdır. Dini ilgi her ne kadar çocukluk döneminin dini gelişmesindeki karakteristik özelliklerinden biri ise de dini uyanışı doğuracak asıl ilginin 12 yaşında ve sonrasında ortaya çıkabileceği kabul

³²⁸ Aksoy, a.g.e., s. 53.

³²⁹ Kulaksioğlu, a.g.e., s.66.

³³⁰ Ray C. Garrison-Karl C. Garrison, a.g.m., s.90

edilmektedir. Yapılan araştırmalara göre, bu yaşlarda dini ilgi, dini duygusal referanslarının etkisiyle kızlarda erkeklerden daha önce ortaya çıkmaktadır³³¹, oysa bizim araştırmamızdaki bulgular aksini göstermektedir. Kısacası, ilginin araştırma, inceleme, yani en doğru yolu bulma istek ve ihtiyaını beraberinde getirdiği dikkate aldığımızda, kızların erkeklere göre dini problemlerle daha erken karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla bu konuyla ilgili olarak düzenlenen hipotezimiz de doğrulanmış oluyor.

4. Dini şüphelerin Yaş İle İlişkisi

Ergenlik döneminde dini şüphelerin hangi yaşlarda başladığı ile ilgili soruya, araştırmacılar fiziki, coğrafi, ekonomik ve sosyal şartları temel alarak değişiklik gösterdiği şeklindeki dşncelelerini belirtmişlerdir.³³² Ergenliğin yaşları genellikle 11-20 yaşları arasında olmakla beraber, bazen 25-26 yaşlarına kadar sürdüğü görülebilmektedir. 30 yaşından sonra ise çok istisnai olmaktadır. Sebebi ise artık kimlik bunalımının atlatılmış ve yeni benliğin şekillenmiş olmasıdır.³³³ şüpheler 15-21 yaşları arasında görülmektedir. Dini şüphelerin zirvede olduğu yaş 18 olmakla birlikte, 17-20 yaşlarında bunlar yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.³³⁴ Dini şüphe ve kararsızlık açısından Türkiye'de Hökelekli'nin yapmış olduğu 525 lise öğrencisinin üzerinde anket araştırmasına rastlamaktayız.³³⁵ Erkeklerde 12-16, kızlarda ise 12-15 yaşları, dini şüphelerin en yoğun olduğu dönemlerdir.

³³¹ zbaydar, a.g.e., s.16; Yavuz, a.g.e., s72-75,249; Bahadır a.g.m., s.334

³³² Kızlarda 13-15, erkeklerde 14-15 yaş dilimlerine (Steinberg, a.g.e., s.23); Kızlarda 12-14, erkeklerde 13-15. Charle G.Morris-Albert A. Maisto, **Psikologjia**, Qendra per Arsim Demokratik, Tirana, 2008, s.331; Aysel Ekşi, **Gençlerimiz ve Sorunlarımız**, s.39; Amerika'da 10-13 başlamakta ve 10'lu yaşların sonunda son bulmaktadır. Santroock, a.g.e., s.52.

³³³ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.94

³³⁴ el-Melici, a.g.e, s.258-267; Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.95.

³³⁵ Hökelekli, "Ergenlik ağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", U..İ.F.D.,c.I., S.1., Bursa, 1986, s.46-48.

Tablo 35. Dini Şüphelerin Başladığı Yaşlar

Dini şüphelerin başladığı yaşlar	N	%
11-12	204	%30,3
13-14	290	%43,0
15-16	95	%14,1
17-18	60	%8,9
19-20	25	%3,7
Toplam	674	%100,0

Genel olarak, Tablo 35'e göre, araştırmamıza katılan gençlerimize dini şüphelerinin ne zaman başladığını sorduğumuzda %48,8 (343 kişi) gibi en yüksek oranla 11-12 yaşlarda başladığını belirtmişlerdir. 13-14 yaşlarda şeklinde belirtenlerin oranı %24,2'dir (170 kişi). Tablo verilerine göre dini şüphelerin yaşla birlikte giderek daha azaldığı görülmektedir. Nitekim 15-16 yaşlarında %13,5 (95 kişi) bir oranda yaşanan dini şüphelerin, ergenlerin sonlarına doğru 17-18 yaşlarında %7,8'e (55 kişi) 19-20 yaşlarında ise %5,7'ye (40 kişi) kadar gerilediği görülmektedir.

Kısacası, elde edilen sonuçlara bakıldığında hem erkeklerde hem de kızlarda bölgemize göre 12-13 yaş arası dini şüphelerin ve 19-20 yaşlarında ise son bulmaya başladığı söylenebilir. Gerek Batı'da³³⁶, gerek İslam ülkelerinde³³⁷, gerekse Türkiye'de³³⁸ olsun, dini gelişim konusunda yapılan araştırmalara göre, ergenlik döneminin dini şüpheleri, ortalama olarak 12-14 yaşlarında başlamaktadır. Bu tespitler araştırmamızın bulgularını desteklenmektedir.³³⁹

³³⁶ Starbuck, a.g.e., s.263.

³³⁷ el-Melici, a.g.e, s.258-267; Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.95

³³⁸ Hökelekli, a.g.m., s.46-48.

³³⁹ 16-18 yaşlarında en zirve noktasına ulaşmakta ve bundan sonra ilerleyen yıllarla gittikçe zayıflayarak 20-21 yaşlarında sona ermektedir. Çelen, a.g.e., s.140.

Tablo 36. Dini Şüphelerin Cinsiyete Göre Başladığı Yaşlar

Cinsiyet	Eğer dini hayatınızda şüphelendiğiniz bir dönem olmuşsa, hangi yaşlarınızda ortaya çıktı?					Toplam
	11-12	13-14	15-16	17-18	19-20	
Erkek	96 30,2%	135 42,4%	46 14,5%	29 9,1%	12 3,8%	318 100,0%
Kız	108 30,3%	155 43,5%	49 13,8%	31 8,7%	13 3,7%	356 100,0%
Toplam	204 30,3%	290 43,0%	95 14,1%	60 8,9%	25 3,7%	674 100,0%
$X^2=1.830$ $SD=5$ $p>0.05$ ($p=0.872$)						

Tablo 36'daki, bulgularımıza göre, dini şüphelerin başladığı yaşları, cinsiyet farklılıklarına göre önemli bir fark oluşturmamaktadır.

Yukarıda verilen istatistiki verileri anlamlı bir bütün halinde topladığımızda, erkeklerde dini şüphelerin kızlara göre daha geç başladığı ve daha geç sona erdiği neticesi ortaya çıkmış olur ki bu da hipotemizi bu yönde desteklendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, dini şüphe devresi, en genel deyişle 11-20 yaşları arasında yer alan bir süreç olarak kabul edilebilir. Ancak nadir olarak dini şüpheler 20-30 yaşlar arasında da görülebilir. Fakat 30 yaşlarından sonra ergenlik döneminde dini şüphe türünde bir şüphe tespit edilememiştir. Öyle ki, tüm bu sonuçlar dini şüphelerin, ergenlik dönemi ile sınırlı olduğunu bir ilke olarak ortaya koymaktadır.³⁴⁰

³⁴⁰ Çelen, a.g.e., s.140.

Tablo 37. Dini Şüphelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?	Yaş grubunuz					Toplam
	14-15	16-17	18-19	20-21	22-23	
Evet, oldu	221 32,8%	264 39,2%	103 15,3%	74 11,0%	12 1,8%	674 100,0%
Hayır, olmadı	51 19,2%	60 22,6%	44 16,5%	75 28,2%	36 13,5%	266 100,0%
Toplam	272 28,9%	324 34,5%	147 15,6%	149 15,9%	48 5,1%	940 100,0%
	X ² =1.149E2 SD=4 p<0.05 (p=0.000)					

Araştırmamıza katılan gençlerin Tablo 37’de verilen verilere göre, dini şüphelerin yaş gruplarına göre dağılımında anlamlı bir fark olduğunu görmekteyiz. Buna göre, gençlerin 14-15 yaşlar arasında %32,8 (221 kişi) ve 16-17 yaşlar arasında %39,2 (264 kişi) oranlarla dini şüphelerin gençlerde en yoğun bu devrelerde olduğunu görmekteyiz. Bu yaşlardan sonra düşüşe geçtiğini, 18-19 yaşlarda %15,3 (103 kişi), 20-21 yaşlarda %11,0 (74 kişi) ve 22-23 yaşlarda %1,8 (12 kişi) alınan neticelerden görülebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu tesbitimizi hem Batıda, hem de Türkiye’de yapılan araştırmalar desteklenmektedir.³⁴¹ Dolayısıyla dini şüphelerin 11-12 yaşlarda başladığını, 13-14 yaşlarında zirvede olduğunu ve daha sonra giderek azalacağını müşahede edeceğimize dair hipotezin de doğrulanmış olduğunu söyleyebiliriz.

5. Dini Şüphelerin Ailenin Ekonomik Seviyesine İle İlişkisi

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin ailelerinin, hangi sosyo-ekonomik kesime girdiklerini daha önce Tablo 12’de vermiş olduğumuz verilere göre yüksek seviyede olanlar %42,9 (403 kişi), orta olanlar %38,1 (358 kişi) ve düşük seviyede olanlar %19,0 (179 kişi) oranlarından oluşmaktadır.

³⁴¹ Armaner, a.g.e. s.98; Hökelekli, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", s.74

Tablo 38. Dini Şüphelerin Yaşanması Aile Gelirlere Göre Dağılımı

Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?	Aile gelirleri			Toplam
	Yüksek	Orta	Düşük	
Evet, oldu	320 47,5%	222 32,9%	132 19,6%	674 100,0%
Hayır, olmadı	83 31,2%	136 51,1%	47 17,7%	266 100,0%
Toplam	403 42,9%	358 38,1%	179 19,0%	940 100,0%
$X^2=28,721$ $SD=2$ $p<0.05$ ($p=0.000$)				

Table 38'de, gençlerimizin dini şüpheleri ile aile gelir seviyeleri arasındaki ilişkiyi gösteren veriler yer almaktadır. Dolayısıyla dini şüphe yaşadığını belirtenlerin, ekonomik seviyesine göre birinci sırada %47,5 (320 kişi) ailesinin yüksek seviyede ekonomik durumunda olduğunu belirtenler yer almaktadır. İkinci sırada %32,9 (222 kişi) ile orta seviye ve %19,6 (132 kişi) düşük seviye olduklarını belirtenler gelmektedir. Chi-Square istatistik sonuçlarına göre bu iki faktör grubu arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Görüldüğü gibi, zengin aile yapısı olan gençlerde dini şüphelerin daha yüksek oranda gelişmektedir. Bu durumun sebebi ise, yüksek ekonomik seviyede olan ailelerin, durumda kendilerini daha rahat hissetmeleri yeme, içme, yaşam tarzlarında bir sıkıntı yaşamamaları ve buna bağlı olarak ta dini inanç ve değerlere fazla önem vermemeleri olarak açıklanabilir. Nitekim yapmış olduğumuz mülakatlarda zengin aile çocuklarının dine daha şüpheli ve tenkitçi yaklaştığını tespit ettik.

Sosyo-ekonomik bakımından orta ve düşük seviyede olan ailelere mensup gençlerin dini şüphelerinin, yüksek seviyede olanlardan daha düşük olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla aile gelirlerindeki azalma bağlı olarak insanın Allah'a daha muhtaç olduğunu, ve dini inanç ve değerlere daha fazla bağlı olduğunu görebiliriz. Böylece, konuyla ilgili vermiş olduğumuz hipotezin de doğrulanmış olduğunu görüyoruz.

6. Dini Şüphelerin İlk Dini Eğitimde Uygulanan Metodla İlişkisi

Bu başlık altında, ilk dini eğitim ve öğretimin öğretildiği çevre veya cami hocası tarafından uygulanan maddi veya manevi ceza ile dini şüphe arasında nasıl bir ilişkinin var olduğuna değinilecektir.

Tablo 18’de görüldüğü gibi, araştırmamıza katılan gençlerin, ilk dini eğitim dersleri aldığımda, dini bilgilerini öğretmenler tarafından %53,3’üne (359kişi) korku, şiddet, baskı gibi maddi ve manevi cezalar uygulanmıştır. %37,2’sine (251kişi) ise hoşgörü, ikna, sevgi gibi maddi ve manevi ödüller uygulanmıştır. Belli bir metod uygulanmamış olduğunu belirtenlerin %13,8 (130 kişi) olduğunu görmekteyiz.

Tablo 39. Dini Şüphe İle İlk Din Eğitiminde Uygulanan Metod Arasındaki İlişkiler

Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?	İlk dini bilgileri aldığımızda en fazla hangi metod kullanılmıştır			Toplam
	Korku, Şiddet, Baskı	Hoşgörü, İkna, Sevgi	Hiçbir metod kullanılmadı	
Evet, oldu	359 53,3%	251 37,2%	64 9,5%	674 100,0%
Hayır, olmadı	131 49,2%	69 25,9%	66 24,8%	266 100,0%
Toplam	490 52,1%	320 34,0%	130 13,8%	940 100,0%
	X ² =40.098 SD=2 p<0.05 (p=0.000)			

Tablo 39’de görüldüğü gibi, istatistiksel sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir.

Genel olarak dini şüphe tecrübesi yaşayan gençlerin korku, baskı, şiddet gibi maddi ve manevi cezalara maruz kaldığını (%53,3) görmekteyiz. Hoşgörü, ikna, sevgi yöntemiyle din ile ilişki kuran gençlerde dini şüphe tecrübesinin daha düşük oranlarda (%37,2) yaşanmış olması, din eğitimi-öğretiminde uygulanan yöntemin önemini ortaya koymaktadır.

Makedonya'da okullarda resmi olarak din kültürü dersleri verilmediği için, çocuklar genellikle en yakın camii imamına gidip ilk dini dersleri orada almaktadırlar. Fakat çoğu imamların pedagojik formasyon gereklerinde hiç birine haiz olmayan, eli sopalı din görevlileri olmaları veya yetersiz dini bilgilere sahip olmaları, din öğretirken aslında pek çok dini duyguyu tahrip ettikleri bir gerçektir.

Eğitim seviyelerine göre bakıldığında, bütün okul türlerinde okuyan gençlerin, ilk dini eğitim aldıkları zaman korku, baskı, şiddet gibi metotlara maruz kaldıkları görülmektedir. Bu konuda tek istisna İmam Hatip Lisesi öğrencileridir. Onların önemli bir kısmı [%53,5 (61 kişi)] kendilerine hoşgörüsü, ikna ve sevgi gibi metotların uygulanmış olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 14)

Yaş aralarına göre bakıldığında, deneklerin bütünü, ilk dini eğitim aldıkları zaman korku, baskı, şiddet gibi metotlara maruz kaldıkları görülmektedir. Bu konuda en yüksek oranı %60,4 (29 kişi) 22-23 yaş araları olan gençlerdir. Hoşgörüsü, ikna ve sevgi gibi metotların daha az kullanıldığını ve bu hususta en yüksek oranı %38,6 (105 kişi) 14-15 yaş araları olan gençlerin olduğunu dile getirmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 15)

Dolayısıyla, ilk dini eğitim ve öğretim sırasında baskı, şiddet gibi maddi ve manevi cezalandırmanın ağırlık kazandığı metotlara maruz kalan gençlerin tamamına yakını dini şüphe tecrübesi ile karşılaşmışlardır. Bu neticeden hareketle dini eğitim ve öğretimde baskıya dayalı metotlar ile dini şüphe arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.³⁴² Bu ilişkiyi, Batı'da yapılan araştırmalar da desteklemektedir.³⁴³ Hökeleki'nin bulgularına göre de, baskı ve dogmatik eğitim metodunun neticelerinden birisi de dini kuşkuların gelişmesidir.³⁴⁴

Böylece, yersiz ve uygunsuz şekilde baskı, şiddet, zorlama gibi metotlara maruz kalanla gençlerde, dini alanın bütününe içine alabilecek bir antipatinin ortaya çıkması ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

³⁴² Bahadır, a.g.m. s.341

³⁴³ Starbuk, a.g.e., s.17-18.

³⁴⁴ Hökeleki, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", s.78

Tablo 40. İlk Dini Eğitimin Etkilerinin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	İlk dini eğitim bilgileri aldığınızda ne hissetiniz?				Toplam
	Dine karşı sevgi ve ilgim arttı	Bir takım dini konularda şüphe etmeye başladım	Şüphe ve tereddütlerim azalmaya başladı	Dine karşı nefret duymaya başladım	
Genel Lise	52 29,7%	93 53,1%	24 13,7%	6 3,4%	175 100,0%
Mesleki Lise	37 30,3%	65 53,3%	14 11,5%	6 4,9%	122 100,0%
Teknik Lise	55 37,9%	73 50,3%	6 4,1%	11 7,6%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	76 66,7%	27 23,7%	11 9,6%	0 0,0%	114 100,0%
Devlet Üni.Öğr.	70 36,3%	104 53,9%	10 5,2%	9 4,7%	193 100,0%
Özel Üni.Öğr.	65 34,0%	101 52,9%	19 9,9%	6 3,1%	191 100,0%
Toplam	355 37,8%	463 49,3%	84 8,9%	38 4,0%	940 100,0%
$X^2=70.722$ SD=15 p<0.05 (p=0.000)					

Kontrol niteliği taşıyan Tablo 40'ta "ilk dini eğitim bilgileri aldığınızda ne hissetiniz" sorusuna verilen cevapların önceki tabloda yer alanlarla uyumlu olduğu görülmektedir. Okul türünün bu konudaki etkisine baktığımızda, istatistiki sonuçlara göre anlamlı bir ilişki var olduğunu görebiliriz. İlk dini eğitimlerinde %52,1 oranında korku, baskı, şiddet gibi maddi ve manevi cezalara metoda maruz kaldığını belirten, gençler %49,3 (463 kişi) gibi bir oranda da "bir takım dini konularda şüphe etmeye başladım" seçeneğini işaretlemeleri tesadüfi değildir.

İlk dini eğitim bilgileri aldığınızda ne hissetiniz, sorusuna cinsiyet bakımından anlamsız bir ilişki bulunmuştur, oysa yaş araları arasında anlamlı olduğunu görmekteyiz. Yaş değişkene göre gençlerin bir takım dini konularda şüphe etmeye başladıklarını söyleyenlerin %83,3 (40 kişi) 22-23 yaş araları olduğunu görmekteyiz. İlk dini eğitimi aldıklarında dine karşı sevgi ve ilgileri artıklarını belirtenlerin en yüksek oranı %45,6 (67 kişi) 18-19 yaş aralarında olan gençlerdir. "Şüphe ve tereddütlerim azalmaya başladı" diyenlerin en yüksek

oranı %10,1 (15 kişi) 20-21 yaş olan gençlerin, oysa "dine karşı nefret duymaya başladım" diyenlerin en yüksek oranı ise %6,1 (9 kişi) 18-19 yaş aralarında olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 16).

Dolayısıyla korku, baskı şiddet gibi metoda maruz kalan gençlerde dini şüphelerin daha net ortaya çıktığını müşahade etmekteyiz. Böylece, konuyla ilgili öngördüğümüz hipotez de doğrulanmış bulunmaktadır.

7. Anne-Baba-Ergen Arasında Dini Tutum Ve Aile İçi İlişkilerin Dini Şüpheyile İlişkisi

Bu başlık altında, dini şüphelerin Anne-Baba-Ergen ile eğitim ve okul türü, yaş ve cinsiyet arasında ilişkilerin nasıl olduğunu ele alacağız. Tablo 41'de aile içinde dini tutum ve ergen ilişkisi inceleyen boyutlar ele alınacaktır. Burada, daha önce ele alınan bu boyutlarla ilgili ³⁴⁵ faktör ve güvenilirlik analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 41. Anne-Baba-Ergen Arasında Dini Tutum ve Aile İçi İlişkilerin İle Boyutların Ölçeği ve Faktör Analiz Sonuçları

KMO=0,600; p=0,000; Varyans %49,040; Cronbach Alfa=,356			
Boyutların Ölçeği	Faktör Ağırlığı		
	Okul türü	Cinsiyet	Yaş araları
Aile içinde dini tutum	14,610	1,102	,736
Aile içinde ilişkiler	15,054	,332	1,138

Burada, daha önce ele alınan bu boyutlarla ilgili "Kasier-Meyer-Olkin" uygunluğu ile "Bartlett's Test of Sphericity" değerlerin aynı verilin oldukları için zikretmemize gerek duymadık. Boyutları oluşturan soruları şöyle sıralayabiliriz:

- Aile içinde dini tutum boyutu: 36 ve 37. sorular,
- Aile içinde ilişkiler: 38 ve 39. sorular.

³⁴⁵ Bkz. Tablo 37.

Yukarıda zikrettiğimiz boyutları, gençlerin eğitim gördükleri okul türüne göre, cinsiyet ve yaş değişkenlerin aralarında ilişki olup olmadıkları belirlemek amacıyla "*Bağımsız Grup t-Testi*" uygulanmıştır.

Tablo 42. Aile İçinde Dini Tutum ve Ergen İlişkisinin Okul Türüne Göre Dağılımı

Boyutlar	Okul türü	Sayı	Ortalama	Std. S	F	P
Aile içinde dini tutum	Genel Lise	175	2,0943	,85162	14,610	,000
	Mesleki Lise	122	1,7049	,81503		
	Teknik Lise	145	1,8034	,83395		
	İ. H. Lisesi	114	1,3246	,50213		
	Devlet Üni. Öğr.	193	2,0000	,93819		
	Özel Üni. Öğr.	191	1,7670	,82680		
	Toplam	940	1,8197	,85329		
Aile içinde ilişkiler	Genel Lise	175	2,9200	,61765	15,054	,000
	Mesleki Lise	122	2,4098	,75519		
	Teknik Lise	145	3,1310	,97721		
	İ. H. Lisesi	114	2,8860	,48443		
	Devlet Üni. Öğr.	193	2,9067	,58328		
	Özel Üni. Öğr.	191	2,8534	,68015		
	Toplam	940	2,8660	,72172		

"*Ailenin dini tutumları*" boyutunda, eğitim gördükleri okul bakımından önemli bir fark görülmektedir ($F(5-934)=14.610$, $p<0.05$). Bu boyutta Genel Lise öğrencileri ($x=2,0943$) en yüksek puana sahipken, en düşük puanı ($x=1,3246$) ise İmam Hatib Lisesi öğrencilerinin aldığı görülmektedir. Dolayısıyla " annem-babam bütün dini esaslarını yerine getiren dindarlardır." Şeklindeki soruda okul türü boyutunda İmam Hatib Lisesi öğrencilerinin ailelerinin daha dindar oldukları anlaşılmaktadır.

Bu bakımından inançlı ve ibadetlerini yerine getiren ailelerin, çocuklarında yüksek dini bilgi seviyesine sahip bulunanların, dini şüphe bakımından daha düşük olduğunu, bunlarda aileden alınması gereken dini bilgilerin olması, önemli etkilere sebep olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca bu çocuklar dini problemlerini aile büyüklerine açtıkları takdirde, tatmin edici çözümler bulabileceklerinin yüksek bir ihtimal olduğu söylenebilir.

"*Aile içinde ilişkiler*" başlık altındaki boyut, eğitim gördükleri okul türüne göre anlamlı bir fark bulunmaktadır ($F(5-934)= 15.054$, $p<0.05$). Söz konusu boyutta en yüksek puanı

($x=3,1310$) Teknik Lise öğrencileri sahipken, en düşük puanı ise Meslek Lise öğrencilerinin ($x=2,4098$) aldığı görülmektedir. Dolayısıyla “annem-babam bir çok konuda çatışma halindedirler” şeklindeki sorunun okul türü boyutunda Meslek Liseli gençlerin diğerlerine göre aileleri daha sakin ve çatışma olmayan bir ilişki yapısına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan gençlerin anne babaları ile ilişkilerinde ya da anne - babanın birbirleri ile ilişkilerinde daha çok çatışmaların ağırlık kazandığı ailelerden gelen ergenlerde, dini şüphe oranı daha yüksektir. Alınan bu sonuçlara göre, örneklemimiz açısından, ergenlikte dini şüphelerin artmasında, aile büyüklerinin kendi aralarında veya ergen çocuklarıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkabilecek muhtemel çatışmaların veya huzursuzlukların çokluğu gibi sebeplerin önemli etkisinin olduğu söylenbilir.³⁴⁶ Dolayısıyla konuyla ilgili düzenlemiş olduğumuz hipotez de doğrulanmaktadır.

Bu iki boyutlarla ilgili, cinsiyet ve yaş araları değişkenler üzerinde araştırmamıza ele almamızın sebebi, her iki değişkenin boyutlar aralarında anlamlı ilişkiler bulunmadığı içindir. (bkz. Ek Tablo 17).

D. DİNİ ŞÜPHELERİN UYANMASINDA ETKİN OLAN PSİKO-SOSYAL FAKTÖRLER

1. Dini Şüphelerin Kaynaklanmasında Sebep Olan Faktörler

Araştırmamıza katılan gençlerin dini şüphelerinin %71,7 büyük bir oranda olması, kuşkusuz belli faktörlerin sebep olmaları gerekmektedir. Bu başlık altında, gençlerde dini şüphelerin uyanmasına sebep olan hangi psikolojik ve sosyolojik faktörlerin olduklarını ele alacağız.

³⁴⁶ Bahadır, a.g.tz., s.110

Tablo 43. Dini Şüphelerin Uyanmasında Etkin Olan Psiko-Sosyal Faktörler

Dini Şüphelerin uyanmasında etkin olan psiko-sosyal faktörlerin sebepleri	N	%
Aile ortamı	116	17,2%
Sosyal çevrem	182	27,0%
Dini bilgilerimin yetersizliği veya yanlışlığı	198	29,4%
Ders kitaplarında veya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler	44	6,5%
İnsanların dini konularla ilgili dedikoduları	74	11,0%
Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları	54	8,0%
Başka	6	0,9%
Toplam	674	100,0%

Tablo 43'e göre, araştırmamıza katılan gençler, dini şüphe ve tereddütlerine sebep olan faktörlerin başında %29,4 (189 kişi) ile "dini bilgilerimin yetersizliği veya yanlışlığı" diye belirtilmişlerdir. İkinci sırada %27,0 (182 kişi) ile "sosyal çevrem" etkili oldu diyenler gelmektedir.

Dini şüphelerin "aile ortamı" faktörden kaynaklandığını belirtenler %17,2 (116 kişi) bir oranla üçüncü olurken, %11,0 (74 kişi) ile "insanların dini konularla ilgili dedikoduları" dördüncü sırada yer bulduklarını görmekteyiz. Gençleri dini şüpheye itecek olan bir diğer faktör ise "din adamlarının ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları" ise %8,0 (54 kişi) gibi düşük bir orana sahiptir. En alt sırada ise "Ders kitaplarında veya hocaların (öğretmenlerin) açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler" %6,5'lik (44 kişi) bir orandadır. "Başka" seçeneğini işaretleyen az sayıda (6 kişi; %0,9) genç, katıldıkları konferans, seminer gibi etkinliklerde almış oldukları dini bilgilerin, dini şüphelerinin uyanmasında etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 44. Dini Şüphelerin Etkili Olan Faktörlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dini şüphelerinizin uyanmasında en fazla etkili olan faktörler							Toplam
	Aile ortamı	Sosyal çevrem	Dini bilgilerimin yetersizliği ve ya yanlışlığı	Ders kitaplarında ve ya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler	İnsanların dini konularla ilgili dedikoduları	Din adamların ve dindarların yanlış tavrı, açıklama ve davranışları	Başka	
Genel Lise	16 11,4%	33 23,4%	44 31,2%	12 8,5%	12 8,5%	23 16,3%	1 0,7%	141 100,0%
Mesleki Lise	36 35,6%	34 33,7%	12 11,9%	5 4,9%	12 11,9%	2 2,0%	0 0,0%	101 100,0%
Teknik Lise	18 13,1%	47 34,3%	39 28,5%	7 5,1%	19 13,9%	6 4,4%	1 0,7%	137 100,0%
İmam Hatib L.	17 22,4%	18 23,7%	29 38,1%	1 1,3%	11 14,5%	0 0,0%	0 0,0%	76 100,0%
Devlet Üni.Öğr.	13 12,9%	28 27,7%	38 37,6%	8 7,9%	9 8,9%	5 5,0%	0 0,0%	101 100,0%
Özel Üni.Öğr.	16 13,6%	22 18,6%	36 30,5%	11 9,3%	11 9,3%	18 15,3%	4 3,4%	118 100,0%
Toplam	116 17,2%	182 27,0%	198 29,4%	44 6,5%	74 11,0%	54 8,0%	6 0,9%	674 100,0%
	X ² =2.081 SD=35 p<0.05 (p=0.000)							

Tablo 44'te görüldüğü gibi okul türleri ile dini şüphenin uyanmasında etkili olan faktörler arasında istatistik verilere göre, anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, *Kalkandelen'deki gençlerin dini şüphelerinin oluşumu, dini bilgileri ve dini eğitim eksiklerinden kaynaklanmaktadır*, şeklindeki tezimizin ana hipotezini doğrulayan bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Gençlerin eğitim seviyelerine göre, dini şüphelere sebep olan en önemli faktörlerden birisi, Genel lise öğrencilerinde %31,2 (44 kişi) ve İmam Hatip Lise öğrencilerinde %38,1 (29 kişi), ile dini bilgilerin yetersizliği veya yanlışlığıdır. Bu faktör aynı şekilde üniversite öğrencilerinde de başta gelmektedir. Devlet Üniversite öğrencilerinde %37,6 (38 kişi) ve Özel

Üniversite öğrencilerinde %30,5'lik (36 kişi) oranlarla dini bilgilerin yetersizliği veya yanlışlığı dini şüphelerin başlıca kaynağını oluşturmaktadır. Meslek Lise öğrencilerinde, dini şüphelerin kaynaklandığı en önemli sebep %35,6'lık (36 kişi) bir oranla aile ortamıdır. Buna karşılık, sosyal ortamdan en çok etkilendiğini söyleyenler %34,3 (47 kişi) ile en yüksek oranda Teknik Lise öğrencileridir.

Dini şüphelerinizin uyanmasında en fazla etkili olan faktörler cinsiyete bakımından anlamlı bir ilişki bulunduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, erkeklerde %27,3 (87 kişi), kızlarda ise %31,2 (111 kişi) ile dini bilgilerin yetersizliği veya yanlışlığından kaynaklandığını görüyoruz. İkinci sırada ise erkeklerde %25,5 (81 kişi), kızlarda %28,4 (101 kişi) sosyal ortamdan kaynaklanmaktadır. (bkz. Ek Tablo 18).

Aynı zamanda dini şüphelerin etkili olan faktörlerin yaş aralarına göre de anlamlı bir ilişki var olduğunu görmekteyiz. Deneklerimizin yaş aralarına göre dini şüphelere etkili olan faktörlerin neredeyse bütün yaşlarda en yüksek oranı "dini bilgilerimin yetersizliği ve ya yanlışlığı", %29,9 (66 kişi) 14-15 yaş araları, %27,7 (73 kişi) 16-17 yaş araları, %31,1 (23 kişi) 20-21 yaş araları ve %41,6 (5 kişi) 22-23 yaş araları, oysa sadece 18-19 yaş araları en yüksek oranı %31,1 (32 kişi) sosyal çevre etkili olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 19).

Çocuğun ilk eğitimini aldığı bir kurum olmasından dolayı, ailenin eğitimde çok önemli bir yeri vardır. Aile toplumun numunesi ve onu meydana getiren parçalardan en küçüğüdür. Aile, okul öncesi eğitimin her safhasında gerek tutum ve davranışların kazandırılmasında, gerek karakterin şekillenmesinde ve gerekse din eğitiminde en önemli rolü üstlenen kurumdur. Onun bıraktığı eksikliği bir başka müessesenin doldurması da söz konusu değildir.

Aile ortamının, gençleri dini şüpheye itmesi araştırmamızda %17,2'lik (116 kişi) bir oranla yer almaktadır. Bu konuyu biraz açmak gerekirse; gençlerin aile ortamında konuşulan dini konulara hakim olmamaları, aile içinde inanılan eski pagan inanışları, ailede dinle alakalı her türlü konuya ilim sahiplerine sormadan çözüme uğraşımı, genelde dini bilen adamlara sormamaları ailede dindarlık seviyesi gibi unsurların, gençleri dinin temel konularında şüphe ve tereddütlere itecek kadar etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Dolayısıyla, dini konularla ilgisiz olan ailelerde, çocukların dini duygularının gelişmesi, çok erken ve hızlı olmayacaktır. Bu ailelerde yetişen çocukların, sağlıklı bir dini gelişim içerisinde bulunmaları da söz konusu olabilir. Bu dönemde çocuğun dini ve ahlaki bilgilerini sorgulayacağı, bunların tutarsızlıklarını alacağı eğitiminin hiçbir döneminde unutulmamalıdır. Doğumdan bu çağa gelinceye kadara verilen dini eğitimdeki tutarsızlık, yanlışlık ve sapmalar bunları sorgulayacak olan gencin dinden soğumasına hatta inkarına yol açabilecektir. Onun için din eğitimi baştan beri çok tutarlı olarak verilmeli, zamanla konusunda hassasiyet gösterilmelidir.³⁴⁷

Şu noktada dikkat çekilmeli ki, gençlerde görülebilecek dine karşı tavırlar, genelde yetişkinlerin onları eleştirirken dini kullanmalarında ileri gelmektedir. Gençlerin zihinlerinde, yetişkinlerin otoritesi, mutlak itaat isteği ve baskıcı fikirler genellikle hep dine bağlıdır.³⁴⁸

Sosyal ortamı, gençlerin, ailesinden sonra bulunduğu çevrenin dine yaklaşımına göre, dine olumlu veya olumsuz bakar. Sosyal ortamda ergen, dindar insanların yaşadığı, dini değerlere saygı gösterilen bir toplumda yetişen gencin, dini duyguların olumlu yönde geliştiği gözlemlenebilir. Ancak çevrenin baskısı hissedilir bir şekilde ise, ergenlik döneminde genç bu baskıdan rahatsız olabilir. Dönem olarak da bazı kurallara karşı olma eğilimi içerisinde bulunan ergen, çevresinin tutumuna isyan edebilir ve bu isyan, onu bazı değerleri reddetmeye kadar götürebilir. Sosyal çevre, ergenin içinde bulunduğu dönemi göz önünde bulundurup, gencin üzerine fazla gitmezse ve bazı konularda daha ılımlı olursa genç büyük bir çatışma yaşamayacaktır.³⁴⁹

Ergen için bu dönemde arkadaşlarının önemi büyüktür. Arkadaşlar arasında gruplar oluşturulur ve bu grupların kendilerine özgü kuralları vardır. Ergen onu en iyi anlayan kişilerin artık arkadaşları olduğunu düşünmektedir. Sosyal ortamdan, arkadaşlarla dini konuları tartıştığı, dindar olarak bilinen adamların dine aykırı tavırları, yaşadıkları bölgede yetişkinler tarafından söylenen din aleyhine söylentileri, yine yetişkinler tarafından dini emirlerin yerine

³⁴⁷ Abdurahman Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.367; Hasan Çalışkan, **Ailede Çocuk Terbiyesi**, Çelik Yayınları, İstanbul, 2011, s.93

³⁴⁸ Beyza Bilgin- Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1990, s.1991, s.83-84.

³⁴⁹ Dodurgalı, a.g.e., s.369

getirilmemesi vs. konular, gençlerde sosyal ortamdan kaynaklanan ve dini şüpheye yol açacak sorunların en önde gelenleridir.

Gençlerine, dini şüphe ve tereddütlere en çok sebep olan bir diğer nokta ise dini bilgilerin yetersizliği ve ya yanlışlığıdır. Bu, gençleri, okulda din kültürü dersi okutulmadığı için, gençlerde dini bilgilerde eksik/yetersiz kaldığı görülmektedir. Hal böyleyken, gençlerden biri ankete şöyle yazmıştı: "*Ailemin isteğiyle en yakın hoca muallime (öğrencilere din dersleri, Kur'an okumaları öğreten hoca) gönderdiler, orada az da olsa temel dini bilgileri öğrendim. Bu süreç liseye başlamadan önce kadardır. Lise başladıkran sonra artık kimse gitmiyor. Nedeni ise, hocaya gitmek çocuksu bir iştir, bizler artık büyüdük.*"

Dolayısıyla hocaya gitme dönemi olarak nitelendirecek olursak, bu dönem gençlerde lise hayatına başlayana kadar geçerlidir. Kısacası o zamana kadar eğer hocaya gitmediyse, bir daha gitmez, artık büyümüş anlayışı gençleri dini bilgilerden mahrum eder. Bu bakımdan okullarda din dersi ister zorunlu ister seçmeli olarak verilmesi son derecede gerekmektedir. Din kültür derslerinin, okullarda olmamasının son derece önemli bir eksik olduğunu görmekteyiz.

Ergenlerin, bu dönemin psikolojisi gereği, gerçekleri olduğu gibi kabul noktasında yetersiz kalabilmektedirler. Onlar için bir kişi ya iyidir ya da kötüdür. Örnek aldıkları kişiler, aynı zamanda, idealleri ile de ilişkilidirler. Bu sebeple onlarda gördükleri yanlış ya da uygun olmayan davranışlar, o kişilerin temsil ettiği düşünce ve ideallere yansıtılır. İster aile ortamından ister sosyal çevreden olsun, böyle bir durumda, sadece örnek aldığı birey veya çevreyi değil, onun temsil ettiği düşüncenin değeri de ergenin gözünden düşer. Eğer örnek aldığı kişi, bir din adamı ya da dindar birisi ise, bu kişilerin yaptıkları yanlış, dine mal edilir. Bu durum, bazı ergenlerin dinden soğumasına, hatta dini reddetmesine bile sebep olabilir.³⁵⁰

Gençlerde dini şüphelerin oluşumunda bir diğer konu ise okullarda din-bilim çatışmalarıdır. Öğrenciler, okullarda okutulan muhtelif ders kitaplarında, bu derslerin öğretmenlerinin açıklamalarında din ile bağdaşmayan ifadeler, şüphelerine neden göstermiştir. Dolayısıyla öğrencilerden bazıları, dini bilgileri ile birçok ders konuları arasında kararsızlık

³⁵⁰ Şahin, a.g.e. s.33.

içerisinde bocaladıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, camii vaazlarından veya din adamlarının anlatımlarından duanın yağmur getirebileceğini öğrenen gençler, diğer derslerde aslında bu olayın bir takım kozmik nedenlerden ötürü gerçekleştiğini öğrenince, elbette şaşkınlığa ve kararsızlığa düşecektir. Eğer öğretmenleri tatmin edici açıklamalarda bulunmazsa, bu kararsızlıktan derin bir şüphe tecrübesi yaşayabilirler.³⁵¹

Ders kitaplarında veya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler, seçeneğini işaret eden gençlerin durumunu şöyle açıklayabiliriz: Makedonya'da, ergenlerin aldığı eğitim neticesinde öğrendiği bazı teori ve düşünceler, onların dini konularda şüpheyeye düşmelerine sebep olabilmektedir. Bilim, varsayımla üzerine bina edilen faaliyettir. Olayları anlamak ve değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için, gerçeği açıkladığı varsayılan bir takım teoriler ortaya atılır. Teori bilimsel bir gerçek değildir. Ancak, bazı teoriler bir kısım öğretmenler tarafından derslere sanki bilimsel bir gerçekmiş gibi anlatılmaktadır. Bu durum, dini inançlarını çok fazla eleştirmeden yüzeysel olarak kabul eden çocuk ve ergenlerin bir şaşkınlık yaşamalarına, dine şüphe ile yaklaşmalarına sebep olabilmektedir³⁵²

Böylece, "dini şüphelere sebep olan faktörlerden liseli gençlerde ders kitaplarında veya öğretmenlerin açıklamalarında yer alan dini esaslara ters bilgiler, oysa üniversite gençlerinde sosyal çevre ortamı en önemli faktörlerdir" şeklinde düzenlenen hipotezimiz her iki boyutuyla da doğrulanmamıştır.

³⁵¹ Jersild, a.g.e., s.388.

³⁵² Bahadır, a.g.tz.,123, Hökelekli, a.g.e., s.273.

2. Dini Şüphelerin Kapsamı

Bu başlık altında, dini şüphe ve tereddütler, gençlerde ne kadarını kapsadığını ele alınacaktır.

Tablo 45. Gençlerde Dini şüphelerin kapsamı

Sizde uyanan dini şüpheler, ne kadarını kapsamaktadır	N	%
Dinin bütünüyle ilgilidir	117	%17,4
Dinin bir yönü veya bir konusu ile ilgilidir	557	%82,6
Toplam	674	%100,0

Tablo 45'deki veriler dini şüphe ve tereddüt tecrübesi yaşayan gençlerin sayısına göre dağılım yapılarak elde edilmiştir. Dolayısıyla, dini şüphe ve tereddüt yaşamayan gençlere, tablodaki verilerde yer verilmemiştir.

Buna göre 940 gençten 674'ü, dini şüphe ve tereddüt yaşadığına göre bunlardan %17,4'ü (117 kişi) dinin bütünüyle ilgili şüphe ve tereddüt yaşayanlardan oluşmaktadır. Oysa geride kalan ve çoğunluğu oluşturanlar ise %82,6' (557 kişi) oranında dinin bir yönü veya bir konuyla ilgili şüphe duyanlardır.

Tablo 46. Dini Şüphelerin Kapsamı Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dini şüphelerin kapsamı		Toplam
	Dinin bütünüyle ilgilidir	Dinin bir yönü veya bir konusu ile ilgilidir	
Genel Lise	21 14,9%	120 85,1%	175 100,0%
Mesleki Lise	40 39,6%	61 60,4%	122 100,0%
Teknik Lise	17 12,4%	120 87,6%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	8 10,5%	68 89,5%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	16 15,8%	85 84,2%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	15 12,7%	103 87,3%	191 100,0%
Toplam	117 17,4%	557 82,6%	940 100,0%
$X^2=1.456$ $SD=10$ $p<0.05$ ($p=0.000$)			

Tablo 46'daki verilere göre; dini şüphelerin kapsamının okul türlerine göre dağılımının, istatistik verilere göre anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak gençlerin dinin bir yönüyle şüphe duydukları ve bunlardan en yüksek oranı %89,5 (68 kişi) İmam Hatip Lisesi öğrencileri olduğu anlaşılmaktadır. Dinin bütünüyle ilgili en yüksek oranda şüphe yaşayanlar %39,6 (40 kişi) ile Mesleki Lise öğrencileridir.

Genel manada, hem lise öğrencilerinde hem de üniversitelerde, dini şüphelerin kapsamına göre, ergenlerde dini şüphe tecrübesi yaşayanların bu şüphelinin kapsamı büyük ölçüde dinin bir yönü veya bir konusuyla ilgilidir. Bu da göstermektedir ki, ergenlik dönemi şüphelerin tamamına yakını, belirli bir arayışa, tatminkar bir dini inanış oluşturmaya yöneliktir. Dolayısıyla dini şüpheleri bulunanların, dini tutumların netleşmeye başladığı ergenliğin son döneminde tercihlerini daha istikrar ve sağlam bir dini hayat doğrultusunda yapma ihtimalleri çok daha yüksektir.

Dini şüphelerin kapsamı yaş aralarına göre dağılımında istatistik verilere göre anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş araları değişkende, gençlerin tamamı dini şüphelerin kapsamı konusunda dini şüphelerin dinin tamamını kapsadığını belirtmişlerdir. Bu konuda en yüksek oranı %84,8 (224 kişi) 16-17 yaş araları olup, dini şüphelerin bir kısmını veya bir bölümünü kapsadığını belirtenlerin en yüksek oranı %16,7 (2 kişi) 22-23 yaş araları olduğunu belirtmişlerdir. (bkz. Ek Tablo 20).

Dolayısıyla dini şüpheleri tecrübe edenlerin, dini tutumların netleşmeye başladığı ergenliğin son döneminde tercihlerini daha istikrar ve sağlam bir dini hayat doğrultusunda yapma ihtimalleri çok daha yüksektir.

Dini şüphelerin kapsamına göre cinsiyet bakımından da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Erkekler %21,1 (67 kişi) kızlardan %14,1 (50 kişi) dinin tamamıyla ilgili şüphe duyma açısından daha yüksek bir orandadır. Buna karşılık, dinin bir yönü veya bir konusunda şüphe duyanlar kızlarda %85,9 (306 kişi) iken, erkeklerde %78,9 (2251 kişi) ile düşük bir seviyededir.³⁵³ (bkz. Ek Tablo 21).

Örneğimiz içerisinde %17,4 (122 kişi) gibi düşük bir oranda da olsa dinin bütününe yönelik şüpheler yaşayan gençlerin bu durumu nasıl açıklanabilir. Kanaatımızca, dinden uzak bir aile terbiyesinde yaşayan, veya dini inançları kökünden sarsacak kadar dramatik olaylar ve tecrübelerle karşılaşan, veya yanlış bilgi ve ön yargılar nedeniyle bambaşka olayların etkisinde kalan gençlerin böyle bir genel şüpheli tutum geliştirmeleri mümkündür. Fakat okul türü itibarıyla bir diğer nokta ise dikkat edilirse rasyonelleşme yükseldikçe, dinin tamamından şüphe olayı artmaktadır.

³⁵³ Bahadır tarafından yapılan bir araştırmada, ergenlerin %81,6'sı dini bir bölümlü veya bir konusu ile ilgili şüpheleri bulunduğunu, dinin tamamından şüphe edenlerin oranını sadece %7,4 olduğunu tesbit etmesi, bu konudaki araştırmamızı desteklemektedir. (Bkz. Bahadır, a.g.tz., s.137)

3. Dini Şüpheyeye Sebep Olan Konular

Bu başlık altında, dini şüpheyeye tecrübesi yaşayan gençlerin hangi konulardan kafalarının karıştığını anlamaya yönelik verilere yer verilecektir.

Tablo 47. Dini şüpheyeye sebep olan en belirgin konular

Dini şüpheyeye sebep olan konular	N	%
Allah'ın Varlığı, Birliği vb. sıfatları	22	3,2%
Kıyamet, Hesap günü ve Terazi (Mizan) vb. konular	95	14,1%
Cennet ve Cehennem	11	1,6%
Mezhep ve fırka farklılıkları	59	8,8%
Namaz, Oruç, Zekat, Hacc	17	2,5%
Had cezaları (el kesme, taşlama vb.) meseleleri	80	11,9%
Melek, Cin, Şeytan, vb. görünmez varlıklar	130	19,3%
Kitaplara, Peygamberlere iman	19	2,8%
Ölümden sonraki hayata	90	13,4%
Kaza-Kader, Hayır-Şer, vb. konular	85	12,6%
Sevap, günah meselesi	21	3,1%
Evrenin ve insanın yaratılışı	42	6,2%
Başka	3	0,5%
Toplam	674	100,0%

Tablo 47’de yer alan veriler, araştırmaya katılan gençlerden "şüpheyeye ve tereddütleriniz daha çok hangi konularla ilgilidir" şeklindeki soruya cevap verenleri temsil etmektedir. Bu duruma göre, dini şüpheyeye ve tereddütlere en çok sebep olan konuları, en yüksek oranlarına sahip olanlarını sıralayacağız:

1. Melek, Cin, Şeytan, vb. görünmez varlıklarla ilgili , dini şüpheyeye ve tereddütleri olanlar: %19,3 (130 kişi)

2. Kıyamet, Hesap günü ve Terazi (Mizan) vb. konularda şüpheyeye ve tereddütleri bulunanlar: %14,1 (95 kişi).

3. Ölümünden sonraki hayatla ilgili konularda şüphe ve tereddütleri bulunanlar: %13,4 (90 kişi).

4. Kaza-Kader, Hayır-Şer, vb. konular, ile ilgili şüphe ve tereddütleri bulunanlar: %12,6 (85 kişi).

5. Had cezaları (el kesme, taşlama vb.) meseleleri ile ilgili şüphe ve tereddütü olanlar: %11,9 (80 kişi).

6. Mezhep ve Fırka farklılıkları gibi konularla ilgili şüphesi bulunanlar: %8,8 (59 kişi).

7. Evrenin ve insanın yaratılışı meselesi ile ilgili şüphe duyanlar: %6,2 (42 kişi).

8. Allah'ın Varlığı, Birliği vb. sıfatları ile ilgili şüphe duyanlar: %3,2 (22 kişi).

9. Sevap, günah meselesi ile ilgili şüphesi bulunanlar: %3,1 (21 kişi).

10. Kitaplara, Peygamberlere iman ile ilgili şüphe duyanlar: %2,8 (19 kişi).

11. Namaz, Oruç, Zekat, Hacc, gibi ibadet konularında şüphe duyanlar: %2,5 (17 kişi)

12. Cennet ve Cehennemle ilgili konularda şüphesi bulunanlar: %1,6 (11 kişi)

Anket sorusunda "başka" seçeneğini cevaplayan 3 katılımcımız "Tv, radio sosyal ağlar gibi medyada tartışılan dini konular (dedikolduları) şüpheye sebep oldu" gibi ifadeler kullandıklarına rastladık.

Tablo 47'de verilen konuların hemen hepsi hem Batı'da hem de Türkiye'de yapılan araştırmaların tesbitleri ile büyük bir benzerlik görülmektedir.³⁵⁴ İlginç bir tarafı ise, ilk dört (ölüm konusundan hariç) sıralamayı göz önünde tutarsak, dini şüphe ve tereddütlere yol açan konuların büyük bir kısmı dinin inanç boyutu ile ilgili olmaktadır.

³⁵⁴ bkz. Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din**, s.104; Özbaydar, a.g.e., s.15, Jersild, a.g.e., 391; Bahadır, a.g.tz. 141.

Tablo 48. Dini Şüphe Konuları İle Gençlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türleri	Dini şüpheye sebep olan konular													Toplam
	Allah'ın Varlığı, Birliği	Kıyamet, Hesap g., Terazi	Cennet, Cehennem	Mezhep ve fırka	Namaz, Oruç, Zekat, Hacc	Had cezaları	Melek, Cin, Şeytan	Kitaplar, Peyg. iman	Ölümden sonraki hayata	Kaza-Kader, Hayır-Şer	Sevap, günah	Eyrenin, insanın yaratılışı	Başka	
Genel Lise	2 1,4%	25 17,7%	1 0,8%	13 9,2%	2 1,4%	20 14,2%	25 17,7%	5 3,5%	18 12,8	18 12,8	3 2,1%	9 6,4%	0 0,0%	141 100%
Mesleki Lise	1 1,0%	14 13,9%	4 4,0%	5 4,9%	1 1,0%	15 14,8%	17 16,8%	0 0,0%	13 12,9	15 14,8%	4 4,0%	12 11,9%	0 0,0%	101 100%
Teknik Lise	7 5,1%	24 17,5%	2 1,4%	12 8,8%	2 1,5%	19 13,9%	22 16,0%	6 4,4%	18 13,1%	16 11,7%	3 2,2%	6 4,4%	0 0,0%	137 100%
İmam H. Lise	3 3,9%	6 7,9%	2 2,6%	13 17,1%	7 9,2%	8 10,5%	8 10,5%	3 4,0%	10 13,2%	9 11,9%	2 2,6%	5 6,6%	0 0,0%	76 100%
Devlet Üni. Öğr.	5 4,9%	8 7,9%	0 0,0%	9 8,9%	5 4,9%	13 12,9%	22 21,9%	1 1,0%	15 14,8%	11 10,9%	2 2,0%	9 8,9%	1 1,0%	101 100%
Özel Üni. Öğr.	4 3,4%	18 15,3%	2 1,7%	7 5,9%	0 0,0%	5 4,2%	36 30,5%	4 3,4%	16 13,6%	16 13,6%	7 5,9%	1 0,8%	2 1,7%	118 100%
Toplam	22 3,3%	95 14,1%	11 1,6%	59 8,8%	17 2,5%	80 11,7%	130 19,3%	19 2,8%	90 13,4%	85 12,6%	21 3,1%	42 6,3%	3 0,5%	674 100%
$X^2=1,944$ $SD=65$ $p<0,05$ ($p=0,000$)														

Tablo 48'te, dini şüphe konularının gençlerin devam ettikleri okul türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Chi-Square istatistik verilerine göre bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu görmekteyiz. Buna göre, hem Devlet Üniversitesi öğrencileri [%21,9 (22 kişi)] hem de Özel Üniversite öğrencilerinin dini şüpheleri [%30,5 (36 kişi)] önemli ölçüde melek, cin, şeytan gibi görünmez varlıklardan kaynaklanmaktadır.

Aynı konu, Mesleki Lise öğrencileri [%16,8 (17 kişi)] ve Genel Lise öğrencileri [%17,7 (25 kişi)] açısından da ön sırada gelmektedir. Buna karşılık İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin en önemli şüphe konusu [%17,1 (13 kişi)] Mezhep ve fırka farklılığı olarak gözükmektedir. Teknik Lise öğrencileri ise [%17,5 (24 kişi)] bir oranla Kıyamet günü, Hesap günü, Terazi (Mizan) gibi ahiretteki durumlarla ilgili şüphe ve tereddütler yaşamaktadırlar.

Dini şüpheye sebep olan konuların cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğunu görülmektedir. Buna göre, erkeklerde [%20,8 (66 kişi)] hem de kızlarda [%18,0 (64 kişi)] yaklaşık oranlarda melek, cin, şeytan gibi görünmez varlıklar en önde gelen şüphe konusunu oluşturmaktadır. (bkz Ek Tablo 22.)

Dini şüpheye sebep olan konuların, istatistik sonuçlara göre anlamlı bir ilişki yaş araları değişkeninde de bulunmuştur. Buna göre, dini şüpheye sebep olan konuların, gençlerin yaş aralarına göre tamamına yakın (22-23 yaş araları hariç) melek, cin, şeytan gibi görünmez varlıklardan kaynaklandığını dile getirmişler. Bu konuda en yüksek oranı [%33,8 (25 kişi)] 20-21 yaş aralarına ait olduğunu görmekteyiz. (bkz. Ek Tablo 23.)

Bu verilere göre, gençleri, dini şüphe ve tereddütler yaşamaya yol açan en önemli konu Melek, Cin, Şeytan, vb. görünmez varlıklardır. Bunun sebebi, melek, cin, şeytan ve benzeri varlıklar görünmez insanın algı alanı dışında olması dolayısıyla bu gibi konuları kavramakta güçlük çekilmesi fakat aynı zamanda ilgi ve merakın en fazla bu konular üzerinde yoğunlaşması olabilir. Nitekim yapmış olduğumuz mülakatlarda gençler, medyanın “horor” yani korku filmlerine çokça yer vermiş olması ve doğa üstü güçlerin insan hastalıklarının oluşumundaki etkilerinin çok büyük olduğuna dair bir kısım inançların yaygın olmasından söz etmişlerdir.

Dini şüphe ve tereddütler yaşamaya yol açan bir diğer konu olarak ölümden sonra hayat meselesi yer almaktadır. Gençlerin ölüm konusu dini şüphe ve tereddütlere yol açma için birçok sebebi vardır. Gençte, hayata dönük ilgiler ve uzun emeller bir çöşknlük içerisinde varlıklarını hissettirirler. Genel manada, ölümlle şahsi varlığının sona ereceğini ve hayatın zevklerinden mahrum kalacağını düşünmesi, gencin ölüm korkusu ve sıkıntısı ile karşılaşmasına yol açmaktadır. Çeşitli vesilelerle farkına vardığı ölüm olgusunu genç insan, tüm hayallerini, planlarını, gelecek umutlarını tehdit eden bir konumda algılamaya başlar. Nitekim bu tehdit edici algılama biçimi genci kaygıya, ruhsal saplantı ve zorlamalara ve hatta çöküntüye kadar götürebilir.³⁵⁵ Bir başka nokta ise, ölüm ve sonraki hayat, görünmez olaylar (Gayb) çerçevesinde yer aldığı için, gençlerde ayrı bir ilgi ve dikkat çekici olduğu görmekteyiz.

³⁵⁵ Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s.29

Kaza ve Kader İslam'ın iman esasları içerisinde en zor anlaşılan ve anlatılan bir konudur. Özellikle ergenlik çağında olan gençlerin konuyu anlamaları ve kavramaları son derecede zordur. Zorluğuna rağmen bu konu, din eğitimcileri tarafından her seviyedeki çocuk ve gence anlatılmak durumundadır. Kader ve kaza meselesi, çocuk, genç veya yaşlı hemen herkesin kafasını en çok meşgul eden çok çetrefil bir konudur. Bir başka ifade ile inanç esasları içerisinde anlaşılması ve anlatılması en zor olanıdır. Bunun iki sebebi olabilir: birincisi konunun soyutluğu ve delil aranmaksızın kesin inanmayı gerektirmesi, ikincisi de başa gelen ve yaşanan birtakım olayların akıl ve mantık sınırlarını zorlaması ve açıklamasının yapılamamasıdır.³⁵⁶ Kısacası Kaza ve Kader konusu bu sebep ve diğer sebeplerden dolayı gençlere dini şüphe ve tereddüte yol açacak olan en önde gelen konulardan biridir.

Bazı insanlar, başlarına gelen işlerin iyi ve olumlu olanlarına sevinirler. Buna karşılık, sıkıntı veren, arzu etmediği biçimde sonuçlanan işlerden ise şikayetçi olurlar. Bazen de olumsuzlukları alın yazılarının veya kaderlerinin kötülüğüne vererek feleğe kahrederler. Bu gibi işlerden neden sorumlu tutulduklarını anlayamazlar ya da anlamak istemezler. Sonuçta alın yazılarına/kaderlerine lanet ederler. Bazıları “Kaderim bu imiş, ne yapayım?”, “Alın yazımda bu da varmış, elden ne gelir?” derken, bazıları ise inanç zafiyetinden dolayı ve isyan halinde; “Olmaz olsun böyle kader!” “Lanet olsun böyle alın yazısına!” gibi ifadelerle kaderlerine lanet okur ve isyan ederler.

Kader hakkında biraz bilgisi olduğunu zanneden gençler de, “Benim ne yapacağımı Allah önceden nasıl bilip yazıyor? Öyle ise, yaptıklarımın sorumlu olmamam gerekmez mi?” diyorlar. İşte bu ve benzeri soruların her biri, makul bir şekilde cevaplanması ve çözüme kavuşturulması gereken birer problem olarak karşımızda durmaktadır. Şayet gençlerin kafalarında oluşan bu tür soru ve sorunları belli ölçülerde açıklığa kavuşturarak cevaplayabilirsek, onların kader anlayışlarının daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine yardımcı olabiliriz.

Bir diğer çağdaş sorun ise son yıllardaki müslümanlar arasında farklı Mezhep ve Fırka ayrışmalarının olması, bundan Kalkandelen gençleri de nasibini almış vaziyettedirler. Mezhep

³⁵⁶ bkz. Mustafa Öcal, "Kader ve Kaza İnancının Öğretimi", U.Ü.İ.F.D., C.12, S.2, Bursa, 2003, s.32

sorunu, Balkanlar'da olumsuz bir hava oluşturmuştur. Gençler arasında bu sorun dini şüpheye itecek kadar yankı bulmuştur.

Günümüzde, İslam birliğinin gerçekleşmesini önlemek ve müslüman ülkeler arasındaki kopukluğun devam etmesini isteyen güçler, bunun yolunu mezhep ve grup farklılıklarını körüklemekle bulmuşlardır. Hatta bizzat bu ülkelerin teşvik, tertip, plan ve destekleriyle kurulmuş olan yeni mezhepler veya dini tarikat ve gruplar, hala İslam ülkelerindeki varlıklarını devam ettirmekte, müslümanların birlik, bütünlük beraberlik ve huzurunu tehdit etmektedirler.³⁵⁷

Bizdeki müslümanlarda asırlar öncesine dayanan namazı aynı şekil kılma aynı şekil giyim-kuşam tarzı ve benzeri gibi olaylar, son yıllarda yeni fırkalar tarafından ortaya çıkmasıyla birlikte gençler arasından bir şaşırma ve tereddüt oluşturduğunu görmekteyiz. Yetişkin kişiler bunlara karşı çıkmaktadırlar oysa ergenlik döneminde olan gençler bu konuları kavramakta güçlük çekerek dini şüphe ve tereddütlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla çağlar boyunca, iyice pekişen, geleneksel hale gelen bu farklı anlayışların, ortadan kalkması düşünülemez. Bu kültür ortamında yetişen gençler, o kültürün mevcut kalıplarını benimseyerek yetişir. Kısacası, bu tür siyasi-iktisadi-ideolojik mezhep kışkırtıcılığına, gelişmiş veya az gelişmiş bütün ülkelerde olduğu gibi Makedonya'da da rastlanabilmektedir. Konumuzla İle ilgili olan *Makedonya'daki son yıllarda ortaya çıkan dini görüş ve anlayış farklılığı (mezhep, tarikat ve fırkalar farklılıkları) gençlerdeki dini şüphelerin artmasına neden olmuştur* hipotezimiz kısmen doğrulanmış olmaktadır.

³⁵⁷ Hökelekli, **İslam Psikoloji Yazıları**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 213

4. Dini Şüphe Konularinin Ardındaki Nedenler

Bu başlık altında, gençlerde dini şüphe ve tereddüt tecrübesine yol açan konuların ardındaki nedenlerin neler olduğuna dair cevapları ele alınacaktır.

Tablo 49. Dini Şüphe Konuların Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenler

Dini şüphe konuların ardındaki temel psiko-sosyal nedenler	N	%
Bu konularda eksik veya yanlış bilgilerim	250	%37,1
Bu konuları kavramakta güçlük çekmem	114	%16,9
Yaşadığım çevre ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentileri	213	%31,6
Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları	73	%10,8
Bu konuların bana anlamsız ve saçma gelmesi	24	%3,6
Toplam	674	%71,7

Tablo 49'daki verilere göre; gençlerde dini şüphe ve tereddüte sebep olan konunun nedenlerinin birinci sırasında %37,1 (250 kişi) ile, "konuyu eksik ve yanlış bildiğini" belirtenler yer almaktadır. %31,6'lık (213 kişi) bir oranla "yaşadığı çevre ve arkadaşların konuyla ilgili farklı söylentileri" ikinci sırada, gelirken, bu tür "konuları kavramakta güçlük çektiklerini" bildirenlerin ise, %16,9 (114 kişi) ile üçüncü sıraya yerleştikleri görülmektedir.

Gençlerde, din adamlarının ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışlarının da belli bir oranda %10,8 (73 kişi) ile bu konuda rol oynadığını görmekteyiz. %3,6 (24 kişi) gibi az sayıda da olsa, birkısım gençler açısından bazı dini konular anlaşılmaz, saçma ya da anlamsız gözükebilmektedir.

Tablo 50. Dini Şüphe Konularının Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenlerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dini şüphe konularının ardındaki temel psiko-sosyal nedenler					Toplam
	Bu konularda eksik veya yanlış bilgilerim	Bu konuları kavramakta güçlük çekmem	Yaşadığım çevre ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentileri	Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları	Bu konuların bana anlamsız ve saçma gelmesi	
Genel Lise	48 34,1%	32 22,7%	45 31,9%	13 9,2%	3 2,1%	141 100,0%
Mesleki Lise	41 40,6%	15 14,9%	36 35,6%	4 4,0%	5 4,9%	101 100,0%
Teknik Lise	39 28,5%	24 17,5%	45 32,8%	20 14,6%	9 6,6%	137 100,0%
İmam Hatib Lisesi	28 36,9%	9 11,8%	31 40,8%	7 9,2%	1 1,3%	76 100,0%
Devlet Üni.Öğr.	46 45,5%	17 16,8%	21 20,8%	13 12,9%	4 4,0%	101 100,0%
Özel Üni.Öğr.	48 40,7%	17 14,4%	35 29,7%	16 13,5%	2 1,7%	118 100,0%
Toplam	250 37,1%	114 16,9%	213 31,6%	73 10,8%	24 3,6%	674 100,0%
$X^2=1.313$ SD=15 p<0.05 (p=0.000)						

Tablo 50'deki veriler; eğitim türü ve seviyelerinin gençlerde dini şüpheyle konu olan nedenler üzerinde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Buna göre, İmam Hatib Lisesi [%40,8 (31 kişi)] ve Teknik Lise öğrencileri [%32,8 (45 kişi)] açısından "yaşanılan çevre" ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentileri" dini şüpheyi besleyen önemli bir kaynak durumundadır. Mesleki Lise öğrencileri [%40,6 (41 kişi)] ve Genel Lise öğrencileri [%34,1 (48 kişi)], ile hem Devlet Üniversitesi [%45,5 (46 kişi)] hem de Özel Üniversite öğrencilerinin [%40,7 (48 kişi)] dini şüphelerinde "eksik veya yanlış bilgiler" in önemli rol oynadığını görmekteyiz.

Dini şüphe konularının ardındaki temel psiko-sosyal nedenleri, cinsiyet bakımından anlamlı bir ilişki bulunmazken, yaş araları açısından anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre,

bütün yaş aralarında gençler dini şüphe konularının ardındaki temel psiko-sosyal nedeni "bu konularda eksik veya yanlış bilgilerim" olduğunu savunmuşlardır. (bkz. Ek Tablo 24)

Gençlerden dini konularda bilgi sahip olmayan, veya duyarsız bir aile yapısı veya ortamda yetişenlerin, dinin soyut konularını kavramakta güçlük çekmeleri normal karşılanmalıdır. Fakat genel manada görülen %37,1 bir oranla gençlerde dini bilgisizlik veya eksik bilgi olmasını tek sebebi, okullarda din kültürü derslerinin okutulmamasıdır. Devlet tarafından bu yanlış ve gereksiz yasak, gençleri dine karşı bilgisiz bıraktığını yapmış olduğumuz mülakatlarda görmekteyiz.

Sebeplerden bir diğeri, aynı konuda farklı izah tarzları geliştirmiş ergenlerin(%31,6) bir araya gelmesi ve tartışması tarafların hangisinin doğru söylediği konusunu gündeme getireceğinden, konu ile ilgili şüphelerin ortaya çıkması çok doğaldır. Konuları kavramakta güçlük çekmenin %16,9'lik bir orana ulaşmasının en önemli sebebinin de yine dini bilgi yetersizliğinden kaynakladığını düşünüyoruz. Fakat bazı durumlarda, gençlerin kendi algı kapasiteleri doğrultusunda belli kavramlarla ilgili değişik izah tarzlarının bu kavramları kavramakta güçlük çekmelerine yol açabildiği bilinmektedir.

Dini bilgileri olmayan veya dine duyarsız bir ortamda yetişen ergenlerin, soyut dini kavramlar hakkında yeterli ve sağlıklı bir düşünce geliştirmeleri uzak bir ihtimaldir. Ergenlerin çoğu, henüz soyut düşüncenin başladığı yaşlara gelmeden bu tür konularla karşılaşmakta, bunları bilgi kapasiteleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla gençlerde, zihni yapılar gereği, gerçeklerden uzak bir takım neticelere ulaşmaları tabiidir. Camii hocalarından veya çevreden gördükleri bu tür inanç konularının nasıl anlaşılması gerektiği çoğunlukla açıklanmadığı için ergenler, önceki bilgileri esas alarak dini değerler hakkında yanlış kanaatlere ulaşabilmektedirler.³⁵⁸

“Bu konuları kavramakta güçlük çekmem” seçeneğini şöyle açıklayabiliriz: İslam dininde gayb denilen, metafizik, tabiatüstü gibi konular vardır. Örneğin, Allah'ın Varlığı, cin, melek, şeytan, kadar, hayır-şer, ruh, vb konuları anlaşılması zor olan konulardır. Gençlerin bu konuları kavramakta güçlük çekmesi normal ve çok doğaldır. Bu durumda gençler, algı

³⁵⁸ Bahadır, a.g.tz., s.146.

kapasiteleri doğrultusunda bu konularla ilgili değişik izah tarzları geliştirerek kendilerine göre mantiki sonuçlara ulaşmaktadırlar. Aynı tarzda, yaşadıkları çevre ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentilerinden gençlerin etkilenip kafalarının karıştığını da anlamaktayız.

5. Dini Şüphelere Karşı Tercih Edilen Çözüm Yolları ve Elde Edilen Sonuçlar

Bu başlık altından, gençlerin dini şüphelerden kurtulmak için hangi yöntemlere başvurduklarına dair açıklamalarına yer verilecektir.

Tablo 511. Dini Şüphelere Karşı Çözüm Yolları

Dini Şüphelerle ilgili çözüm yolları	N	%
Bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim/dileyeceğim	329	48,8%
Bu konu/lar ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım/çalışacağım.	205	30,4%
Bu konuda bilgisine güvendiğim herkese açılmaya çalıştım/çalışacağım.	108	16,0%
Kendimi şans oyunlarına veya eğlenceye vermek suretiyle bunları unutmaya çalıştım/çalışacağım	15	2,2%
Dini şüphelerden kurtulmak için dini ibadetlerini yapmadım/yapmayaçağım	8	1,2%
Dini şüphelerden kurtulmak için hiçbir çaba göstermedim/göstermeyeceğim	9	1,4%
Toplam	674	100,0%

Gençlerden dini şüphe ve tereddüt yaşayanların, bunlardan kurtulmak için hangi yollara başvurduklarını Tablo 51'de görmekteyiz. Buna göre, %48,8 (329 kişi) ile en yüksek oranda "bütün benliğimle Allah'a sığınarak, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için O'ndan af dileyeceğim" seçeneğini işaretleyenler yer almaktadır. Bulgulara göre ikinci sırada %30,4 (205 kişi) ile, "Bu konularla ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalışacağım" seçeneğini işaretleyenler gelmektedir. "Dini konularda bilgisine ve samimiyetine güvendikleri şahıslara açılarak, onların gösterdiği çözüm yollarından faydalanarak" dini şüphelerden kurtulacağım diyenlerin oranı ise %16,0 (108 kişi) ile üçüncü sırada gelmektedir.

Dini şüphelerden kurtulmak için çaba sarfetmektense, "bunlardan uzaklaşmak amacıyla eğlenceye veya şüpheleri unutturacak türden başka konularla ilgilenmeye" yönelenlerin oranı çok düşüktür [%2,2 (15 kişi)]. Aynı şekilde, Dini şüphelerden kendimi alıkoymak için "hiçbir çaba göstermeden ve konuya hiçbir ilgi göstermeden hayatıma devam edeceğim" diyenlerin oranı da [(%1,2 (8 kişi))] oldukça düşük düzeydedir. Son olarak dini şüphelerden kurtulmak için "dini ibadetlerimi yapmayacağım" seçeneğini işaretleyenlerin de [%1,4 (9 kişi)] sıralamanın en altlarında yer aldığı görülmektedir.

Gençlerden çoğunun, dini şüphelerden kurtulmak için Allah'a sığınmaları, dini durumlarını korumak için özel bir çaba sarfetme eğilimi taşımaları, onlardaki dini ilgi ve duyarlılığın güçlülüğüne işaret etmektedir.

Daha önce yapılan araştırmalarda da benzer sonuçların ortaya çıktığını görebiliriz.³⁵⁹ Bu sonuçlar ışığında, konuyla ilgili bu yönde düzenlemiş olduğumuz hipotezimizin de doğrulanmış olduğunu söyleyebiliriz.

³⁵⁹ Bahadır a.g.tz. s.150

Tablo 522. Dini Şüphelere Karşı Çözüm Yolları Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dini Şüphelerle ilgili çözüm yolları						Toplam
	Bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim	Bu konu ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım	Bu konuda bilgisine güvendiğim herkese açılmaya çalıştım	Kendimi şans oyunlarına veya eğlenceye vermek suretiyle bunları unutmaya çalıştım	Dini şüphelerden kurtulmak için dini ibadetlerini yapmadım	Dini şüphelerden kurtulmak için hiçbir çaba göstermedim	
Genel Lise	51 36,2%	52 36,9%	33 23,4%	2 1,4	1 0,7%	2 1,4	141 100,0%
Mesleki Lise	63 62,3%	15 14,8%	13 12,9%	4 4,0%	2 2,0%	4 4,0%	101 100,0%
Teknik Lise	78 56,9%	35 25,6%	16 11,7%	5 3,6%	2 1,5%	1 0,7%	137 100,0%
İmam Hatib L.	40 52,6%	25 32,9%	11 14,5%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	76 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	41 40,6%	34 33,6%	21 20,8%	3 3,0%	1 1,0%	1 1,0%	101 100,0%
Özel Üni. Öğr.	56 47,5%	44 37,3%	14 11,9%	1 0,8%	2 1,7%	1 0,8%	118 100,0%
Toplam	329 48,8%	205 30,4%	108 16,0%	15 2,2%	8 1,2%	9 1,4%	674 100,0%
X ² =1.524 SD=30 p<0.05 (p=0.000)							

Tablo 52'ye göre, dini şüphelerden kurtulmak için başvurulan çözüm yollarına, gençlerin devam ettikleri okul türlerinin anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Buna göre, öğrencilerin dini şüphelerden kurtulmak için başvurulan çözüm yollarına göre, Genel Lise öğrenciler hariç [%36,9 (52 kişi) "Bu konu/lar ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım/çalışacağım"] bütün öğrenciler "bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim/dileyeceğim" başvurdukları en çok çözüm olarak görmekteyiz. Bu seçenekte en yüksek oranı %62,3 (63 kişi) Meslek Lise öğrencileri olduğunu görmekteyiz.

Dini şüphelerden kurtulmak için başvuru çözümlerine cinsiyet açısından anlamlı bir ilişki bulunmazken yaş aralarına göre değişimde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre gençlerin 22-23 yaş araları hariç [%58,3 (7 kişi) "Bu konu/lar ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım/çalışacağım"] gençlerin tamamı "bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim/dileyeceğim" başvurdukları en yoğun çözümler olarak görmektedir. (bkz. Ek Tablo 25).

Gençlerin önemli bir bölümünün dini şüphelerden kurtulmak için Allah'a sığınmalarını şu şekilde açıklayabiliriz: Gençler, bu tür şüphelerle inançlarına zarar geldiği ya da inançlarını kaybetme durumunda olduklarını düşünebilirler. Kendilerini dinden uzaklaşmış ya da günaha düşmüş hissedebilirler. Gerçekten de, bir çok genç şüpheyi günah olarak algılamaktadır. Bu sorunlardan kendilerini arındırmak için Allah'a yönelmeleri, O'dan af dilemeleri, bu yolun en kolay, en hızlı, en güvenilir çözüm yolu olarak kabul edilebilir. Toplum tarafından da günah olarak nitelendirilen şeyleri gençler yaptığında, yaşadıkları içsel çatışmanın doğurduğu huzursuzluğu, her şeye vakıf olan Allah'a açarak ve O'nun yardımına başvurarak en kolayından aşabileceğine, dua ve yakarmanın rahatlatıcı olacağına inanmaktadırlar. Çünkü gencin, dua yoluyla çözüm talebinde bulunma eylemi, ergen için en kolay ve en kestirme yoldur.

Dolayısıyla gençlerin Allah'a yönelmelerinin en etkili faktörü duadır. Duanın psikolojik açıdan başa çıkma sürecine olan katkılarına bakıldığında anlam, denetim, manevî rahatlık ve yakınlık, yaşam dönüşümü ve kendini gerçekleştirme gibi özellik ve fonksiyonlarının ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Dua, üstesinden gelmek istediğimiz problemlerin temelini oluşturan sebepleri anlamak üzere başvurduğumuz rahatlatıcı bir unsurdur. Bu bakımdan dua sadece dini şüphelerden değil bir sürü sorunlardan kurtulmak için yapılan bir eylemdir. Duadan büyük ölçüde fayda gördüklerini ortaya koyan çok sayıda araştırma da bulunmaktadır.³⁶⁰

Dini şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için konuyla ilgili dini kitap kaset, CD, dergi vb yayınlardan faydalanmaya çalışangencilerin de bir hayli yüksek oranda olduğunu

³⁶⁰ Ahmet Albayrak, **Gençlerde Dua Psikolojisi**, Düşünce Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2013, s.79; Paul E. Johnson, **Psychology of Religion**, Abingdon Press, New York, 1959, s. 237-246.

görebiliriz. Kalkandelen’de iki üniversitenin bulunmasının, gençlerin son yıllarda okuma seviyesinin artmasında önemli ölçüde katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla gençlerin dini şüphelerinden kurtulmak için kitap, kaset, vb. araçlara başvurmaları, onların entellektüel seviyelerinin gelişimi ile yakından alakalıdır. Yapmış olduğumuz mülakatlarda gençlerin, sosyal medya ağlarından yararlanarak farklı hocalardan ders, vaaz dinleyerek, tavsiye kitap dergi alarak bu gibi sorunlardan kurtulmasında faydalı olduğunu gördük. (bkz. Ek Tablo 26).

Gençlerin dini şüphelere çözüm bulmak için başvurduğu bir başka yol ise konuyla ilgili bilgisine ve samimi olduğuna inandığı şahıslara açılmaya çalışma olduğu görülmektedir. Genç, okullarda dini kültür dersleri okumadığı için, bu tür sorunları kendi insiyatifiyle bilgisine ve samimiyetine güvendiği din adamlarına başvurarak çözmeye yönelmektedir. Mülakatlarda hangi şahıslara başvurduklarını sordüğümüzde aldığımız cevaplar daha çok şu hususlarda yoğunlaşmaktadır: Yaşadığı köyün veya en yakın camii imamı; akrabalarından varsa dini ilimler tahsil eden hocalar; sosyal medyada en beğindiği hocalardan alınan bilgi ve nasihatlar.

“Kendimi şans oyunlarına veya eğlenceye vermek suretiyle bunları unutmaya çalışacağım” diyen gençlerin, dine karşı reddedici tutumlar geliştirmiş bulunan gençlerden olduğunu tespit ettik. Aslında dini şüphelerden kurtulmaktan ziyade genellikle bu tür yönelişleri problemleri çözmeden kaçma, reddetme, pes etme gibi bir davranışa yönelindiği söylenebilir. Fakat bu tür gençlerin az sayıda olduğunu görebiliriz.

“Dini şüphelerden kurtulmak için dini ibadetleri yapmayacağım” seçeneğinin verilmesi, dinden uzaklaşarak belki dini şüphelerden kurtulacağını savunanların olabileceği düşüncesi idi. Nitekim %1,1 gibi çok düşük bir oranda da olsa bu seçeneği işaretleyen olduğunu tespit ettik. Dini şüphelerden kurtulmak için hiçbir çaba göstermediğini belirtenlerin oranı da çok düşük seviyede kendisini göstermektedir.

Tablo 533. Dini Şüphelerden Çözüm Arayışlarında Ulaşılan Sonuçlar

Dini şüphelerden çözüm arayışların sonuçlardan sonra ne hissettiniz?	N	%
Şüphelerim daha artarak başka konulara sıçradı	125	%18,5
Elde ettiğim bilgiler, beni, yeterince tatmin etti	175	%26,0
Arayışlarım, bana dinimi daha iyi tanıma, sarılma ve anlama imkan oldu sundu	313	%46,4
Din ile ilgili her şeye sırtımı çevirdim	61	%9,1
Toplam	674	%100,0

Tablo 53'e göre, araştırmaya katılan gençlerin, dini şüphe ve tereddütler tecrübe ettikten sonra bunların çözümü arayışlarının sonuçlarında %46,4 (313 kişi) ile en yüksek bir oranla, arayışların ardından dini daha iyi tanıma, anlama ve sarılma yönünde bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma sonucunda elde ettikleri bilgilerin , kendilerini yeterince tatmin ettiklerini belirtenler %26,0 (175 kişi) ile ikinci sırada yer almışlardır.

Şüphe ve tereddütlerinin artarak daha başka konulara da sıçradığını bildirenler ise, %18,5'lik (125 kişi) bir oranla üçüncü sırada gelmektedir. En alt sırada ise, dini şüphelerden kurtulmak için başvurdukları çözüm arayışlarından olumlu yönde bir sonuca ulaşamadıklarını, aksine dinden iyice soğuduklarını belirtenler %9,1'lik (61 kişi) bir oranla yer almaktadır.

Tablo 544. Dini Şüphelerden Kurtulmak İçin Çözüm Arayışları Ve Sonuçlarının Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Şüpheleriniz konusundaki çözüm arayışlarınızın neticesi ne oldu?				Toplam
	Şüphelerim daha çok artarak başka konulara sıçradı	Elde ettiğim bilgiler, beni, yeterince tatmin etti	Arayışlarım, bana dinimi daha iyi tanıma, sarılma ve anlama imkan oldu sundu	Din ile ilgili her şeye sırtımı çevirdim	
Genel Lise	21 14,9%	35 24,8%	73 51,8%	12 8,5%	141 100,0%
Mesleki Lise	25 24,8%	20 19,8%	50 49,5%	6 5,9%	101 100,0%
Teknik Lise	37 27,0%	26 19,0%	59 43,1%	15 10,9%	137 100,0%
İmam Hatib Lisesi	11 14,5%	23 30,3%	38 50,0%	4 5,3%	76 100,0%
Devlet Üniversite Öğrencisi	13 12,9%	32 31,7%	42 41,6%	14 13,9%	101 100,0%
Özel Üniversite Öğrencisi	18 15,3%	39 33,1%	51 43,2%	10 8,5%	118 100,0%
Toplam	125 18,5%	175 26,0%	313 46,4%	61 9,1%	674 100,0%
$X^2=27,630$ $SD=15$ $p<0.05$ ($p=0.024$)					

Tablo 54'deki verilere göre, okul türü ve eğitim seviyesinin, dini şüphelere çözüm arayışlarının ardından elde edilen neticelerde etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Buna göre gençlerin büyük bir bölümünün yaşadığı dini şüpheler ve bunları aşma yönündeki çabalar, çoğunluğu itibariyle onların dini daha iyi anlama ve yaşamalarında olumlu bir etki kaynağıdır. Fakat dikkat çekici bir nokta din ile ilgili her şeye sırt çeviren Teknik Lise öğrencilerinin diğer gençlere göre daha yüksek oranda [%10,9 (15 kişi)] olmasıdır. Üniversite düzeyinde ise, Devlet Üniversitesi öğrencileri arasında dinden uzaklaşanların oranı %13.9 ile en yüksek orandadır. Cinsiyet ile yaş araları değişkenlerde anlamlı bir ilişki bulunmadığı için incelemelere alınmamıştır.

Dini şüpheleri gidermek adına ve onlardan aldıkları neticelere bakıldığında, gençler, en yüksek oranı, dini şüphelerin sayesinde dini daha iyi tanıma fırsatı bulunduğu, dinin mükemmeliğini, kucaklayıcılığını, bağışlayıcılığını görerek, daha rahat ve huzurlu bir dine sarıldığı görülmektedir. Kısacası, gençlerin, dini şüphelerden kurtulmak için çoğunun Allah'a sığındıklarını (%48,8), O'ndan af ve yardım dilemeleri bunu bir çare olarak görmeleri ile örtüşmektedir.

Bir başka netice ise, dine karşı bir tatminlik ve o çalkantılı dönemden sakinleştiği döneme geçmesinde dini bilgilerine güvendiği şahıslara müracat etmesinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Şüphe ettiği konularla ilgili vaaz, kitap, yazı, CD, vb araçlarla giderdikleri de bilinmektedir.

Fakat bir grup gençlerin, dini şüphelerden kurtulmak adına gösterdikleri çabaların sonucu dini şüphelerin başka konulara da sıçradığını belirtmişlerdir. Bu durumun sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi, gençlerin çoğunun dini şüphelerden kurtulmak için Allah'a sığınmalarında muhtemelen Allah'a yapmış oldukları duaların mutlaka kabul olacağına ve şüphelerinin ortadan kalkacağına inanmış oluşlarıdır. Fakat bu gruptaki gençler isteklerinin yerine gelmediğini görünce hayal kırıklığına uğramış olabilir ve böylece şüphelerinde azalma olmadığı gibi, aksine başka konulara karşı da şüphe geliştirmiş olabilirler.³⁶¹

Dini şüphelerden kurtulmak için çaba sarf etmeyenlerin, dolayısıyla dinden iyice uzaklaştığını belirtenler az olmakla beraber, bu öğrencilerin tamamı dini şüphelerden kurtulmak için çözüm yolu olarak eğlence, zevk, sefahati tercih edenlerden oluşmaktadır. Bu neticeden, dini şüphelerden kurtulmak için eğlence ve sefahate kaçmaya çalışanların genellikle dine karşı sempati duymayan dinle ilgili birçok konuda tamamında iletişim kurmayan gençler olduğu sonucuna varabiliriz.

³⁶¹ Starbuck, a.g.e., s.256, Bahadır, a.g.m., s.361.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde yaşayan gençlerin, dini şüphelerle ilgili elde edilen bulguları özetlenerek sonuçlara dayalı önerilere yer verilecektir.

Ergenlik dönemi dini gelişiminde temel problemlerden birisi olan dini şüphe ve tereddütler, bu araştırmada farklı boyutlarda ele alınmıştır. Dini şüphelerin, dini hayatın hemen her yönüne çok önemli etkilerde bulunduğu gerçeği, bulgularımız arasında zikredilmektedir. Genel manada, dini şüphe olayı, belirsizliklerin ve duygusal gerginliklerin hüküm sürdüğü, karmaşık bir süreçten ibarettir.

Çalışmamızda, yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi değişkenler üzerinde analizler yapılmış, önemli farklılıklar görülmüştür. Dini şüphelerin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışlarda son derece belirleyici etkilerde bulunduğu açığa çıkmıştır.

Gerek Allah inancı ile ilgili bulgular ve gerekse diğer dini esaslarla ilgili bulgular dikkate alındığında, ergenlerde Allah ve din inancının %95,3'ü (896 kişi) çok yüksek seviyede Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inandıklarını ve bu konuda delile ihtiyaç duymadıklarını bildirmişlerdir. Daha önceki araştırmaların sonuçlarına paralel olarak araştırmamız da göstermiştir ki, ergenlerde Allah'a inanma ve sığınma ihtiyacı oldukça güçlüdür. (Tablo 19).

Araştırmamıza katılan gençlerin okul türlerine göre çok büyük bir oranla Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inananlardan oluştuğu görülmektedir. Üniversite türü bakımından en yüksek oran %98,4 (188 kişi) ile birinci sırada iken Lise okul türüne bakıldığında Genel Lise öğrencileri %96,6 (169 kişi) ile önde olduğunu görülmektedir. (bkz. Ek Tablo 1).

Kalkandelen'li gençlerin, dini suçluluk ve günahkarlık duyguları, yapılan diğer araştırmalara kıyasla daha alt seviyelerde olduğunu görebiliriz. (Ek Tablo 5). Bu duyguların temelinde dini ve sosyal sorumluluk ile cinsel duyguların güçlü bir motif olarak rol aldığını da söylebiliriz. Kendilerini suçlu ve günahkar hissetme konusunda kesinlikle katılanların ile katılanların beraberinde en yüksek oranı %63,1 (77 kişi) Meslek Lise öğrencilerine aittir.

Fakat bunun tam tersine, suçluluk ve günahkarlık anket sorusunda katılmayanların ile kesinlikle katılmayanların beraberinde en yüksek oranı %49,1 (56 kişi) İmam Hatip Lise öğrencileri olduğu görmekteyiz. (bkz. Ek Tablo 7)

Araştırmamıza katılan gençlerin dini şüphe oranı %71,7 olarak tespit edilmiştir. Görülüyor ki, ergenlerde dini şüphe oranı küçümsenmeyecek aksine ciddiye alınması gereken boyuttadır. (Tablo 31)

Araştırmaya katılan gençlerin eğitim seviyelerine göre dini şüpheyi tecrübe edenlerden en yüksek oranı %94,5 (137 kişi) Teknik Lise öğrencileri zirvede iken ikinci sırada %82,8 (101 kişi) Meslek Lise öğrencileri yer bulduğunu görmekteyiz. Akabinde Genel Lise öğrencileri %80,6 (141 kişi) üçüncü sırada yer bulurken lise eğitimde dini şüphelerin en az yaşadıklarını belirtenlerin %66,7 (76 kişi) İmam Hatip Lise öğrencileri olduklarını görmekteyiz. Üniversite bakımından ise Özel Üniversite öğrencileri %61,8 (118 kişi) Devlet Üniversite öğrencilerden %52,3 (101 kişi) daha şüpheli olduğunu görmekteyiz. (Tablo 32).

Cinsiyet ile dini şüphe arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat bu anlamlılık, daha önce yapılan araştırmalar gözönünde bulundurularak erkeklerde dini şüphe oranının daha yüksek olacağı yönünde varsayılmıştır. Erkeklerin %69,7'lik (318 kişi) bir oran olduğunu, oysa kızlarda (daha önce yapılan araştırmaların aksine), erkeklerden biraz daha yüksek olarak %73,6'lık (356 kişi) bir oranla dini şüphe ve tereddütler yaşandığı anlaşılmaktadır. (Tablo 33).

Kızlarda şüphelerin daha erken başlaması: birincisi biyolojik ve fizyolojik gelişmeler, ikincisi ise dini ilgiler olmakla üzere, iki önemli etkene bağlanabilir. Birincil cinsiyet özelliklerinin erken yaşlarda ortaya çıkmasıyla kızlarda duygusal gerginlikler çok daha önce ortaya çıkmaktadırlar.

Bu gerginlikler gittikçe yoğunlaşan onları, başta anne-babaya, daha sonra dinin de içinde bulunduğu hemen tüm otoritelere karşı isyana sürükleyebilir. Araştırmalara göre, dini ilgi kızlarda daha erken başlamaktadır. Dini ilgi, belirli ölçüde araştırma ve inceleme arzusunu gündeme getireceğinden, kızların dini sorunlarla daha erken karşılaşmaları kuvvetle muhtemeldir.

Araştırmamıza katılan gençlerimize dini şüphelerinin ne zaman başladığını sorduğumuzda %48,8 (343 kişi) gibi en yüksek oranla 11-12 yaşlarda başladığını belirtmişlerdir. 13-14 yaşlarda şeklinde belirtenlerin oranı %24,2'dir (170 kişi). Tablo verilerine göre dini şüphelerin yaşla birlikte giderek daha azaldığı görülmektedir. Nitekim 15-16 yaşlarında %13,5 (95 kişi) bir oranda yaşanan dini şüphelerin, ergenlerin sonlarına doğru 17-18 yaşlarında %7,8'e (55 kişi) 19-20 yaşlarında ise %5,7'ye (40 kişi) kadar gerilediği görülmektedir. (Tablo 35).

Aileleri dini bilgi veya aile içinde ilişkiler bakımından zayıf ve ya ilgisiz olan gençlerin, dini şüphe oranının daha yüksek olacağı belirlenmiştir. Fakat, aile büyüklerinin dindar oluşları, ergenlerde dini şüphelerin uyanmasını tek başına engelleyememektedir. (Tablo 42). Kısacası gençlerin anne babaları ile ilişkilerinde ya da anne - babanın birbirleri ile ilişkilerinde daha çok çatışmaların ağırlık kazandığı ailelerden gelen ergenlerde, dini şüphe oranı daha yüksektir.

Alınan bu sonuçlara göre, örneklemimiz açısından, ergenlikte dini şüphelerin artmasında, aile büyüklerinin kendi aralarında veya ergen çocuklarıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkabilecek muhtemel çatışmaların veya huzursuzlukların çokluğu gibi sebeplerin önemli etkisinin olduğu söylenbilir. Dolayısıyla konuyla ilgili düzenlemiş olduğumuz hipotez de doğrulanmaktadır.

Din eğitim ve öğretim sırasında aileden veya hocasından korku, baskı, şiddet gibi maddi ve manevi cezaların ağırlıkta olduğu metodlara maruz kalan gençlerde dini şüpheler daha fazla yaşanmaktadır[(%53,3)]. Hoşgörü, ikna, sevgi yöntemiyle din ile ilişki kuran gençlerde dini şüphe tecrübesinin daha düşük oranlarda (%37,2) yaşanmış olması, din eğitimi-öğretiminde uygulanan yöntemin önemini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla bir konuyu öğretilmede uygulanan yanlış metodların ferdi sözkonusu konuya karşı reaksiyona yöneltebileceği tabiidir. Bu anlamda baskıya maruz kalan ergenlerin dine karşı şüpheli bir tutum geliştirdikleri söylenebilir. (Tablo 39).

Ergenlerde bilinçli olarak dini şüphelerin ortaya çıkması somut düşünme yeteneğinin, yerini soyut düşünceye bırakmasından sonra ortaya çıkmaktadır. Bu da, genel kanaate göre 12-14 yaşlardan sonra gerçekleşir.

Araştırmalara göre dini şüphelerin uyanmasında en önemli faktörlerin başında zihinsel gelişmeler yer almaktadır. Soyut düşünme yeteneğinin gelişmesi ile ergenler, kendilerini kuşattığı halde daha önce üzerinde düşünme gereği duymadıkları dış olaylara bilinçli olarak yönelmeye başlarlar.

Karşılaştıkları çeşitli hayat tarzları, öğrendikleri farklı felsefi görüşler, ergenlerde dikkat ve ilgileri kendi düşüncelerine yöneltir. Bu aşamada onlar, tüm inanç ve kabullerini sorgulamaya başlarlar ve ya diğer inanç fikirleri ile kendi inanç fikirleri arasında kıyaslamalarda bulunurlar.

Dolayısıyla bu eğilimler, iki taraftan hangisinin gerçek olduğu konusunda bir takım kuşkuları ister istemez ortaya çıkar. Bu sebeplerin dışından dini bilgi yetersizliği, ders kitapları ile öğretmen ve bilim adamlarının dine ters açıklamaları gibi başka birçok faktörün de dini şüphelerin yanmasında önemli etkilere sahip olduğu görülmüştür. (Tablo 43).

Araştırmamıza katılan gençler, dini şüphe ve tereddütlerine sebep olan faktörlerin başında %29,4 (189 kişi) ile "dini bilgilerimin yetersizliği veya yanlışlığı" diye çoğunluğunu dini eğitim ve öğretim görmeyen gençlerin temsil ettikleri bir grupta görülmektedir. Bu neticeden aile büyüklerinin çocuklarına Makedonya Cumhuriyeti şartlarında gerekli dini eğitimi kazandırmada kayıtsız kalmalarının etkisi büyük olsa gerektir.

Günümüz modern toplumunda anne-babanın, çocuklarının geleceğini daha çok maddi açıdan düşündükleri ve çocuklarına bu doğrultuda yol gösterdikleri açık bir gerçektir. Aynı zamanda, *Makedonya'daki gençlerin dini şüphelerinin oluşumu, dini bilgileri ve dini eğitim eksiklerinden kaynaklanmaktadır*, şeklindeki tezimizin ana hipotezini doğrulayan bir sonuç ortaya çıkmaktadır. (Tablo 44)

Gençler okulda okuduğu kitaplarda ya da öğretmen ve bilim adamlarının açıklamalarında dini kabullerine uymayan farklı bilgilerle karşılaştığında, dinin savunduğu bilgiler ile ilmin savundukları arasında çatışmaya düşer.

Dolayısıyla bu çatışmadan ergenlerin dinin verilerinden daha fazla şüpheye düştüklerini görmekteyiz. Aynı şekilde, din adamları veya dindar olarak bilinen şahısların dinin ruhuna aykırı söz ve davranışlarda bulunmaları, ergenlik dönemi dini şüphelerinde en önemli kaynaklardandır. (Tablo 43).

Normal şartlarda her birey dinin mükemmelliğini din adamları ve dindarlarda da görmek ister. Hele gençlerin bu konuda daha sıcak davrandığını gözönümüze bulundurursak, din ile dindarları özdeşleştirme eğilimlerinden dolayı, onlarda gördükleri eksiklikleri dine transfer etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Ergenlerin gözünde din aynı zamanda dindar insan demektir bir anlamda.

Bulgulara göre dini şüphelerin büyük bir kısmının (%82,6), dinin sadece bir bölümü veya bir konusu ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, dinin tamamıyla ilgili şüpheleri bulunanların oranının düşük (%17,4) olduğu görülmektedir. Görülüyor ki, ergenlerin şüphelerinde reddedici eğilimlerden çok daha fazla, hakikatı araştırma arzusu ve anlama ihtiyacı ön planda gelmektedir. (Tablo 45).

Genel olarak gençlerin dinin bir yönüyle şüphe duydukları ve bunlardan en yüksek oranı %89,5 (68 kişi) İmam Hatip Lisesi öğrencileri olduğu anlaşılmaktadır. Dinin bütünüyle ilgili en yüksek oranda şüphe yaşayanlar %39,6 (40 kişi) ile Mesleki Lise öğrencileridir. (Tablo 46).

Gençlerde dini şüpheye sebep olan konuların başında Melek, Cin, Şeytan ruh gibi görünmez varlıklar %19,3 (130 kişi) gelmektedir. (Tablo 47). İkinci sırada Kıyamet, Hesap günü ve Terazi (Mizan) vb. konularda %14,1 (95 kişi). Üçüncü sırada ise ölümden sonraki hayatla ilgili konularda %13,4 (90 kişi) oranla olduğunu görmekteyiz. Konuyla ilgili okul türlerine göre hem Devlet Üniversitesi öğrencileri [%21,9 (22 kişi)] hem de Özel Üniversite öğrencilerinin dini şüpheleri [%30,5 (36 kişi)] önemli ölçüde Melek, Cin, Şeytan gibi görünmez varlıklardan kaynaklanmaktadır.

Aynı konu, Mesleki Lise öğrencileri [%16,8 (17 kişi)] ve Genel Lise öğrencileri [%17,7 (25 kişi)] açısından da ön sırada gelmektedir. Buna karşılık İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin en önemli şüphe konusu [%17,1 (13 kişi)] Mezhep ve fırka farklılığı olarak

gözükmektedir. Teknik Lise öğrencileri ise [%17,5 (24 kişi)] bir oranla Kıyamet günü, Hesap günü, Terazi (Mizan) gibi ahiretteki durumlarla ilgili şüphe ve tereddütler yaşamaktadırlar. (Tablo 48).

Gençlerin çoğunluğuna göre bu konularla ilgili şüphelerin ardında, birinci sırasında %37,1 (250 kişi) ile, "konuyu eksik ve yanlış bildiğini" belirtenler yer almaktadır. Kısacası bunların mahiyetleri hakkında bilgilerin yetersizliği, yanlışlığı, çevrenin farklı görüşleri ve iddaları bu tür konuların kavramakta güçlük çekmeleri gibi birçok farklı nedenler yatmaktadır. (Tablo 49).

Dini şüphelerinden kurtulmak amacıyla gençler, çeşitli çözüm yollarına başvururlar. Araştırmamıza göre, dini şüphelerden kurtulmak için %48,8 (329 kişi) ile en yüksek oranda "bütün benliğimle Allah'a sığınarak, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için O'ndan af dileyeceğim" seçeneğini işaretleyenler yer almaktadır. (Tablo 51). Bu da, gençlerin imanlarını koruma ve onu Allah'ın yardımıyla güvence altına alma yönündeki samimi arayış ve yönelişlerini ortaya koymaktadır.

Dini şüphe ve tereddütler tecrübe ettikten sonra bunların çözümü arayışlarının sonuçlarında %46,4 (313 kişi) ile en yüksek bir oranla, arayışların ardından dini daha iyi tanıma, anlama ve sarılma yönünde bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir. (Tablo 53).

Dini şüpheleri gidermek adına ve onlardan aldıkları neticelere bakıldığında, gençler, en yüksek oranı, dini şüphelerin sayesinde dini daha iyi tanıma fırsatı bulunduğu, dinin mükemmeliğini, kucaklayıcılığını, bağışlayıcılığını görerek, daha rahat ve huzurlu bir dine sarıldığı görülmektedir. Kısacası, gençlerin, dini şüphelerden kurtulmak için çoğunun Allah'a sığındıklarını (%48,8), O'ndan af ve yardım dilemeleri bunu bir çare olarak görmeleri ile örtüşmektedir.

Her ne kadar dini şüphe fenomeni, yoğun duygusal gerginliklere, sıkıntı ve ızdıraplara neden oluyorsa da, aynı zaman o, şuur genişlemesinin önemli bir başlangıcı ve ruhi açılmanın açık bir belirtisidir. Şüphe olayını, zihnin en doğruyu bulma faaliyetinde yüksek seviyede yorumlama gücüne ulaşmasını sağlayan itici bir güç olarak kabul etmek mümkündür.

İstikrarlı ve olgun bir dini hayatın oluşması için, şüphe fenomeninin bu olumlu özellikleri yanında, farklı bir takım şartların da bulunmasının gerekli olduğunu inanıyoruz. Önerilerimizi şöyle sırayabiliriz:

1 - Daha önce belirttiğimiz gibi, gençlerde dini şüphe olayı en çok dini bilgi yetersizliği, yanlışlığı gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla okullarda çeşitli derslerde dini ve ahlaki değerlere yer verilmeli ve konular dini problemlere ışık tutacak tarzda hazırlanmalıdır. İster ailede ister okulda din ile ilgili anlatımlarda öğrencilerin psikolojik yapıları ve kavrama kapasiteleri dikkate alınmalıdır.

Kanaatimizce eğitim sistemi yeniden gözden geçirilmeli, çağdaş problemlere ışık tutacak yeniliklere yer verilmelidir. Kısacası Makedonya'da normal okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri verilmemesi gençlerin sağlıklı dini gelişimi bakımından büyük bir risktir. Dolayısıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri acilen ders programlarına ilave edilmelidir.

2 - Gençlere her şeyden önce sevgi ve anlayışla yaklaşmalı; onları yeni kanaatlerinden dolayı mahkum etmemeli; şüphe duydukları konularda çeşitli vasıtalarla aydınlatıcı bilgiler vermeli; içinde buldukları bu şüphe sürecinin doğal ve geçici olduğu telkin edilerek rahatlatılmalıdır.

3 - Zamanının büyük bir bölümünü okulda geçirmek durumunda olan ergenlerin, öğretmenlerde ve derslerden etkilenmemeleri imkansızdır. Buna göre öğretmenlerin, ergenlik psikolojisini bilmeleri zaruridir. Çünkü onların yaşadıklarını hissetmeye uygun bir anlayış dili bulmaları gerekir.

4 - Din hizmeti yapan din adamları toplumda dinin üst temsilcileri olarak saygınlık kazanacak tarzda yetiştirilmelidir. Din adamları, gençlerin kendilerini örnek alabilecekleri olgun insani ve ahlaki özelliklere sahip olmaları gerekir. Yetişkin dindarlar dini söylem, yaşayış ve davranışlarında gençlerin olumsuz etkilenmelerine yol açacak durumlardan uzak durmalıdırlar.

5 - Gençlerin dini ve ahlaki gelişimini olumsuz yönde etkileyen kitle-İletişim araçlarında yer verilen bir kısım programlar kontrol altına alınmalıdır. Özellikle sosyal

ağlarda gençleri ahlak dışı, haz ve eğence bağımlısı haline getiren ölçsüz cinselliğe karşı etkin bir sansür yasası hazırlanmalı, öz kültürümüze dayanan yayınlara ağırlık verilmelidir.

6 - Gençleri doğru anlama, onlara sadece maddi değil, ruhi açıdan da huzurlu bir gelecek hazırlama çabaları, ciddiye alınması gerekmektedir.

7 - Üniversitelerin ilgili bölümlerinde din psikolojisi, din sosyolojisi gibi derslere yer verilmeli, gençlerin ruhsal problemlerinin zmne yardımcı olacak şekilde dinin önemi ve fonksiyonu işlenmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- ASLANTÜRK, Zeki, **Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, 6.b., Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1919**, T.T.K.Y., Ankara, 1997.
- ARGYLE, Michael, **Psychology And Religion: An Introduction**, Routledge yay., New York, 2005.
- ARİF, Kadr, **Bağımsızlıktan Günümüze Makedonya'da Din Eğitimi (1991-2010)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), U.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.
- ARMANER, Neda **Din Psikolojisine Giriş I**, Ayyıldız Matb., Ankara, 1980.
- ATAK, Hasan, **Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme**, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2011.
- AĞANOĞLU, H.Yıldırım **Üsküp Kitabı**, 2.b., Fide Yayınları, İstanbul, 2008.
- ALBAYRAK, Ahmet, **Gençlerde Dua Psikolojisi**, Düşünce Kitapevi yayınları, İstanbul, 2013.
- ALLPORT, Gordon W., **The Individual and His Religion**, The Macmillan Company, New York, 1950.
- ALTUNIŞIK, Remzi vd., **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, 6.b., Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2010.
- AYDIN, Betül, **Çocuk Ve Ergen Psikolojisi**, 2.b., Atlas yayınları, İstanbul, 2005.
- AYDIN, Ayhan, **Gelişim Ve Öğrenme Psikolojisi**, 4.b., Alfa yayınları, İstanbul, 2000.
- ARONSO-WILSON-AKERT, **Sosyal Psikoloji**, çev. Okhan Gündüz, 1.b., Kaknüs yayınları, İstanbul, 2012.
- BAHADIR, Abdülkerim, **Ergenlik Döneminde Dini Şüphe Ve Tereddütler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1994.
- BAYRAM, Nuran, **Sosyal Bilimlerde SPSS Ile Veri Analizi**, 3.b., Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012.
- BAYMUR, Feriha Balkış **Genel Psikoloji**, 19.b., İnkilap kitapevi, İstanbul, 2011.
- BAYYİĞİT, Mehmet, **Gençlik Ve Din**, Erman ofsat Matb., 2002.

- BALCI, Ali, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeleri**, 3.b., Pegem A yayıncılık, Ankara, 2001.
- BEE, Helen - BOYD, Denise **Çocuk Gelişim Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kaknüs yay., İstanbul, 2009.
- BECIRBEGOVIC, Edah, **Organizacija İslamske Zajednice u SFRJ**, Gazi Husrevbegova Medresa, Saraybosna, 1981.
- BİLMENOĞLU, Nadi, **Kalkandelen, Dün Ve Bugün**, İstanbul, 1975.
- BİLGİN, Beyza - SELÇUK, Mualla, **Din Öğretimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1991.
- BİLGİN, Vejdi **Sosyal Çözülme Ve Din**, Etüt yay., Samsun, 1997.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, **Sosyal Bilimciler İçin Veri Analizi El Kitabı**, 17.b., Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2012.
- BUDAK, Selçuk, **Psikolojik Sözlüğü**, Bilim ve sanat yayınları, Ankara, 2009.
- BURGER, Jerry M., **Kişilik**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, 1.b., Kaknüs, İstanbul, 2006.
- CEBECİ, Suat, **Bilimsel Araştırma Ve Yazma Teknikleri**, 1.b., Alfa Yayınları, İstanbul, 1997.
- CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman-Başbüğü, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1995.
- COLE, Lulla - MORGAN, John J.B., **Çocuk Ve Gençlik Psikolojisi**, çev. Belkız Halim Vassaf, 2.b., MEB, İstanbul, 1975.
- CIRHINLIOĞLU, Fatma Gül, **Din Psikolojisi**, Nobel yayınları, Ankara, 2010.
- CÜCELOĞLU, Doğan, **İnsan Ve Davranışı**, 20.b., Remzi kitapevi, İstanbul, 2010.
- CHEVZIER, Jean, **Din Fenomeni**, çev. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F. Dergesi, XXVIII, Ankara, 1987.
- ÇAĞDAŞ, Aysel - ŞAHİN, Zarife S., **Çocuk Ve Ergende Sosyal Ve Ahlak Gelişimi**, Nobel yayınları, Ankara, 2002.
- ÇALIŞKAN, Hasan, **Ailede Çocuk Terbiyesi**, Çelik yay., İstanbul, 2011.
- ÇELEBİ, İlyas, **İslam'ın İnanç Esasları**, İSAM yayınları, TDV Matb., İstanbul, 2010.
- ÇELEN, Nermin, **Ergenlik Ve Genç Yetişkinlik**, Papatya yayıncılık, İstanbul, 2007.

- ÇELİK, Gonca Gül **Çocuk Ve Ergen Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Kliniğine Başvuran Ergenlerin Özellikleri**, (Yayınlanmamış doçentlik tezi), T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.
- DANESH, H.B. **The Psychology of Spirituality**, Landegg academy, 2.b., İsviçre, 1997.
- DEMİR, İlkay, "Benlik, kimlik ve kişilik", **Gelişim Psikolojisi**, edt. Hatice Ergin-S. Armağan Yıldız, 3.b. Nobel yayınları, Ankara, 2012.
- DİMEVSKİ, Slavo, **Crkovnata İstoriya Na Makedonskiot Narod**, Skopje, 1965.
- DODURGALI, Abdurahman, **Ailede Din Eğitimi**, Timaş yay., İstanbul, 2010.
- DURMUŞ, Adem, **Çocuğumu Gençliğe Ve Hayata Hazırlıyorum**, 3.b.,Timaş yayınları, İstanbul, 2006.
- DRAGOTİ, Edmond, **Adoleshenti**, Alb desing, Tirana, 2005.
- EKŞİ, Aysel, **Gençlerimiz Ve Sorunları**, İstanbul Üni. yayınları, İstanbul, 1982..
- ER, İzzet, **Din Sosyolojisi**, Akçağı Yayınları, 2. b., Ankara, 2008
- ERDEN, Münire - AKMAN, Yasemin **Eğitim Psikolojisi**, 4.b, Arkadaş yay., Ankara, 1997.
- ERGİN, Hatice - YILDIZ, S.Armağan **Gelişim Psikolojisi**, 3.b. Nobel yay, 2012.
- EMİNİ, Eşref vd., **Tetovo i Tetovsko Niz Historija**, Sobranija na opstinata, Tetovo.
- EKŞİ, Aysel, **Çocuk Genç Ana Babalar**, Bilgi yayınları, Ankara, 1990.
- ENÇ, Mitat, **Ruh Sağlığı Bilgisi**, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979.
- EVRİM, Selmin, **Psikolojik Açısından Suçluluk Sorunu Ve Psikososyolojik İzahı Denemesi**, İ.Ü.E.F.Y., No:1531, İstanbul, 1970.
- GANDER, Marry J. - GARDİNER, Harry, **Çocuk Ve Ergen Gelişimi**, 7.b., İmge kitabevi, Ankara, 2010.
- GEÇTAN, Engin, **Çadaş Yaşam Ve Normaldışı Davranışlar**, 7.b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
- GÜRSES, İbrahim, **Dindarlık Ve Kişilik**, Emin yay., Bursa, 2010.
- GÜNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversite Yay., Kayseri, 1993.
- GÖRGÜLÜ, İsmet - YILMAZ, Veli - ERDİNÇ, Ali, **Makedonya**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- GERASİMOVSKİ, Donço, **Demogravski Karakteristiki Na Republika Makedonija Spored Novata Teritorijalna Podelba**, Zavod za statistika, Skopje, 1997.

- GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ, Milliyet yayınevi, İstanbul,1991.
- GJİNİ, Gasper **İpeshkvia Shkup-Prizren Nöpër Shekuj**, Drita, Ferizaj, 1992, s.94
- GÜNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üni yay., Kayseri, 1992.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, Dem Yay., İstanbul, 2006.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Çocuk, Genç Aile Psikolojisi Ve Din**, Dem yayınları, İstanbul, 2009.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi Ve Eğitimi**, Timaş yayınları, İstanbul, 2011.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Din Psikolojisi**, 10. b.,Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din**, Dem yayınları, İstanbul, 2008.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **Psikolojiye Giriş**, Düşünce yayınları, İstanbul, 2008.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **İslam Psikoloji Yazıları**, Dem yay., İstanbul, 2009.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet "Makedonya" md., **İslam Ansiklopedisi**, C.27, T.D.V., İstanbul, 2003.
- HADZIJAHİÇ, Muhamed, **İslam I Muslimani U Bosna I Hercegovina**, Saraybosna, 1997.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, **Jön Türkler Ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- İBRAHİMİ, Nexhat, **İslami Në Trojet İliro-Shqiptare Gjatë Shekujve**, Logos-A, Shkup, 1999.
- İBRAHİMİ, Nexhat, **Kontaktet E Para Të İslamit Me Popujt Ballkanikë Në Periudhën Paraosmane**, Logos-A, Üsküp, 1997.
- İZETİ, Metin, **Balkanlar'da Tasavvuf**, İnsan yayınları, İstanbul, 2013.
- ILIJEVSKI, Done **Smislata Na Nekoi Otpori Aftokefálnosta Na MPC**, Institut za naciolnalna istoria, Üsküp, 1970.
- JERSILD, Arthur T., **Gençlik Psikolojisi**, çev. İbrahim N. Özgür, 3.b.,Takıloğlu matb., İstanbul, 1978.
- JERSILD, Arthur T., **Çocuk Psikolojisi**, çev. Gülseren Günçe, 3.b., Ankara Üniversiteis Basımevi, Ankara, 1979.
- JOHNSON, Paul E., **Psychology of Religion**, Abingdon Press, New York, 1959.

- KARPAT, Kemal .H., **Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics**, Madison, London, 1985.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, **Günümüzde İnsan Ve İnsanlar**, 11.b., Evrim yayınevi, İstanbul, 2008.
- KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırmanın Yöntemi**, 7.b., Sim Matbaası yay., Ankara, 1995.
- KARABEKİROĞLU, Koray, **Anne-Babalar İçin Ergen Ruh Sağlığı Rehberi (10-20 yaş)**, Say yayınları, İstanbul, 2009.
- KARACA, Faruk, **Dini Gelişim Teorileri**, Dem yayınları, İstanbul, 2007.
- KARABEKİROĞLU, Koray, **Ergenin Ruhsal Gelişimi**, 1.b., Say yayınları, İstanbul, 2014.
- KARACOŞKUN, Mustafa D., **Din Psikolojisi**, El kitabı, Ankara, 2012.
- KARAKUŞÇU, M.Nail, **Genel Psikoloji Ve Normal Davranışlar**, 2.b., Pelin ofsat, Ankara, 1999.
- KAYIKLI, Hasan, **Din Psikolojisi**, Karahan Kitapevi, Adana, 2011.
- KAZA, Ndue, **Adoleshenca Stina E Shpërthimeve**, Mirgeeralb yayıncılık, Tirana, 2006.
- Kolektif yazarlar, **Türk Gençliği 98 Seçkin Kitle Büyüteç Altında**, Konrad-Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, **Ergenlik Psikolojisi**, 12. b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.
- KÖKNEL, Özcan, **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, 11.b., Altın kitaplar yayınları, İstanbul, 1985.
- KROGER, Jane, **İdentity İn Adolescence The Balance Between Self And Other**, 2.b., Routledge, London and New York, 1996.
- LAROSSE, Meydan, **Büyük Lügat Ve Ansiklopedisi**, Hazırlayan: Sefa Kılıçlıoğlu-Nezihe Araz - Hakkı Dev, C.13, Meydan Yayınları, İstanbul, 1969.
- LINDSAY-HARTZ, J., **Contrasting Experiences Of Shame And Guilt**, American Behavioral Scientist, 27, New York, 1984.
- MANDACI, Nazif - ERDOĞAN, Birsen, **Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya Ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış**, Stratejik Arastırma Etutler Milli Komitesi (SAEMK), S.5, Ankara, 2001.

- MUSAİ, Musa, **Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- MUSAİ, Musa, **İntegrimi İ Fesë Dhe İdentitetit Te Muslimanët E Ballkanit**, Erkam Matb. İstanbul, 2007.
- MUSAİ, Musa, **Perceptimi İ İdentitetit Kombëtare Dhe Fetarë Te Shqipëtaret E Turqisë Dhe Të Maqedonisë**, Logos A, Shkup, 2006.
- MERANKİ, Ahmet, **Balkan Mezalimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- el-MELİCİ, Abdu'l-Menam A.Aziz, **Tatavvuru'ş-Şuurd'd-Dini İnde't-Tıfl Ve'l-Murahiğ**, Mısır, 1955.
- MEHMEDOĞLU, Ali U., **Kişilik Ve Din**, Dem yay., İstanbul, 2004.
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül, **Ahlaki Ve Dini Gelişim**, 3.b., Morpa yay., İstanbul, 2005.
- MEDIU, Hamdi, **Pollogu-Thesari I Kulturës Shqiptare**, Çabej, Tetovë, 2010.
- METODİJA, Sokolovski, **Tetovo İ Tetovsko Od Paganjeto Pod Osmanskata Vlast Do Krajot Na XVII Vek**, Üsküp, 1982.
- MORRIS, Charle G. - MAISTO, Albert A., **Psikologjia**, Qendra per Arsim Demokratik, Tirana, 2008
- NELSON, James M., **Psychology, Religion And Spirituality**, Springer, İngiltere, 2010.
- NEZİRİ, Reyhan, **Kalkandelen Ve Çevresinde Dini Ve Sosyal Hayat**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), U.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000.
- ONUR, Bekir, **Gelişim Psikolojisi**, 9.b., İmge Kitapevi, Ankara, 2011.
- OHRIDSKI Arhiepiskop - MIHAIL, **Makedonski Naseto sveto pravoslavie**, Matica Makedonska, Skopje, 1996.
- ÖZBAYDAR, Belma, **Din Ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha matb., İstanbul, 1970.
- ÖZGÜR, İbrahim N., **Ailede, Okuld Çocuk Ve Gençin Ruh Sağlığı**, 2.b., Takıloğlu Matb., İstanbul, 1999.
- ÖZGÜR, İbrahim N. **Çocuk Psikolojisi**, Özdermir Basımevi, İstanbul, 1979.
- PAJAZİTİ, Ali, **Maqedonia Në Periudhën E Tranzicionit Shoqëror (1990-1997) Rini Universitare Dhe Religjioni**, Logos A, Shkup, 2003.
- PAZARLI, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi kitapevi, İstanbul, 1968.

- PANOV, Branko, **İstoriya**, Skopje, 1992.
- PANÇE, Kirovski, **Prirodno-Geografskite Odliki İ Naselbite Vo Polog**, Skopje, 1984.
- PEKER, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Sönmez yayınları, Samsun, 1993.
- PETTİJOHN, Terry F., **Psikologjia/Një Hyrje Koncize**, 3.b, Soros yayınları, Tiranë, 1996.
- Popis Na Naselenieto, Domakinstvata I Stanovite Vo Republika Makedonija** (Makedonya Cumhuriyeti Daire İstatistiki Enstitüsü), Kitap XI, Skopje, 2005.
- POPOVIC, Aleksandar, **Balkanlar'da İslam**, İnsan yayınları, İstanbul, 1995.
- PHARES, E. Jerry, **İntroduction To Personality**, 3.b., Harper Collin Publisher, New York, 1991.
- REUTER, Jens, **Shqiptarët në Jugoslavi**, çev. Nestor Nepravishta, Botimet yay., Tiranë, 2003.
- ROCHEBLAVE, Anne Marie-Spenle, **Ergenlik Psikolojisi / Ergen ve Dünyası**, çev.Bekir Onur, Maya Yayıncılık, İstanbul, 1980.
- SANTROOCK, John, W. **Ergenlik**, 14.b., çev. Diğdem Müge Siyez, Nobel yayınları, , Ankara, 2012.
- SKENDERI, Fauzi, **Popullsia E Pollogut Të Poshtëm**, Tetovë, 2000.
- SARAÇ, Tahsin, **Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara, 1976.
- SEZEN, Yümni, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1988.
- STOJANOVSKI, Aleksanda, **Gradovite Na Makedonija Od Krajot Na XIV. Do XVI. Vek**, Skopje, 1981.
- STOJANOV, Kiro, **Povijesno-Pravni Razvoj Katolicki Crkve Bizantisko-Slavensko Obreda U Makedoniji**, Krscanska Sadasnjost, Zagreb, 1990.
- STARBUCK, Edwin D., **The Psychology of Religion**, The Wallter Scott Publishing, 3.b., 1911.
- STENİNBERG, Laurence, **Ergnelik**, çev. Figen Çok vd, 1.b., İmge kitabevi, Ankara, 2007.
- ŞAHİN, Adem, **Ergenlerde Dindarlık Ve Benlik**, Adal ofset, Konya, 2007.
- ŞENER, Sami, **Beklentileri, Problemler Ve Düşünceleriyle Türkiye'de Gençlik Olayı**, Timaş yayınları, İstanbul, 1991.
- ŞUKAROVA, Aneta, **Istoriya Na Makedonskiot Narod**, Institut za nacionalna istorija, Skopje, 2008.

- TEMEL, Z. Fulya - AKSOY, Ayşe B., **Ergen Ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım**, Nobel yayınları, Ankara, 2001.
- TEZACAN, Mahmut, **Türk Kişiliği Ve Kültür-Kişilik İlişkileri**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.
- ÜNVER, Günay, **Türkiye'de Dini Sosyalleşme**, Türkiye I. Din Eğitimi Seminerleri, Ankara, 1981.
- VESELI, Hacer Suloca, **Makedonya Devlet Okullarında Din Dersleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara, 2005.
- YAPAREL, Recep, **Dinin Tarifi Mümkün Mü?**, D.E.Ü.İ.F. Dergisi, IV, İzmir, 1987.
- YAVUZER, Haluk, **Çocuk Psikolojisi**, 34.b., Remzi kitapevi, İstanbul, 2012.
- YÜCEDOĞRU, Tevfik, **Din, İman Ve İslam'a Dair**, Emin yayınları, Bursa, 2012.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay, **Gençlik Çağı / Ruh Salığı Ve Ruhsal Sorunlar**, 8. b., Özgür yayınları, İstanbul, 1985.

Makaleler:

- BAHADIR, Abdülkerim, "Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler", edt. Hayati Hökelekli, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, 2.b., Dem yayınları, İstanbul, 2006.
- BAŞARAN, İbrahim E., "Dünya gençlik yılının katılma ilkesi ve aile", A.Ü.D., C.18, Ankara, 1985.
- BÜHLER-SPIEGEL-THOMAS, "Ergenlik Dönemine Toplu Bir Bakış", çev. S. Zeytinoğlu, **Ergenlik Psikolojisi** (Derl. B. Onur), 2.b., Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987.
- CLOUSE, Bonnidell, **Ergenlerde ahlak gelişimi ve cinsellik**, çev. Turgay Gündüz, U.Ü.İ.F.Dergisi, S. 9., C.9, Bursa, 2000.
- CLOUTIER, Richard, "Ergenlik Psikolojisinde kuramlar", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, çev.Bekir Onur, c.27, s.2, Ankara, 1994.
- EŞER, Hatice "Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi", **Gençlik din ve değerler psikolojisi**, edt. Hayati Hökelekli, Dem yayınları, İstanbul, 2006.
- FURAT, Ayşe Z., "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarda Din Dersleri", **Journal of intercultural and religious studies Turkey**, S.2., edt. Hamit ER, İstanbul, 2012,

- GARRISON, Ray C. - GARRISON, Karl C., "Ergenliğin anlamı ve tarihsel gelişimi", çev. Uğur Öner, A.Ü.E.B. Fak. Dergisi, c.17, S.1, Ankara, 1983.
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Ergenlik döneminde şüpheler", **Din Öğretimi Dergisi**, Ocak-Şubat, S.14, 1988.
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi", U.Ü.İ.F.D.,C.1., S.1., Bursa, 1986.
- HÖKELEKLİ, Hayati, "Çocukta ahlak gelişim ve eğitimi, Çocuk gelişim ve eğitimi", İSAV, İstanbul, 1998.
- İDRİZ, Enes, "Üsküp'te Müslümanlar: Dîni ve etnik kimlik bağlamında sosyolojik bir inceleme", U.Ü.İ.F.D., C.18, S.1., Bursa, 2009.
- KARATAY, Osman, "Orta çağ'da Makedonya: bir siyasi coğrafyanın süreklilik öyküsü", der. Murat Hatipoğlu, **Dünden bugüne Makedonya sorunu**, B.A.D., S.6, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.
- KULA, Naci, "Gençlik döneminde kimlik ve din", **Gençlik din ve değerler psikolojisi**, edt. Hayati Hökelekli, Dem yayınları, İstanbul, 2006.
- KOÇ, Mustafa "Gelişim ve din psikolojisi açısından ergenlik dönemi", EKEV Akademik Dergisi, yıl 7, S.15, Erzurum, 2003
- NİKOLOVSKİ Slave - Katin, "MPS-Trieset godini avtokefálnost", **Makedonija** (Ilustrirano spisanie na Maticnata na iselenisite od Makedonija), nr.531/VII, 1997.
- ÖCAL, Mustafa, "Kader ve Kaza İnancının Öğretimi", U.Ü.İ.F.D., C.12, S.2, Bursa, 2003
- PEKER, Hüseyin, "Olumlu şahsiyet özellikleri ve din", OMÜİFD, S.1, Samsun, 1986.
- POYRAZ, Cengiz "Fiziksel gelişim", **Gelişim Psikolojisi**, ed. Hatice Ergin-S. Armağan Yıldız, 3.b. Nobel yayınları, Ankara, 2012.
- SAATCİ, Meltem B. "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Makedonya Sorunu", der. Murat Hatipoğlu, B.A.D., S.6, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.
- SHABANI, Feyzulah, "Qëndrimi i ushtrisë Serbe ndaj Shqipëtarve në rrethinën e Gostivarit gjatë vitit 1913", **Kërkime Historike**, C.I., S.2., Üsküp, 1993.
- ŞEMİN, Refia, **Gençlerimizin psiko-pedagojik problemleri**, 2.b., İ.Ü.E.F.Y., No.1086, İstanbul, 1973.

- WULFF, David H. "The Psychology of Religion: An overview", **Religion and the clinical practice of Psychology**, ed. Edvard, P.Shafranske, Published by American Psychological Association, Washington, 1996.
- YILDIZ, Murat, **Benlik-Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü**, Dokuz Eylül Ü. İ.F.Dergisi,s.23, İzmir, 2006.
- YILDIZ, S. Armağan "Ahlak gelişimi", **Gelişim Psikolojisi**, ed. Hatice Ergin-S. Armağan Yıldız, 3.b. Nobel yayınları, Ankara, 2012.
- ZEYNETİNOĞLU, Sezen, "Piaget: Zihin gelişim kuramı", **Ergenlik Psikolojisi**, ed. Bekir Onur, Hacettepe-Taş Kitapçılık, Ankara, 1987.

Gazeteler:

- ALIU, Bahri, **Medreseja nëpër vite**, el-Hilal, nr.31-32, Ekim-Kasım, Üsküp, 1991, s.15
- FETAHU, Shaqri, **Fakulteti i Shkencave Islame, hap drejtë perspektivës**, Hëna e Re, Üsküp, 9 Temmuz 1997.
- İBRAHİMİ, Mehmed, **Makedonya'da İslam kültürünün yerleşmesi**, el-Hilal, Üsküp, 1 Ocak 1990.
- İBRAHİMİ, Nexhat, **İslami në Balkan para shekullit XV**, 2.b. Zëri İslam, Prizren, 2000.
- PIRRAKU, Muhamet, **İslami dhe muslimanët ne balkan**, el-Hilal, Shkup, 26 Mayıs 1991.

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1. "Allah'ın Varlığına Ve Birliğine Kesin Olarak İnanıyorum Ve Bu Konuda Delille İhtiyaç Hissetmiyorum" Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inanıyorum ve bu konuda delille ihtiyaç hissetmiyorum					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	169 96,6%	5 2,9%	0 ,0%	1 ,6%	0 ,0%	175 100,0%
Mesleki Lise	110 90,2%	8 6,6%	0 ,0%	2 1,6%	2 1,6%	122 100,0%
Teknik Lise	136 93,8%	6 4,1%	1 ,7%	2 1,4%	0 ,0%	145 100,0%
İmam Hatib L.	110 96,5%	3 2,6%	1 ,9%	0 ,0%	0 ,0%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	183 94,8%	8 4,1%	1 ,5%	1 ,5%	0 ,0%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	188 98,4%	1 ,5%	0 ,0%	1 ,5%	1 ,5%	191 100,0%
Toplam	896 95,3%	31 3,3%	3 ,3%	7 ,7%	3 ,3%	940 100,0%
$\chi^2=25.715$ SD=20 p>0.05 (p=0.175)						

Ek Tablo 2. "Gerçek İnanç, "Allah'ın Ve Peygamberlerin Sundukları Her Şeyi Kabullenip Doğrulamaktır" Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	"Gerçek inanç, "Allah'ın ve peygamberlerin sundukları her şeyi kabullenip doğrulamaktır"					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	145 82,9%	16 9,1%	9 5,1%	1 0,6%	4 2,3%	175 100,0%
Mesleki Lise	105 86,1%	8 6,6%	6 4,9%	0 0,0%	3 2,5%	122 100,0%
Teknik Lise	119 82,1%	21 14,5%	0 0%	3 2,1%	2 1,4%	145 100,0%
İmam Hatib L.	98 86,0%	10 8,8%	4 3,5%	2 1,8%	0 0,0%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	155 80,3%	28 14,5%	9 4,7%	1 0,5%	0 0,0%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	160 83,8%	24 12,6%	5 2,6%	1 0,5%	1 0,5%	191 100,0%
Toplam	782 83,2%	107 11,4%	33 3,5%	8 0,9%	10 1,1%	940 100,0%
$\chi^2= 29.711$ SD=20 p>0.05 (p=0.75)						

Ek Tablo 3. Dini konular hakkında bilgi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz Sorusuna Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini konular hakkında bilgi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz?				Toplam
	Bir müslüman için gerekli bilgileri hemen hemen tümüne sahibim	İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim	Din hakkındaki bilgilerim çok eksik sayılır	Din hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değilim	
14-15	44 16,2%	151 55,5%	75 27,6%	2 0,7%	272 100,0%
16-17	50 15,4%	168 51,9%	95 29,3%	11 3,4%	324 100,0%
18-19	17 11,6%	70 47,6%	53 36,1%	7 4,8%	147 100,0%
20-21	15 10,1%	79 53,0%	49 32,9%	6 4,0%	149 100,0%
22-23	7 14,6%	27 56,2%	14 29,2%	0 0,0%	48 100,0%
Toplam	133 14,1%	495 52,7%	286 30,4%	26 2,8%	940 100,0%
$X^2=16,443$ $SD=12$ $p<0.05$ ($p=0.172$)					

Ek Tablo 4. Gençlerin Dine İnanç Bakımından Durumları Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Dine inanç bakımından durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz?			Toplam
	Dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum	İnanmadığım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var	Dini esaslara tümüyle inanmıyorum, inançıda gereksiz bir uğraş görüyorum.	
Genel Lise	110 62,9%	63 36,0%	2 1,1%	175 100,0%
Mesleki Lise	91 74,6%	29 23,8%	2 1,6%	122 100,0%
Teknik Lise	106 73,1%	31 21,4%	8 5,5%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	107 93,9%	7 6,1%	0 ,0%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	140 72,5%	52 26,9%	1 ,5%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	150 78,5%	39 20,4%	2 1,0%	191 100,0%
Toplam	704 74,9%	221 23,5%	15 1,6%	940 100,0%
$X^2=55.457$ SD=10 p<0.05 (p=0.000)				

Ek Tablo 5. Dini Esaslarına Ne Kadarına İnanıdıklarına Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Dine inanç bakımından durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz?			Toplam
	Dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum	İnanmadığım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var	Dini esaslara tümüyle inanmıyorum, inançta gereksiz bir uğraş görüyorum	
Erkek	340 74,6%	104 22,8%	12 2,6%	456 100,0%
Kadın	364 75,2%	117 24,2%	3 0,6%	484 100,0%
Toplam	704 74,9%	221 23,5%	15 1,6%	940 100,0%
$X^2=6,154$ $SD=2$ $p<0.05$ ($p=0.046$)				

Ek Tablo 6. İbadet Ve İman Alanında Değişikliğin Yaşlara Göre Ortaya Çıkışı

İbadet alanında değişiklik, hangi yaşlarda ortaya çıktı?			İman alanında değişiklik hangi yaşlarda ortaya çıktı?		
Yaşlar	N	%	Yaşlar	N	%
5	1	%0,1	5	1	%0,1
6	10	%1,1	6	29	%3,1
7	48	%5,1	7	108	%11,5
8	54	%5,7	8	79	%8,4
9	57	%6,1	9	78	%8,3
10	149	%15,9	10	139	%14,8
11	64	%6,8	11	58	%6,2
12	138	%14,7	12	118	%12,6
13	120	%12,8	13	86	%9,1
14	103	%11,0	14	83	%8,8
15	81	%8,6	15	73	%7,8
16	39	%4,1	16	27	%2,9
17	32	%3,4	17	22	%2,3
18	20	%2,1	18	25	%2,7
19	10	%1,1	19	4	%0,4
20	8	%0,9	20	6	%0,6
21	4	%0,4	21	1	%0,1
22	1	%0,1	22	1	%0,1
24	1	%0,1	23	2	%0,2
Toplam	940	940	Toplam	940	%100,0

Ek Tablo 7. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Kendimi genel olarak dini açıdan suçlu veya günahkar hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	11 6,3%	35 20,0%	86 49,1%	30 17,1%	13 7,4%	175 100,0%
Mesleki Lise	21 17,2%	56 45,9%	21 17,2%	20 16,4%	4 3,3%	122 100,0%
Teknik Lise	8 5,5%	46 31,7%	32 22,1%	36 24,8%	23 15,9%	145 100,0%
İmam Hatib L.	13 11,4%	18 15,8%	27 23,7%	30 26,3%	26 22,8%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	12 6,2%	37 19,2%	68 35,2%	38 19,7%	38 19,7%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	15 7,9%	35 18,3%	57 29,8%	38 19,9%	46 24,1%	191 100,0%
Toplam	80 8,5%	227 24,1%	291 31,0%	192 20,4%	150 16,0%	940 100,0%
	X ² =1,239 SD=20 p<0,05 (p=0,000)					

Ek Tablo 8. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kendimi genel olarak dini açıdan suçlu veya günahkar hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Erkek	58 12,7%	120 26,3%	135 29,6%	73 16,0%	70 15,4%	456 100,0%
Kız	22 4,5%	107 22,1%	156 32,2%	119 24,6%	80 16,5%	484 100,0%
Tolplam	80 8,5%	227 24,1%	291 31,0%	192 20,4%	150 16,0%	940 100,0%
	X ² =29,339 SD=4 p<0,05 (p=0,000)					

Ek Tablo 9. Suçluluk ve Günahkarlık Duygusu Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Kendimi genel olarak dini açıdan suçlu veya günahkar hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
14-15	23 8,5%	82 30,1%	84 30,9%	50 18,4%	33 12,1%	272 100,0%
16-17	35 10,8%	72 22,2%	98 30,2%	75 23,1%	44 13,6%	324 100,0%
18-19	6 4,1%	40 27,2%	43 29,3%	31 21,1%	27 18,4%	147 100,0%
20-21	13 8,7%	20 13,4%	53 35,6%	27 18,1%	36 24,2%	149 100,0%
22-23	3 6,2%	13 27,1%	13 27,1%	9 18,8%	10 20,8%	48 100,0%
Toplam	80 8,5%	227 24,1%	291 31,0%	192 20,4%	150 16,0%	940 100,0%
	X ² =32,917		SD=16	p<0,05	(p=0,008)	

Ek Tablo 10. "Namaz, Oruç, Dua Gibi Dini İbadetlerimi Yerine Getirmek,Bana Büyük Bir Huzur Ve Tatmin Duygusu Sağlıyor" Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Namaz, oruç, dua gibi dini ibadetlerimi yerine getirmek,bana büyük bir huzur ve tatmin duygusu sağlıyor					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	137 78,3%	26 14,9%	6 3,4%	1 ,6%	5 2,9%	175 100,0%
Mesleki Lise	88 72,1%	26 21,3%	5 4,1%	2 1,6%	1 ,8%	122 100,0%
Teknik Lise	117 80,7%	22 15,2%	3 2,1%	3 2,1%	0 ,0%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	85 74,6%	24 21,1%	5 4,4%	0 ,0%	0 ,0%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	152 78,8%	20 10,4%	14 7,3%	5 2,6%	2 1,0%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	162 84,8%	20 10,5%	7 3,7%	1 ,5%	1 ,5%	191 100,0%
Toplam	741 78,8%	138 14,7%	40 4,3%	12 1,3%	9 1,0%	940 100,0%
$X^2=35,567$ $SD=20$ $p>0.05$ $p=0.17$						

**Ek Tablo 11. "Gün Geçtikçe Dini Uygulamaların Zayıfladığını Hissediyorum"
Okul Türlerine Göre Dağılımı**

Okul türü	Gün geçtikçe dini uygulamaların zayıfladığını hissediyorum					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	30 17,1%	40 22,9%	32 18,3%	40 22,9%	33 18,9%	175 100,0%
Mesleki Lise	8 6,6%	20 16,4%	28 23,0%	48 39,3%	18 14,8%	122 100,0%
Teknik Lise	16 11,0%	29 20,0%	24 16,6%	41 28,3%	35 24,1%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	3 2,6%	36 31,6%	34 29,8%	26 22,8%	15 13,2%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	11 5,7%	40 20,7%	50 25,9%	55 28,5%	37 19,2%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	4 2,1%	29 15,2%	25 13,1%	58 30,4%	75 39,3%	191 100,0%
Toplam	72 7,7%	194 20,6%	193 20,5%	268 28,5%	213 22,7%	940 100,0%
	$X^2=1.028$ SD=20 p<0.05 p=0.000					

Ek Tablo 12. "Ülkemizde Normal Okullarda Din Dersi Verilmelidir" Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Ülkemizde normal okullarda din dersi verilmelidir					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	106 60,6%	46 26,3%	16 9,1%	3 1,7%	4 2,3%	175 100,0%
Mesleki Lise	82 67,2%	23 18,9%	12 9,8%	4 3,3%	1 ,8%	122 100,0%
Teknik Lise	88 60,7%	39 26,9%	14 9,7%	3 2,1%	1 ,7%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	70 61,4%	35 30,7%	5 4,4%	3 2,6%	1 ,9%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	123 63,7%	57 29,5%	9 4,7%	4 2,1%	0 ,0%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	117 61,3%	47 24,6%	23 12,0%	3 1,6%	1 ,5%	191 100,0%
Toplam	586 62,3%	247 26,3%	79 8,4%	20 2,1%	8 ,9%	940 100,0%
	X ² =21,714		SD=20		p>0.05	p=0.356

Ek Tablo 13. "Yeterli Ve Doğru Bir Din Eğitimi Görseydim, Dine Karşı Daha Çok Sempatik Olabilirdim" Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	Yeterli ve doğru bir din eğitimi görseydim, dine karşı daha çok sempatik olabilirdim					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Genel Lise	53 30,3%	51 29,1%	42 24,0%	20 11,4%	9 5,1%	175 100,0%
Mesleki Lise	75 61,5%	29 23,8%	10 8,2%	6 4,9%	2 1,6%	122 100,0%
Teknik Lise	48 33,1%	47 32,4%	28 19,3%	16 11,0%	6 4,1%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	29 25,4%	25 21,9%	29 25,4%	14 12,3%	17 14,9%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	45 23,3%	62 32,1%	52 26,9%	14 7,3%	20 10,4%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	53 27,7%	48 25,1%	48 25,1%	25 13,1%	17 8,9%	191 100,0%
Toplam	303 32,2%	262 27,9%	209 22,2%	95 10,1%	71 7,6%	940 100,0%
$X^2=87,427$ SD=20 p>0.05 p=0.000						

Ek Tablo 14. İlk Dini Bilgileri Aldığımızda En Fazla Hangi Metod Kullanıldığı Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul türü	İlk dini bilgileri aldığımızda en fazla hangi metod kullanılmıştır			Toplam
	Korku, Şiddet, Baskı	Hoşgörü, İkna, Sevgi	Hiçbir metod kullanılmadı	
Genel Lise	93 53,1%	57 32,6%	25 14,3%	175 100,0%
Mesleki Lise	64 52,5%	43 35,2%	15 12,3%	122 100,0%
Teknik Lise	79 54,5%	46 31,7%	20 13,8%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	41 36,0%	61 53,5%	12 10,5%	114 100,0%
Devlet Üni. Öğr.	109 56,5%	48 24,9%	36 18,7%	193 100,0%
Özel Üni. Öğr.	104 54,5%	65 34,0%	22 11,5%	191 100,0%
Toplam	490 52,1%	320 34,0%	130 13,8%	940 100,0%
X ² =29.772 SD=10 p < 0.05 (p=0.001)				

Ek Tablo 15. İlk Dini Bilgileri Aldığımızda En Fazla Hangi Metod Kullanıldığı Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	İlk dini bilgileri aldığımızda en fazla hangi metod kullanılmıştır			Toplam
	Korku, Şiddet, Baskı	Hoşgörü, İkna, Sevgi	Hiçbir metod kullanılmadı	
14-15	127 46,7%	105 38,6%	40 14,7%	272 100,0%
16-17	174 53,7%	113 34,9%	37 11,4%	324 100,0%
18-19	83 56,5%	42 28,6%	22 15,0%	147 100,0%
20-21	77 51,7%	53 35,6%	19 12,8%	149 100,0%
22-23	29 60,4%	7 14,6%	12 25,0%	48 100,0%
Toplam	490 52,1%	320 34,0%	130 13,8%	940 100,0%
$X^2=17,431^a$ SD=8 p < 0.05 (p=0.026)				

Ek Tablo 16. İlk Dini Bilgileri Aldığımızda Ne Hissettiniz Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	İlk dini eğitim bilgileri aldığımızda ne hissettiniz?				Toplam
	Dine karşı sevgi ve ilgim arttı	Bir takım dini konularda şüphe etmeye başladım	Şüphe ve tereddütlerim azalmaya başladı	Dine karşı nefret duymaya başladım	
14-15	107 39,3%	126 46,3%	27 9,9%	12 4,4%	272 100,0%
16-17	128 39,5%	153 47,2%	31 9,6%	12 3,7%	324 100,0%
18-19	67 45,6%	60 40,8%	11 7,5%	9 6,1%	147 100,0%
20-21	47 31,5%	84 56,4%	15 10,1%	3 2,0%	149 100,0%
22-23	6 12,5%	40 83,3%	0 0,0%	2 4,2%	48 100,0%
Toplam	355 37,8%	463 49,3%	84 8,9%	38 4,0%	940 100,0%
$X^2=36,747^a$ SD=12 p<0.05 (p=0.000)					

Ek Tablo 17. Cinsiyet Ve Yaş Aralarına Göre Aile İçinde Dini Tutum Ve Ergen İlişki Boyutların Cinsiyete göre Dağılımı

Aile içinde dini tutum	Erkek	456	1,8498	,87575	1,102	,294
	kadın	484	1,7913	,83148		
	Toplam	940	1,8197	,85329		
Aile içinde ilişkiler	Erkek	456	2,8520	,74606	,332	,564
	kadın	484	2,8791	,69853		
	Toplam	940	2,8660	,72172		
Aile içinde dini tutum	14-15	272	1,8493	,87360	,736	,568
	16-17	324	1,7546	,79617		
	18-19	147	1,8673	,93326		
	20-21	149	1,8557	,87822		
	22-23	48	1,8333	,78098		
	Toplam	940	1,8197	,85329		
Aile içinde ilişkiler	14-15	272	2,9173	,80103	1,138	,337
	16-17	324	2,8117	,73610		
	18-19	147	2,8946	,63900		
	20-21	149	2,8322	,65660		
	22-23	48	2,9583	,55384		
	Toplam	940	2,8660	,72172		

Ek Tablo 18. Dini Şüphelerinizin Uyanmasında En Fazla Etkili Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyetiniz	Dini şüphelerinizin uyanmasında en fazla etkili olan faktörler							Başka	Toplam
	Aile ortamı	Sosyal çevrem	Dini bilgilerimin yetersizliği ve ya yanlışlığı	Ders kitaplarında ve ya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler	İnsanların dini konularla ilgili dedikoduları	Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları			
Erkek	67 21,1%	81 25,5%	87 27,3%	25 7,9%	35 11,0%	19 6,0%	4 1,2%	318 100,0%	
Kız	49 13,8%	101 28,4%	111 31,2%	19 5,3%	39 10,9%	35 9,8%	2 0,6%	356 100,0%	
Toplam	116 17,2%	182 27,0%	198 29,4%	44 6,5%	74 11,0%	54 8,0%	6 0,9%	674 100,0%	
$X^2=13.896$ $SD=7$ $p<0.05$ $(p=0.05)$									

Ek Tablo 19. Dini Şüphelerinizin Uyanmasında En Fazla Etkili Olan Faktörlerin Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini şüphelerinizin uyanmasında en fazla etkili olan faktörler							Toplam
	Aile ortamı	Sosyal çevrem	Dini bilgilerimin yetersizliği ve ya yanlışlığı	Ders kitaplarında ve ya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler	İnsanların dini konularla ilgili dedikoduları	Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları	Başka	
14-15	41 18,6 %	61 27,6%	66 29,9%	10 4,5 %	25 11,3%	18 8,1%	0 0,0%	221 100,0%
16-17	47 17,8%	68 25,8%	73 27,7%	17 6,4%	31 11,7%	23 8,7%	5 1,9%	264 100,0%
18-19	16 15,5%	32 31,1%	31 30,1%	4 3,9%	12 11,7%	7 6,8%	1 1,0%	103 100,0%
20-21	12 16,2%	20 27,0%	23 31,1%	8 10,8%	5 6,8%	6 8,1%	0 0,0%	74 100,0%
22-23	0 0,0%	1 8,4%	5 41,6%	5 41,6%	1 8,3%	0 0,0%	0 0,0%	12 100,0%
Toplam	116 17,2%	182 27,0%	198 29,4%	44 6,5%	74 11,0%	54 8,0%	6 0,9%	674 100,0%
	X ² =1.380 SD=28 p<0.05 (p=0.000)							

Ek Tablo 20. Dini Şüphelerin Kapsamı Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini şüphelerin kapsamı		Toplam
	Dinin bütünüyle ilgilidir	Dinin bir yönü veya bir konusu ile ilgilidir	
14-15	47 21,3%	174 78,7%	221 100,0%
16-17	40 15,2%	224 84,8%	264 100,0%
18-19	16 15,5%	87 84,5%	103 100,0%
20-21	12 16,2%	62 83,8%	74 100,0%
22-23	2 16,7%	10 83,4%	12 100,0%
Toplam	117 17,4%	557 82,6%	674 100,0%
X ² =1.189 SD=8 p<0.05 (p=0.000)			

Ek Tablo 21. Dini Şüphelerin Cinsiyetlere Göre Kapsamı

Cinsiyet	Dini şüphelerin kapsamı		Toplam
	Dinin bütünüyle ilgilidir	Dinin bir yönü veya bir konusu ile ilgilidir	
Erkek	67 21,1%	251 78,9%	318 100,0%
Kız	50 14,1%	306 85,9%	356 100,0%
Toplam	117 17,4%	557 82,6%	674 100,0%
X ² =7,449 SD=2 p<0.05 (p=0.24)			

Ek Tablo 22. Dini şüpheye sebep olan konuların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Dini şüpheye sebep olan konular													Toplam
	Allah'ın Varlığı, Birliği	Kıyamet, Hesap g., Terazi	Cennet, Cehennem	Mezhep ve fırka	Namaz, Oruç, Zekat, Hacc	Had cezaları	Melek, Cin, Şeytan	Kitaplar, Peyga. iman	Ölümden sonraki hayata	Kaza-Kader, Hayır-Şer	Sevap, günah Evrenin ve insanın yaratılışı	Başka		
Erkek	10 3,1%	41 12,9%	1 0,3%	18 5,7%	10 3,1%	45 14,2%	66 20,8%	12 3,8%	35 11,0%	50 15,7%	12 3,8%	16 5,0%	2 0,6%	318 %47,2
Kız	12 3,4%	54 15,2%	10 2,8%	41 11,5%	7 2,0%	35 9,8%	64 18,0%	7 2,0%	55 15,4%	35 9,8%	9 2,5%	26 7,3%	1 0,3%	356 %52,8
Toplam	22 3,2%	95 14,1%	11 1,6%	59 8,7%	17 2,5%	80 11,8%	130 19,2%	19 2,8%	90 13,3%	85 12,6%	21 3,1%	45 6,7%	3 0,4%	674 100%
X ² =31.220 SD=13 p<0.05 (p=0.003)														

Ek Tablo 23. Dini Şüpheye Sebep Olan Konuların Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini şüpheye sebep olan konular													Toplam
	Allah'ın Varlığı, Birliği	Kıyamet, Hesap g., Terazi	Cennet, Cehennem	Mezhep ve fırka	Namaz, Oruç, Zekat, Hacc	Had cezaları	Melek, Cin, Şeytan	Kitaplar, Peyga. iman	Ölümden sonraki hayata	Kaza-Kader, Hayır-Şer	Sevap, günah Evrenin ve insanın yaratılışı	Başka		
14-15	3 1,4%	28 12,7%	3 1,4%	33 14,9%	8 3,6%	30 13,6%	39 17,7%	8 3,6%	25 11,3%	25 11,3%	3 1,3%	16 7,2%	0 0,0%	221 100,0%
16-17	10 3,8%	42 15,9%	6 2,3%	18 6,8%	3 1,1%	33 12,5%	42 15,9%	7 2,65	36 13,6%	35 13,25	11 4,2%	19 7,2%	2 0,75	264 100,0%
18-19	6 5,8%	17 16,5%	1 1,0%	7 6,8%	2 2,0%	10 9,7%	24 23,3%	0 0,0%	19 18,4%	13 12,6%	1 1,0%	3 2,9%	0 0,0%	103 100,0%
20-21	3 4,0%	6 8,1%	1 1,4%	1 1,4%	3 4,0%	5 6,8%	25 33,8%	4 5,4%	8 10,8%	10 13,5%	5 6,7%	2 2,7%	1 1,4%	74 100,0%
22-23	0 0,0%	2 16,7%	0 0,0%	0 0,0%	1 8,3%	2 16,7%	0 0,0%	0 0,0%	2 16,7%	2 16,7%	1 8,3%	2 16,6%	0 0,0%	12 100,0%
Toplam	22 3,3%	95 14,1%	11 1,6%	59 8,8%	17 2,5%	80 11,7%	130 19,3%	19 2,8%	90 13,4%	85 12,6%	21 3,1%	42 6,3%	3 0,5%	674 100%
X ² =1.803 SD=52 p<0.05 (p=0.000)														

Ek Tablo 24. Dini Şüphe Konularının Ardındaki Temel Psiko-Sosyal Nedenleri Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini şüphe konularının ardındaki temel psiko-sosyal nedenler					Toplam
	Bu konularda eksik veya yanlış bilgilerim	Bu konuları kavramakta güçlük çekmem	Yaşadığım çevre ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentileri	Din adamlarının ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları	Bu konuların bana anlamsız ve saçma gelmesi	
14-15	80 36,2%	40 18,1%	71 32,1%	17 7,7%	13 5,9%	221 100,0%
16-17	90 34,1%	47 17,8%	90 34,1%	31 11,7%	6 2,3%	264 100,0%
18-19	42 40,8%	14 13,6%	28 27,2%	15 14,5%	4 3,9%	103 100,0%
20-21	32 43,2%	13 17,6%	20 27,0%	8 10,8%	1 1,4%	74 100,0%
22-23	6 50,0%	0 0,0%	4 33,3%	2 16,7%	0 0,0%	12 100,0%
Toplam	250 37,1%	114 16,9%	213 31,6%	73 10,8%	24 3,6%	674 100,0%
	X ² =1.301 SD=20 p<0.05 (p=0.000)					

Ek Tablo 25. Dini Şüphelerle İlgili Çözüm Yolları Yaş Aralarına Göre Dağılımı

Yaş araları	Dini Şüphelerle ilgili çözüm yolları						Toplam
	Bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim	Bu konu ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım	Bu konuda bilgisine güvendiğim herkese açılmaya çalıştım	Kendimi şans oyunlarına veya eğlenceye vermek süretiyile bunları unutmaya çalıştım	Dini şüphelerden kurtulmak için dini ibadetlerimi yapmadım	Dini şüphelerden kurtulmak için hiçbir çaba göstermedim	
14-15	97 43,9%	68 30,7%	44 19,9%	6 2,7%	3 1,4%	3 1,4%	221 100,0%
16-17	140 53,0%	75 28,4%	35 13,3%	7 2,7%	3 1,1%	4 1,5%	264 100,0%
18-19	56 54,4%	31 30,1%	10 9,7%	2 1,9%	2 1,9%	2 1,9%	103 100,0%
20-21	34 45,9%	24 32,5%	16 21,6%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	74 100,0%
22-23	2 16,7%	7 58,3%	3 25,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	12 100,0%
Toplam	329 48,8%	205 30,4%	108 16,0%	15 2,3%	8 1,2%	9 1,3%	674 100,0%
	X ² =1.320 SD=24 p<0.05 (p=0.000)						

Ek Tablo 26. Gençlerin Dini Kitap, Dergi Veya Farklı Yayınlar Okuyup Okumadıkları Okul Türüne Göre Dağılımı

Okul türü	Dini kitap, dergi veya farklı yayınlar okuyor musunuz?			Toplam
	Evet, sıkça okuyorum	Bazen okuyorum	Hayır, okumuyorum	
Genel Lise	10 5,7%	141 80,6%	24 13,7%	175 100,0%
Mesleki Lise	12 9,8%	86 70,5%	24 19,7%	122 100,0%
Teknik Lise	55 37,9%	81 55,9%	9 6,2%	145 100,0%
İmam Hatib Lisesi	63 55,3%	50 43,9%	1 0,9%	114 100,0%
Devlet Üniversite Öğrencisi	67 34,7%	115 59,6%	11 5,7%	193 100,0%
Özel Üniversite Öğrencisi	38 19,9%	140 73,3%	13 6,8%	191 100,0%
Toplam	245 26,1%	613 65,2%	82 8,7%	940 100,0%
	X ² =1.469 SD=10 p<0.05 p=0.000			

ANKET FORMU

Değerli katılımcılar!

Bu anket, "Makedonya'da yaşayan gençlerde dini şüphelerin kaynakları ve etkileri - (Kalkandelen örneği)" tez konusunda, 15 - 25 yaşlar arası edindiğiniz bilgi ve tecrübelerinizle İle ilgilidir. Hedefimiz, din üzerinde şüphelerinizi, konularınızı, sorunlarınızı, bilgilerinizi ve yaşadıklarınızı bizzat sizden öğrenmektir. Ankette adınızı, soyadınızı yazmanız gerekmiyor. Sadece soruları dikkatle okumanızı ve cevapsız bırakmamanızı özellikle bekliyoruz.

Gösterdiğiniz ilgi ve yapmış olduğunuz katkılardan dolayı teşekkür eder, başarılar dilerim...

Örnek:

Katılıyorum Katılmıyorum

Anketi uygulayan:
Midjit OSMANİ
Uludağ Üniversitesi - Bursa
Felsefe ve Din Bilimleri
Din Psikolojisi
m.osmani@hotmail.com

I. Bölüm

1. Yaş grubunuz?

14 – 15 16 – 17 18 – 19 20 – 21 22 – 23

2. Cinsiyetiniz?

Erkek Kız

3. Hangi okullarda eğitim öğretim görmektesiniz?

Genel Lise İmam Hatib Lisesi
 Mesleki Lise Devlet Üniversite öğrencisi
 Teknik Lise Özel Üniversite öğrencisi

4. Hayatınızın en uzun dönemini nerede geçirdiniz?

Köyde Şehirde

5. Aile geliriniz?

Yüksek Orta Düşük

6. Annenizin öğrenim durumu?

İlkokul mezunu Üniversite veya yüksek okul mezunu
 Lise mezunu

7. Babanızın öğrenim durumu?

- İlkokul mezunu Üniversite veya yüksek okul mezunu
 Lise mezunu

8. Anne - babanızın istekleri ile kendi istekleriniz arasında bir çatışma ortaya çıktığında, daha çok nasıl davranırsınız?

- Beni dinlemezler, her zaman onların isteğini yerine getirilir
 Onlara aldırış etmeden düşündüğümü yapmaya yönelirim
 Konuyu birlikte tartışırız. Onların da görüşlerini alarak uygun olanı yaparım
 Onlara hiç itiraz etmeden itaat etmeyi uygun bulurum
 Başka: _____

II. Bölüm

9. Dini bilgi konular hakkında kendinizi nasıl görüyorsunuz?

- Bir müslüman için gerekli bilgileri hemen hemen tümüne sahibim.
 İbadetlerimi yerine getirecek kadar bilgiye sahibim
 Din hakkındaki bilgilerim çok eksik sayılır
 Din hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değilim
 Başka: _____

10. Kendi kendinizi dini yönde geliştirmeniz için bir gayretiniz oldu mu?

- Evet, oldu Hayır, olmadı

11. İlk dini öğretim ve eğitiminizi nerede aldınız?

- Aile çevremden Dini bilgisi olan şahıslardan
 Camii hocasından Farklı yazılardan
 Özel bir hocadan Kendi çabalarımla kendimi yetiştirdim
 Dini kitaplardan Başka: _____
 TV, internet, radio, sosyal medya vb.

12. Dini kitap, dergi veya farklı yayınlar okuyor musunuz?

- Evet, sıkça okuyorum Bazen okuyorum Hayır, okumuyorum

13. Ailenizde ne tür dini uygulama, ibadetler veya ritüeller uygulanmaktadır?

- Bütün dini ibadetler yerine getirilir
 Sadece kandillere (ör. Kadir gecesini, Bayram geceleri, Cuma geceleri vs.) önem verilir
 Dini ibadetlerden sadece bazıları yerine getirilir
 Hiçbir dini uygulama yerine getirilmez
 Başka: _____

14. Herhangi bir dini eğitim aldıyorsanız size ilk dini bilgileri öğrenirken en fazla hangi metod kullanılmıştır?

- Korku, Baskı, Şiddet (Maddi, manevi cezalarla) Hiçbir metod kullanılmadı
 Hoşgörü, Sevgi, İkna (Maddi, manevi ödüllerle) Başka: _____

15. İlk dini eğitimi (bilgileri) aldığımızda ne hissettiniz?

- Dine karşı sevgi ve ilgim arttı
 Bir takım dini konularda şüphe etmeye başladım
 Şüphe ve tereddütlerim azalmaya başladı
 Dine karşı nefret duymaya başladım
 Başka: _____

16. Dine inanç bakımından durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz?

- Dini esaslara tümüyle tereddütsüz inanıyorum.
 İnandığım halde bu konuda bazı şüphe ve tereddütlerim var.
 Dini esaslara tümüyle inanmıyorum, inançıda gereksiz bir uğraş görüyorum.
 Başka: _____

17. İman alanında değişiklik hangi yaşlarda ortaya çıktı?

Değişiklik _____ yaşında iken oldu

18. İman alanında hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?

- Dini inançlarımın gittikçe güçlendiğini hissettim
 Dini şüphe ve tereddütlerim uzaklaşmaya başladılar
 Baştan beri dini inançlarım değişmedi, aynen devam ediyor
 Dini inançlarım gittikçe zayıfladığını, hatta inancımı tamamaen kaybettiğim gibi hissetmeye başladım
 Başka: _____

19. İbadet hayatınızdaki değişiklik, hangi yaşlarda ortaya çıktı?

Değişiklik _____ yaşında iken oldu

20. İbadet hayatınızda hangi yönde bir değişiklik yaşadınız?

- Daha önce hiç ibadet yapmazken şimdi aksatmamaya çalışıyorum
 İbadeti huzur kaynağı olarak bakıyorum
 İbadetlerim konusunda herhangi bir değişiklik yaşamadım
 İbadetlerimden gittikçe soğudum, ibadetlerimi terkettim
 Başka: _____

III. Bölüm

21. Şimdiye kadar dini konularda şüphelendiğiniz bir dönem oldu mu?

- Evet, oldu Hayır, olmadı

22. Eğer dini hayatınızda şüphelendiğiniz bir dönem olmuşsa, hangi yaşlarınızda ortaya çıktı?

- 11 – 12 13 – 14 15 – 16 17 – 18 19 – 20

23. Dini şüphelerinizin uyanmasında sizce aşağıdakilerden hangisi en fazla etkili olmuştur?

- Aİle ortamı
 Sosyal çevrem
 Dini bilgilerimin yetersizliği ve ya yanlışlığı
 Ders kitaplarında ve ya hocaların açıklamalarındaki dine ters düşen ifadeler
 İnsanların dini konularla ilgili dedikoduları
 Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları
 İnternet, TV veya sosyal medyadan almış olduğum bilgilerin etkisi
 Başka: _____

24. Sizde uyanan dini şüpheler, ne kadarını kaplamaktadır?

- Dinin bütünüyle ilgilidir Dinin bir yönü veya bir konusu İle ilgilidir

25. Okullarda, dini inançlarınıza ters düşen konulara rasladınız mı?

- Evet, rastladım Hayır, rastlamadım

26. Aşağıdaki konuların hangisinden şüphe ve belirsizlikleriniz vardır?

- Allah'ın Varlığı, Birliği vb. sıfatları
 Melek, Cin, Şeytan, vb. görünmez varlıklar
 Kitaplara, Peygamberlere iman
 Ölümden sonraki hayata
 Kaza-Kader, Hayır-Şer, vb. konular
 Sevap, günah meselesi
 Evrenin ve insanın yaratılışı
 Kıyamet, Hesap Günü, Terazi(Mizan) vb. konular
 Cennet ve Cehennem
 Mezhep ve fırka farklılıkları
 Namaz, Oruç, Zekat, Hacc
 Had cezaları (el kesme, taşlama vb.) meseleleri
 Başka: _____

27. Eğer yukarıda belirtilen konularda şüphe ettiğiniz konu/lar varsa, sizce nedeni ne olabilir?

- Bu konularda eksik veya yanlış bilgilerim
- Bu konuları kavramakta güçlük çekmem
- Yaşadığım çevre ve arkadaşların bu konulardaki farklı söylentileri
- Din adamların ve dindarların yanlış tavır, açıklama ve davranışları
- Bu konuların bana anlamsız ve saçma gelmesi
- Başka: _____

28. Eğer hayatınızda dini şüphe veya tereddütleriniz olmuşsa, onlardan kurtulmak için neler yaptınız/yapacaksınız?

- Bütün benliğimle Allah'a sığındım, şüphe ve tereddütlerden kurtulmak için Ondan af diledim/dileyeceğim.
- Bu konu/lar ile ilgili kitap, dergi vb. yayınlardan faydalanmaya çalıştım/çalışacağım.
- Bu konuda bilgisine güvendiğim herkese açılmaya çalıştım/çalışacağım.
- Kendimi şans oyunlarına veya eğlenceye vermek suretiyle bunları unutmaya çalıştım/çalışacağım
- Dini şüphelerden kurtulmak için dini ibadetlerini yapmadım/yapmayaçağım
- Dini şüphelerden kurtulmak için hiçbir çaba göstermedim/göstermeyeceğim
- Başka: _____

Kesinlikle Katılı- Kararsızım Katılı- Kesinlikle
katılıyorum yorum yorum katılmıyorum

29. Allah'ın Varlığına ve Birliğine kesin olarak inanıyorum ve bu konuda delille ihtiyaç hissetmiyorum.

30. "Eğer Allah varsa, bunca haksızlık, şiddet, kötülük ve felaketlere nasıl izin veriyor" diye düşündüğüm oluyor.

31. Gerçek inanç, "Allah ve peygamberlerin sundukları her şeyi kabullenip doğrulamaktır"

32. Kendimi genel olarak dini açıdan suçlu veya günahkar hissediyorum.

33. Dini görevleri yerine getirmediğimde kendimi suçlu veya günahkar hissediyorum.

34. TV, İnternet vb. basın-yayın araçlarında izlediğim dine aykırı program, resim, yazılar, beni din İle çatışmaya sürüklüyor, bundan üzülüyor ve suçluluk hissediyorum.
35. Cinsel duygularımı tahrik eden ahlak dışı yayınlar, dini hayatımı olumsuz yönde etkiliyip suçluluk hissediyorum.
36. Annem, bütün dini esaslarımı seve seve yerine getiren bir dindardır.
37. Babam, bütün dini esasları seve seve yerine getiren bir dindardır.
38. Anne ve babam birçok konuda çatışma halindedirler.
39. Anne-babamın ilişkİleri çoğu zaman çatışma halindedir.
40. Gün geçtikçe dini uygulamaların zayıfladığını hissediyorum.
41. Namaz, oruç, dua gibi dini ibadetlerimi yerine getirmek,bana büyük bir huzur ve tatmin duygusu sağlıyor.
42. Kur'an-ı Kerimi arapça veya meali olsun sıkça okuyorum.
43. Dini uygulamalar, insanın bütün hayatına yön vermesini doğru buluyorum.
44. Bilim-Din çatışmasında her zaman dine güvenmek gerekir.
45. Ülkemizde normal okullarda da din dersi verilmelidir.

46. Yeterli ve doğru bir din eğitimi görseydim,
dine karşı daha çok sempatik olabilirdim.

47. Anketteki sorular, bana hem faydalı
hem de çekici geldi.

Anketimiz İle ilgili düşüncelerinizi eklemeniz bizim açımızdan son derece sevindirici olacaktır.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Araştırmamıza katkılarınızdan dolayı teşekkürlerimi tekrar sunar derslerinizde başarılar, hayat boyu mutluluklar dilerim...

KALKANDELEN / 2013

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	MİDJİT	OSMANİ
Doğum Yeri ve Yılı	TETOVO	19.07.1987
Bildiği Yabancı Diller	Makedonca	Yüksek
ve Düzeyi	İngilizce	Orta
	Arapça	Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2002 2006	İ. H. L. "İSA BEG"
Lisans	2006 2010	İslami Bilimler Fakültesi - Üsküp / MKD
Yüksek Lisans	2011 2014	U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	Balkan Araştırma Derneği - Bursa	
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	mixhit.87@hotmail.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	23. 07. 2014 MİDJİT OSMANİ